

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

OSMANLI SİYASETNÂME GELENEĞİNDE DEĞİŞİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine Vuslat ÖZKE

BURSA 2010

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI**

OSMANLI SİYASETNÂME GELENEĞİNDE DEĞİŞİM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine Vuslat ÖZKE

Danışman

Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

BURSA 2010

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim, Tarih Bilim Dalı'nda **700642001** numaralı **Emine Vuslat ÖZKE**'nin hazırladığı "**Osmanlı Siyasetnâme Geleneğinde Değişim**" konulu **Yüksek Lisans Tezi** ile ilgili tez savunma sınavı, **20/01/2010** günü **11:00 -12:00** saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **başarılı** olduğuna **oybirliği** ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

...../...../ 20.....

ÖZET

Yazar	: Emine Vuslat ÖZKE
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Tarih
Bilim Dalı	: Tarih
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: IX + 95
Mezuniyet Tarihi	: .../.../2010
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

OSMANLI SİYASETNÂME GELENEĞİNDE DEĞİŞİM

Osmanlı Devleti'nin 600 yıllık yönetim geleneğine dair yazılı kaynaklar olarak siyasetnâmeler, siyasi tarihimizdeki süreçleri ve sonuçları anlayabilmek açısından incelenmesi gereken metinlerdir. Kökleri yüzlerce yıl öncesine dayanan bu metinlerin politikanın durağan olmayan doğasıyla uyumlu dokusu, onları bugün de anlama çabalarını haklı çıkarır. Zamanla öğüt veren eserlerin yazarı olarak kalmaktansa güç mekanizmalarının kontrolü üzerine verilen mücadelenin tarafları haline gelen müellifler, geleneği modern, yönetme sanatını yönetim zihniyeti, siyaseti politika kavramlarıyla yer değiştirmeye zorlayarak yöneten-yönetilen ilişkisinin terminolojisini belirlemişlerdir. Çalışmada bu ilişkinin tarihsel arkaplanı, unsurları ve öznelere, bir bütünsellik içinde tanımlanarak postmodern söylemleri geleneksel dünyaya bağlayan yönetimsellik fenomeni çerçevesinde yeniden yorumlanmak istenmiştir. Bu durumda iktidarın meşruiyet kaynaklarından bir tanesi olan adâlet etmenin zaman dairesi içinde değişen anlam ve pratiklerine odaklanan tez çalışması, Osmanlı'nın kendine has politik kültür evrenini 'adil olan ile ilişkisinde düşündüren nizâm-ı âlem, gâza ve selâtin-i mâzi nosyonlarını kendi tarihsellikleri içinde yeniden keşfetme çabasına dönüşmüştür.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı Siyasetnâmeleri
Nizâm-ı Âlem

Politik Meşruiyet
Gâza

Daire-i Adliye
Selâtin-i Mâzi

ABSTRACT

Yazar	: Emine Vuslat ÖZKE
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Tarih
Bilim Dalı	: Tarih
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: IX + 95
Mezuniyet Tarihi	: ..../.../2010
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

TRADITIONAL POLITICS AND THE CHANGING PATTERNS: THE OTTOMAN SİYASETNÂME

Siyasetnâme, concerning the centuries-old tradition of the Ottoman administration, are written sources indispensable for understanding the historical political process and the outcomes as well. Since they are incredibly adoptable to the continuous change of what is political, they come to be the pathological problem of a political history discipline. Once a counselor, the writer of the text becomes party to the quarrelsome politics and so be the center of gravity in determining the relation between the governor and the governed while pushing hard the boundaries between the historical dichotomies like traditional-modern, art of governance-governmentality, and administrative-political. In the study, it is preferred to define the historical background, the so-called elements and the actors of governor-governed relationality, all in a complementary way so that the governmentality phenomenon could integrate the postmodern discourse to the premodern. Focusing on the chronological circle of justice with the constantly evolving semantics and the praxis as the legitimacy source of power it turns out to be a geneological survey through the notions of the order of the world, the holy war, and the golden age narratives ideologically functional for the Ottoman cultural habitus in its relation with justice.

Key Words

Ottoman Siyasetnâme
Nizâm-ı Âlem

Political Legitimacy
Gâza

Circle of Justice
Selâtin-i Mâzi

ÖNSÖZ

Osmanlı tarihine dair mevcut kaynakların zenginliği göz önünde bulundurulduğunda bu yüksek lisans tezinin sınırlarını ve içeriğini belirlemek başlangıçta mümkün görünmemiştir. Fakat danışmanım ve Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'nun tarih metodolojisindeki eksiklerime rağmen hoşgörülü yaklaşımı beni bu süre içinde cesaretlendirmiştir. Bu Önsöz vesilesiyle sayın danışmanıma sonsuz şükran duygusu içinde olduğumu belirtiyor ve kendilerinin nezdinde değerli jüri üyeleri Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün ve Doç. Dr. Cafer Çiftçi'ye teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Ayrıca tezin istatistik verilerini kullanabilmem için ilgi ve desteklerini benden esirgemeyen Dr. Kadir Yasin Eryiğit ve Arş. Gör. Sibel Eryiğit'e ne kadar teşekkür etsem azdır. Belirtmek istediğim iki şey daha var: Çalışmam süresince sevgili ailem ve Servet'in manevi destekleri olmasaydı bu yoğunlukla mücadele edemezdim ve hepsinden önce içinden çıkamadığım tüm zorlukları aşabilmem için her defasında bana yol gösteren Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay, öğrencisi olmaktan büyük onur duyduğum saygıdeğer hocamdır. Çalışmanın içerdiği hatalar ve eksikler ise sadece bana aittir.

Emine Vuslat ÖZKE

Bursa / 2010

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	VIII
TABLolar.....	IX
ŞEKİLLER.....	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASETNÂMELERİN ÖZELLİĞİ VE KAPSAMI

1. Osmanlı Tarihinde Siyaset Metinleri.....	5
2. Eleştirel Söylem Analizi.....	7
3. Siyasetnâme Nedir?.....	9
3.1. Tanım ve tanımlar açısından siyasetnâmeler.....	10
3.2. Biçim ve içerik açısından siyasetnâmeler.....	18
4. Siyasetnâmelerin Tarihsel Arka planı.....	24

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI SİYASETİNDE KÖKLER VE DALLAR

1. Literatür Soyağacı.....	36
1.1. Kurucu siyaset metinleri.....	46
1.2. Osmanlıca siyaset metinleri.....	49
2. Siyasetnâmelerin Analitik Boyutu.....	55
2.1. Adâlet, bileşenleri ve frekans çerçevesi.....	55
2.2. Adâlet, bileşenleri ve grafik sunumu.....	56
2.3. Adâlet, bileşenleri ve korelasyon matrisi.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
OSMANLI SİYASETNÂMELERİ VE SİYASET-ADÂLET İLİŞKİSİNİN DEĞİŞEN MAHİYETİ:
FOUCAULT VE YÖNETİMSELLİK

1. Osmanlı Siyasetnâme Geleneğinde Değişim.....	60
2. Daire-i Adliye/Politik Meşruiyet İlişkisi.....	63
2.1. Daire-i Adliye/Gazâ/Politik Meşruiyet ilişkisi.....	68
2.2. Daire-i Adliye/Nizâm-ı Âlem/Politik Meşruiyet ilişkisi.....	73
2.3 Daire-i Adliye/Selâtin-i Mâzi/Politik Meşruiyet ilişkisi.....	76
SONUÇ.....	81
KAYNAKLAR.....	83
ÖZGEÇMİŞ.....	95

KISALTMALAR LİSTESİ

A.D.	: Anno Domini
a.e.	: aynı eser
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
A.H.	: After Hegira
a.y.	: aynı yer
b.a.	: bütüne atıf
bkz.	: bakınız
bkz. aş.	: bakınız aşağı
bkz. yuk.	: bakınız yukarı
bs.	: basım
c.	: cilt
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
ed.	: edition
edt.	: editor
ESA	: Eleştirel Söylem Analizi
et. al.	: and others
H.	: Hicrî
IRCICA	: Research Center for Islamic History, Art, and Culture
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
karş.	: karşılaştırma
ksc.	: kısaca
mad.	: maddesi
no.	: number
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
pp.	: pages between
s.	: sayfa
ss.	: sayfalar arası
sy.	: sayı
trans.	: translator
v. dğr.	: ve diğerleri
Vf.	: Vefat
vol.	: volume
WZKM	: Weiner Schrit für die Kunde des Morgenlandes
yay. haz.	: yayına hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

TABLÖLAR

Tablo 1	s. 56
Tablo 2	s. 58

ŞEKİLLER

Şekil 1

s. 57

GİRİŞ

Tarihteki serüveni boyunca saltanat, gerçeküstü gücünü, aksesuarize imgesinden almıştır. Geleneksel dünyanın hükümlerlik algısıyla diyalektik ilişki içinde olduğu bilinen iktidarın dünyevileşmesi eğilimi, rasyonalite süreçlerini de tanımayı gerekli kılar. Öznesi olduğu siyasal sistemlerin yöneten ve yönetilen taraflarında insani varoluş, saltanat imgesini “yönetme sanatı”ndan “yönetim zihniyeti”ne taşıyarak rasyonalite süreçlerini hızlandırmış gibi düşünülse de bugün sonuç farklıdır: Tarihsel bir olgu olması açısından iktidar, bu taşınmanın şüphe edilmeksizin sebebi ve sonucu olarak görüldüğünde, sebep-sonuç arasında bağlantı kurmaya yarayan araçlardan bir tanesinin de pek tabii siyasetnâmeler olduğu söylenmelidir.

Yönetimsel pratiklerin geleneğini günün dünyası açısından anlaşılır kılabilmek için tarih çalışmalarında yadsınamayacak bir öneme sahip olan siyasetnâmeler, iktidar yapılarının söylemle ilişkisini konu edinen boyutuyla politika araştırmalarına da malzeme sağlayan metinlerdir.

Uzun tarihi ve geniş coğrafyası boyunca siyasetnâme, Uzakdoğu mistisizmi, İndüs etnolojisi ve İran mitologyasına ait unsurları Akdeniz havzasına uzanan verimli hilâlde buluştururken, Helenik, Roman ve Mağribi öğelerin okyanus aşırı karşılıkları, Maya ve İnka tapınaklarına adanmış güneşli aydınlıkta ortaya çıkar. Bu tarihsel evrensel pitoresk, insani görüş yetisini aşan ebatlardadır.

Medeniyetin hükümdar kütüphanelerinin zenginliğiyle ölçüldüğü tarihlerde bilindiği gibi, bozkırda başlayan yolculuğu üç kıtada varlık gösteren bir hâkimiyet geleneğini anlayabilmek, sadece mevzubahse adanmış bir ömür ile mümkündür. Çünkü insana dair her meselede olduğu üzere, siyaset üslubuna içkin nüanslar da, görmezden gelinemeyecek farkta sonuçlara yol açar. Örneğin, Müslümanların toplum yaşantısında ideal alt sınırı belirleyen şeriat düzeni, yerel koşullar göz önünde bulundurulduğunda farklılaşarak, esnekleşerek gündelik yönetim pratiklerine uygulanabilirlik kazandırır. Oysa aynı şeriat, yönetme sanatının inceliklerinden bahseden risalelerde her zaman kutsanmış, din u devlet, mülk ü millet olgularını daire-i adliye kavramlaştırmasıyla çevrelemiş olarak, devlet-toplum ilişkilerini kitabî İslamî anlayış içerisinde değerlendiren katı söylemin en önemli unsuru ola gelmiştir. Bu tedbir ve bilinçle ele

alınacak olursa, astrolojiden fetih hikâyelerine, fallardan efsanelere, hadislere kadar siyasetin sözlü ya da yazılı geleneğine kaynaklık eden araçlardaki çeşitliliği anlayabilmek mümkün olur. Böylece tarihsel bağlamda araştırmacıyı daha az yanıltan sonuçlara ulaşmak ve İslamî hükümlerlik nosyonunu kavramaya bir adım daha yaklaşmak da mümkün olur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal ve sosyo-ekonomik yapısı da İslam medeniyetinin tarihsel çerçevesi ve kültürel ekolojisi dışında anlaşılamazken yönetme sanatından yönetim zihniyetine geçişi işaret eden zamansal eşiğin saptanması, yöneten-yönetilen geriliminin dinamiklerini tanımlamaktan geçer. Tercümelerle başlayan ve zamanla kendini besleyecek birikimi oluşturan politik retorik zemininde iktidarın karşısına aldığı gruplar (kâh ulema kâh yeniçeri) ve yine bu grupların yönetim ile ilişkilerini düzenleme ya da erken modern devlet yapısını tasvir eden kavramları modern öncesi dönemle karşılaştırma açısından "Osmanlı Siyasetnâme Geleneğinde Değişim"e odaklanan tez başlığı altında irdelenecek konu, daire-i adliye ve adâlet terazisi imgeleriyle süslenen Osmanlı siyasetnâmelerinde zaman içinde değişen adâlet algısı ve siyaset nosyonu ile ilişkisi olacaktır.

Çalışmanın temelindeki motivasyon, Osmanlı siyaset literatürünün ortaya çıkışı ve işlevselliğine dair açıklamalar getiren salt Avrupamerkezci ya da Türkmerkezci söylemin dışındaki akademik tartışmaların çeşitlenmeye ve XX. yüzyıl boyunca birbirini tekrarlayan incelemelerden uzaklaşmaya başlamasıdır. Yenilenen bakış açısının beraberinde getirdiği yöntem değişikliği, siyasetnâmelerin satır arası okumalarını da zorunlu kılmıştır. Çalışma, öncelikle, yöntem sorununun ele alınmasıyla Osmanlı siyasetnâmelerinin genişleyerek değiştiği tarihsel arkaplanda odaklanır. Daha sonra, siyaset kuramlarının da merkezinde yer alan iktidar olgusunun Osmanlı'daki tarihselliği göz önünde bulundurularak daire-i adliyenin etkin işleyişi ve siyasetle ilişkisini kurmaya çalışır. Bu bağlamda biterken de, dairenin merkezindeki noktadan başlayıp tüm çevresini kapsamaya endeksli beklentilerde siyasetnâmelerle ortaya konan zihinsel sürekliliklere veya kesintilere dair araştırmacının söyleyeceklerini anlatan bir sonuca ulaşır.

I. SİYASETNÂMELERİN ÖZELLİĞİ VE KAPSAMI

Osmanlı siyasi düşüncesini kavramlaştırabilmek için yönetsel yapının genel geçer bir kuramsal okumasına ihtiyaç vardır. Üzerinde fikir birliğine varılan yönetim ilkeleri de bu kavramlaştırmayı işler kılan araçlar olacaktır. Örneğin, “ebed-müddet devlet” anlayışı olarak bilinen kavramlaştırmanın kuramsal okuması, devlet ve saltanatın gereklilik ve mahiyeti şeklinde yapılabilecekken tebaayı bu mahiyete yakınlaştıran unsurlar, erkân-ı erbaa ve kanun-ı kadîm olmaktadır¹. Erkân-ı erbaanın varlığı, yönetsel aygıtın içinde padişaha bağlı bir düzen hiyerarşisini ve kanun-ı kadîmin varlığı ise padişahın adâletle yönetmesi gereğine uygun pratiklerin tarihselliğini anlatır. Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Osmanlı devlet anlayışı temelde toplum nizâmının devamı için bir padişahın gerekliliği ve bu padişahın ülkeyi, -en azından teoride- İslam dininin esaslarına göre ve bu çerçeveye uygunlaştırılan örfî kanunlar vasıtasıyla, adâletle yönetmesi fikrine dayanır².

Bu fikre ilişkin unsurları birbirinden yalıtılmak değil fakat bir şekilde ayırıştırabilmek için öncelikle çalışmada ele alınan eserlere dair bir ayırım yapmak ihtiyacı ortaya çıkar. Bu ayırım, “İslamî devlet anlayışını aktaran eserler” ile “Osmanlı devlet anlayışına temel oluşturan eserler” arasındaki farka dayanmalıdır. Yine çalışma, her iki başlık arasında alt kategoriler olarak, “yönetme sanatının kendisi”, “yönetme sanatı üzerine yazılanlar” ve “yönetme sanatı üzerine yazılanları analiz edenler” arasındaki ayrımlar üzerine düşünerek ilerlemiştir. Tarih çalışmalarında “Birincil

---

¹ Kabusnâme’de ahlât-ı erbaa’nın imkânsız görünen bir aradalığını mümkün kılan mükemmel ölçünün bir örneği, küçük âlem olan insandaki unsurlara (safra, balgam, kan ve sevda) kıyasla verilir: “Âlemde anasır-ı erbaa vardır od ve su ve yel ve toprak...Ve lâkin şöyle bağladı birbirine hilâfi yani birbirine düşman idiği belirmez. Niteki od ve su birbirine düşmandır ve yel ve toprak dahi. Hak Teâla...toprak vasıta etti ki od ile su arasında bend ola. Zira toprağın tabiatı sovuğdur ve kurudur...yine bir yanda yeli odla su arasına bendetti. Şöyle ki yelin tabiatı dahi ıssıdır ve terdir”. Bkz. Keykâvus, *Kabusnâme*, çev. Mercimek Ahmed, yay. haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabcalı Yayınevi, İstanbul, 2007, ss. 234-235. Ayrıca, Kınalızâde Ali Çelebi’de “Adâletin Şurût u Erkânı ve Pâdişâh-ı Âdile Ri’âyeti Lâzım Kavânin” başlığı altında verildiği şekliyle anâsır-ı beden-i âlem ve anâsır-ı beden-i âdemi birbirine eşitleyen ahlât-ı erbaa ve erkân-ı erbaa arasındaki paralellik, bu unsurlar arasında dengenin korunması gereğini ifade eder. Doğa kanunlarının toplumsal yaşantıdaki muadili, padişahın adâletle yönetmesi olmaktadır. Bkz. Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, yay. haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, s. 485.

² Öz, Mehmet, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler”, *İslamî Araştırmalar*, c. XII, sy. 1, Ankara, 1999, ss. 27-34, s. 33.

Kaynaklar” ve “İkincil Kaynaklar” kategorilerinde anılmak tercih edilen bu metinlerde, yönetsel nosyonların -kökenlerine ve kullanım alanlarına dair- bir karmaşadan korunması amacıyla belirtilen hassas ayara sadık kalınması gerekir. Çünkü İslamî ve Osmanlı devlet anlayışını veren eserler çalışıldığında tamamen birincil kaynak kategorisinde değerlendirilen eserlere başvuruda bulunmak gerekirken yönetme sanatının kendi içinde anlamlandırılmasına odaklanan bir çalışma hem birincil hem de ikincil kaynakların kullanımını gerektirir. Örneğin, Kur’an âyetlerinden bazılarının yönetim alanında nasıl işlerlik kazanacağını anlayabilmek için kaleme alınan “Siyasetü’ş-Şeriyye”, İbn Teymiye’nin elinden ikincil kaynak olarak çıkmıştır. Oysa yönetme sanatı üzerine yazılan bir kaynak olarak okunması durumunda yine aynı eser, bu defa, birincil kaynak olacaktır. Çalışmada kurulacak köprü esas olarak “Osmanlı devlet anlayışının dayandığı eserler” ve “Osmanlı yönetme sanatı üzerine yazılan eserler” arasında uzanacaksa da yukarıda zikredilen doğrultuda, literatüre geçmiş eserlerin birbirine karıştığı uzun bir liste³, tezin içeriğini ortaya koymaya yardımcı olacaktır: Kâtib Çelebi’nin hazırladığı bibliyografyadan⁴ sonra Bursalı Mehmed Tahir’in girişimi (Siyasete Müteâllik Asâr-ı İslamiye, İstanbul:1332)⁵ Osmanlı’ya dair en güncel ve kapsamlı listeyi⁶ içermektedir. 172 kitaplık bu listenin 79 tanesi Arapça, 10 tanesi Farsça ve gerisi Türkçe eserlerden oluşmaktadır. Türkçe verilen eserlerin bir kısmı tercüme bir kısmı da telifdir.

Bu noktadan itibaren Devlet-i ‘Aliyye tarafından benimsenmiş olan ve 600 küsur yıl boyu Osmanlı hükümdarının habitusundan devşirilen adâlet ve siyaset pratikleri arasındaki organik bağ, bu bağı dolayımlandırılan -yukarıda çerçevesi çizilen- kaynakça dâhilinde anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu durumda adâletin ve siyasetin başlayıp bittiği yer olarak adâlet çemberi⁷ ve bu çemberin nizâm-ı âlem, gazâ ve selâtin-i mâzi üzerine

³ Osmanlı’da siyaset düşüncesi üzerine yapılan modern (yerli ve yabancı) araştırmaları yöntem açısından birbirleriyle karşılaştırmalı tartışan kısa ama kapsayıcı bir metin için bkz. Yılmaz, Hüseyin, “Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. I, sy. 2, Yıl 1, İstanbul, 2003, ss. 231-298, b.a.

⁴ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-Zünun*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, I-V, İstanbul, 2007.

⁵ Deniz, Gürbüz, “Son Dönem Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tahir Bey ve *Siyasete Yönelik İslami Eserler* adlı Risalesi”, *İslamî Araştırmalar*, c. XII, sy. 1, Ankara, 1999, ss. 58-65.

⁶ Bursalı Mehmed Tahir’in listesini çeşitli karşılaştırmalarla güncelleyen bir çalışma için ise bkz. Çolak, Orhan, “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. I, sy. 2, Yıl 1, İstanbul, 2003, ss. 339-378.

⁷ Kavramın metin içinde çeşitli kullanışları vardır: dare-i adl, darü’l-adl, adâlet dairesi, daire-i adliye.

düşünüşlerde ne kadar daralıp genişlediğini anlamak gayesiyle siyasetnâmeler üzerine yapılan çalışmaları irdelemek gerekir.

1. Osmanlı Tarihinde Siyaset Metinleri

Kendisinden de eski bir tarih yazıcılığı geleneğine ev sahipliği yapmış olmasına rağmen, Osmanlı tarihi, XIX. yüzyıl boyunca ve XX. yüzyılın yarısına kadar, hâkimiyetini koruyan Rankeci ve üstüne üstlük oryantalist bir tarih anlayışının can alıcı yöntemleriyle hırpalanmıştır. Nesnellik takıntısını muhafazakâr bir yanılığa dönüştüren bu sürekliliğin karşısında hermenötik akım içinden değerli isimler de Osmanlı'ya tarihteki i'tibârını teslim etme fikriyle Türkoloji araştırmalarında ün yapan araştırmacılara esin kaynağı olmuşlardır⁸.

Faroqhi'nin de vurguladığı gibi, Osmanlı tarihi alanındaki çalışmalarda yapılacak yenilenmeleri, yerleşik batımerkezci söyleme karşı yani Osmanlı devlet ve toplumunun zaman içinde değişime bile uğramayan bir nesnel gerçeklik olarak algılanmasına karşı oluşturmak gerekir⁹. Ya da bunun tam tersi olarak yeniliğin köklerini Osmanlı klasik dönemi içinde arayan ilerlemeci tarih çalışmaları da aynı ihtiyatı gerektirir¹⁰. Dahası, Osmanlı'yı belirli kurumların (örneğin merkezî bürokrasi) öznel tarihinden ibaret sayan çalışmalar¹¹ da bakış açısına dair aynı eksiklikle malûdür. Siyasetnâmeler özelinde ise metin türünün biçim ve içeriğine dair tartışmalar, siyasetin kültür tarihi üzerine çalışmalar yapan bugünün tarihçilerini kategorizasyon etkinliğinde zorlar. Çeşitlilikten kaynaklanan zorlukları aşmaya yönelik mücadelenin reçetesi önce El-Hajj ve daha sonra Piterberg tarafından sistematize edilmiştir: Her biri diğerinin işlevine hizmet eder tarzda kaleme alınmış gibi görülen eserlerin siyasi etkinlik üzerine

---

⁸ Hermenötik yöntem ve oryantalist çalışmaların aşk-nefret ilişkisine dair yerli bir kronoloji için bkz. İncelik, Halil, "Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji", *Doğu Batı*, c. I, sy. 20, Yıl 5, Ankara, 2002, ss. 13-41, b.a. Rankeci ve yorumsamacı ekollerin çarpışan evrenlerini sıcağı sıcağına aktaran bir XX. yüzyıl tanıklığı için bkz. Hobsbawm, Eric, *Tuhaft Zamanlar*, çev. Saliha Nilüfer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, özellikle s. 373 ve sonrası.

⁹ Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001, b.a.

¹⁰ Tezcan, Baki, "İlerlemeci Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Osmanlı VII*, Ankara, 2000, ss. 658-668.

¹¹ Keyder, Çağlar – İslamoğlu, H. N., "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", *Toplum Bilim*, sy. 1, 1977, ss. 49-80, b.a.

müstakil kısımlar içermesi ya da uzmanlaşma konusu olması için yönetim aygıtının modernleşmesi ve bürokratik kademelerin ayrışmasını beklemek gerekmektedir¹².

Bu sistematığe rağbet etmeyen pek çok tarihsel çalışmaya göre Osmanlı döneminde yazılan tüm eserler, büyük oranda -İslam medeniyetinin Gazali öncesinde kemâle erdiği düşüncesiyle- öncekilerin tekrarı ola gelmiştir. Tüm zirve eserlerin Osmanlı'dan önce verildiği düşüncesiyle Osmanlı'da bunların benzerlerini arayarak kıymeti hâiz bir eser bulunamayacağını iddia eden araştırmacılar, Osmanlı'da özgün bir siyasi düşünüşün ortaya çıkmadığına inanmışlardır¹³. Fakat bu derinlemesine yapılmış çalışmaların sonucunda bulgularan bir önerme değeri taşımaz:

“Osmanlı siyaset düşüncesinin en temel kaynakları olarak harcıâlem malumat cinsinden takdim edilen Maverdi veya Nizamülmülk gibi müelliflerin hangi kavram ve teorilerinin, hangi Osmanlı müelliflerince benimsenip tekrar edildiğine dair somut çalışmalar yapılmadığı müddetçe bu tür savlar mesnetsiz kalmak durumundadır”¹⁴.

Bu yüzden tarih çalışmalarında karşılaşılan manzara, güncel yöntemlerin ışığıyla aydınlatılmış tünellerin kesişme noktasından ziyade el yordamıyla çizilmiş bir yol taslağı izlenimi verir. Bu izlenimin yerini doldurmak amacıyla ortaya konan çalışmalar ise Cemal Kafadar'ın ifadesiyle, henüz emekleme döneminindedir; daha birçok eser tespit edilmemiş, edildiyse dahi okunmamış, okunduysa dahi bilimsel olarak metni yayına hazırlanmamış, hazırlanmışsa dahi ciddi çözümleme çabalarına uğramamış, öncülleri veya çağdaşlarıyla karşılaştırılmamıştır ve bu konularda ilgilenen araştırmacıları beklemektedir¹⁵.

İşbu tez, “nizâm-ı âleme ihtilâl, reayâya ve berayaya infîâl” getiren belirtileri ve nedenleri irdeleyen siyasetnâmelere tekrar bakış konusunda ısrarcı bir tavır takınan otoritelerden esinlenerek yapılmış bir girişimdir. Hâlihazırda beklentilere katkıda

---

¹² Piterberg, Gabriel, *Osmanlı Trajedisi: Tarih-Yazımının Tarihle Oyunu*, çev. Uygur Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 173-180; Abou-El-Hajj, Rıfâ'at Ali, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel - Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, ss. 39-40. Ayrıca bkz. Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, 2.bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 183.

¹³ Yılmaz, a.g.m., s. 233.

¹⁴ Yılmaz, a.y.

¹⁵ Kafadar, Cemal, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, I-IX (derleme devam ediyor), c. I, der. Mehmet Ö. Alkan, 5.bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 23-28, s. 28.

bulunabilmenin imkânlarını Eleştirel Söylem Analizi* soruları doğrultusunda genişleterek Osmanlı yönetsel geleneğinde yer edinmiş olan “Daire-i Adliye” kavramının önemini adâlet-politik meşruiyet arasındaki korelasyon açısından anlamaya çalışmaktadır. Verilen analitik denklemi çözümleyebilmek için STATISTICA7¹⁶ ve Excel¹⁷ programlarının birlikte kullanılması ile metinlerin karşılaştırılması, araştırmacıya yeni bir olanak sağlayacaktır.

Tarihsel değişkenlerin saptandığı tekrarları Excel ortamında çizilen grafiklerde görünür kıldıktan sonra siyasi metinlerin birbiriyle ilişki içerisinde incelenmesinin güvenilir yollarından biri olarak STATISTICA7, araştırmacıya, siyaset algısının adâlet algısına bağlı olarak Osmanlı’da değişen temellerini ve dolayısıyla yönetme sanatından yönetim zihniyetine geçiş aşamasının seyrini verecektir. Osmanlı siyaset geleneğine mâl edilen kavramlara sayısal (numerik) değerler atfetmekle ve böylece karmaşık metinlerin daha sağlıklı analiziyle, bu algı değişimi tesbit edilmiş olacaktır. Akabinde bu analizler politikanın kavramsal diliyle güncellenerek yeniden inşa’ edilecektir. Fakat politik tarih çalışmalarına ilişkin hissedilen eksikliğin biraz da olsa giderilmesi için gösterilecek çabanın öncesinde ESA’nın kilit önemini anlamak gerekir.

2. Eleştirel Söylem Analizi

ESA, başlıca ilgisini, hâkimiyetin, egemenliğin yeniden üretilmesinin metin bağlamında koşullarını anlamaya çalışma kaygısına odaklanmıştır¹⁸. Metin, burada biçimi aşkın bir kavram olarak kullanılıp yazılı, sözel, görsel-işitsel, sanal ve sâir türlerin çeşitliliğine denk düşer ve söylemin materyal zeminini oluşturur. Analiz ise yine bir çeşit zenginliğiyle, -örneğin, anlatı, retorik, stilistik, sosyolinguistik, etnografi, ya da medya-diyalog analizi gibi- perspektif ya da biçim sunma açısından söyleme yaklaşım kolaylığı sağlayarak teorizasyon aşamasında ihtiyaç duyulacak alt yapıyı

---

* Buradan itibaren Eleştirel Söylem Analizi (Critical Discourse Analysis)= ESA.

¹⁶ Programın işleyişi için bkz. Manning, Christopher D. et. al., *Introduction to Information Retrieval*, Cambridge University Press, New York, 2008.

¹⁷ Excel için bkz. Frye, Curtis, *Adım Adım Microsoft Office Excel 2003*, ed. Adnan Pamukçu, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2004.

¹⁸ Van Dijk, Teun A., “Introduction”, *Discourse and Literature*, ed. Teun A. Van Dijk, John Benjamins Publishing, London, 1985, pp. 3-11, s. 5.

hazırlar. Fairclough ve Wodak, ESA'nın temel kabullerini aşağıdaki başlıklarla vermektedirler:

1. ESA, toplumsal sorunlara işaret etmektedir,
2. Güç ilişkileri düzensizdir,
3. Söylem, toplumu ve kültürü inşa eder,
4. Söylem, ideolojik bir işleve sahiptir,
5. Söylem, tarihseldir,
6. Metin ve toplum arasındaki bağ dolaylıdır,
7. Söylem analizi, yoruma dayalı ve açıklayıcıdır,
8. Söylem, toplumsal edimin bir biçimidir¹⁹.

Bu tespitler doğrultusunda ESA'nın söylemsel yapıyı sadece tanımlamadığını aynı zamanda, toplumsal etkileşime dayalı olarak açıklamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Böylelikle ESA, söylem yapılarının, var olan yapıyı nasıl meşrulaştırdığını ya da statükonun kendisini nasıl yeniden ürettiğini ve güç ilişkilerini ve egemenliği nasıl sorguladığını anlamaya çalışan bir girişimdir. Yukarıda tartışıldığı şekliyle araştırma yöntemi ve teorik ya da analitik yaklaşımlar açısından farklılıklar söz konusu olsa da ESA'ya başvurulduğu andan itibaren sorulacak ortak sorular ve kullanılacak ortak kelimeler haznesinin varlığı söz konusudur. Van Dijk'e göre, söylemsel yapının işlevinin ne olduğuna, veri söylemin veri metinlerin ortak özelliği olup olmadığına ve söylemin yapıyı nasıl yeniden ürettiğine dair sorular her ESA çalışmasının ortak başvuru noktalarıdır²⁰. Yine güç, baskı, hâkimiyet, egemenlik, ideoloji, sınıf, cinsiyet, tabu, ırk, ayrımcılık, çıkar, yeniden üretim, kurumlar, toplumsal yapı ve toplumsal düzen kavramları, ESA çalışmalarının sorularına yerleşen ortak kelimelerdir²¹.

Her ne kadar bu liste uzatılabilir ve sosyal bilimlerin içerik analizinde kullana geldiği bir yöntem olarak ESA'nın değerini anlatan örnekler çoğaltılabilirse de bu çalışmada özellikle söylemsel etkileşimin politik yapıyı ürettiği durumlara odaklanmak

---

¹⁹ Fairclough, Norman, "Critical Discourse Analysis as a Method in Social Scientific Research", *Methods of Critical Discourse Analysis*, ed. Ruth Wodak - Michael Meyer, Sage Publications, London, 2002, pp. 121-139, s. 125.

²⁰ Van Dijk, Teun A., "Discourse as Interaction in Society", *Discourse as Social Interaction*, ed. Teun A. Van Dijk, Sage Publications, London, 1997, pp. 1-38, b.a.; İnceoğlu, Yasemin G. - Çomak, Nebahat A., *Metin Çözümlemeleri*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009, s. 73.

²¹ Van Dijk, a.e.

hedeflendiği için yukarıda zikredilen kavramları ve soruları imkân olduğu sürece politikbilime mal edilen terminoloji ile ikame ederek kullanmak gerektir. Çünkü siyasetin geleneksel metinlerde öğüt veren (yazar)-öğüt alan (okur) arasında gerçekleşen bir alışverişten erken modern iktidar yapılarını dinamik kılan güç mekanizmalarının kontrolüne/paylaşımına doğru evrilme süreçlerini²² vermek ancak politikbilimin diliyle mümkün olur.

Bu durumda güç, ideoloji, hâkimiyet kavramlarını analizin makro boyutuna yerleştirdikten sonra dilsel kullanım, söylemsel yapı, sözel etkileşim kategorilerini ise analizin mikro boyutu olarak kabul edip ESA'nın makro ve mikro boyutlar arasındaki uçurumu kapatmaya yardımcı olan gücünden faydalanarak Osmanlı yönetsel geleneğinde dare-i adlin politik meşruiyeti kapsamına uzanan süreci kavrayabilmek mümkün olacaktır.

Nihayet bu tasarımlardan sonuç alabilmek ve alınan sonuçları anlaşılır kılabilmek açısından teze öncelikli aşamada kaynaklık eden siyasetnâme metnlerinin tanımsal ve tarihsel düzeyde değerlendirmesini vermek gerekir. Diğer bir deyişle, kullanılan yöntemi bir bağlama oturtmanın yolu bir takım (siyasetnâme nedir, tarihte hep yek-pâre (homojen) bir bütünsellik mi arz eder yoksa kategorizasyona ihtiyaç var mıdır ve varsa bunun ölçütü ne olmalıdır gibi) sorulara gelecek bölümde verilecek cevaplardan geçmektedir.

3. Siyasetnâme Nedir?

Siyasetnâme olarak adlandırılan kategoride çeşitliliğin mekânsal-zamansal ölçekte genişleyerek ortaya çıkabileceğini ve fakat aynı siyasi coğrafyada ve aynı hükümlerin saltanatı döneminde biçim/içerik farklılaşmalarını görebilmenin de mümkün olduğunu unutmamak gerekir. Türlerin bu çeşitliliği, hem materyal zemindeki kısıtların (ya da imkânların) gerektirdiği biçimsel varoluş hem de siyasi etkinliğin içerikle bütünleşen bir verime dönüştürülmesindeki hız (ya da yavaşlık) açısından en fazla iki başlığa indirgenebilir gibi görünse de muhataplarının (yazarın ve okurun)

---

²² Foucault, Michel, "Özne ve İktidar", *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*, çev. Işık Ergüden – Osman Akınhay, yay. haz. Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 57-83, b.a.

metne yönelttiği ortak sorunun cevabı bütün türleri “siyasetnâme” adı altında birleştirmektedir. Bu soru bazen İslam’a göre “Halk en iyi hangi şekil(ler)de yönetilir?” olurken bazen de “İyi bir devlet adamı olmanın gerekleri nelerdir?” ya da “Yönetilenler, yönetenlerden ne bekler?” şeklinde karşımıza çıkabilir. Yine de tarihteki yerini tespit ve teslim edebilmek amacıyla çeşitlere yönelik vurguyu nüanslarıyla ortaya koyan çalışmalardan kabarık bir not defteri oluşturmak mümkündür. O halde, siyasetnâme nedir sorusuna cevap bulabilmek için modern tarih çalışmalarına yönelmek, başlangıç için en uygunu olacaktır.

3.1. Tanım ve tanımlar açısından siyasetnâmeler

Etimolojik kökenine bakıldığında siyaset, Arapça “s-y-s” kökünden türeyen seyislik (atları/eğiten, idare ya da tımar eden kişi) kelimesinden gövde olarak ortaya çıkar. Politika ile ilişkisi, memleket idaresi ile özdeş tutularak ortaya konan kavram, aynı zamanda, cezâ, idam cezâsı anlamını da karşılamaktadır. Farsça-Arapça birleşik isim formunda edebî bir terim olarak karşılaşılan “Siyasetnâme”, padişahlara ve büyük devlet adamlarına, devlet işlerinde ve halka adâletli davranmaları yönünde öğüt veren, mensur ve manzum didaktik eser olarak tanımlanır²³.

Bir sözlüğe başvurulduğunda böyle sınırları net bir tanımla karşılaşmak, siyasetnâmeler hakkında sahip olunması gereken en temel bilgiye sahip olma ayrıcalığı vermenin yanında büyük bir kafa karışıklığına sebep olur. Çünkü araştırmacı, “âdil yönetim hususunda devlet adamlarına öğütler” veren tek bir yazınsal tür ile karşılaşacağını ummaktadır ya da siyasetnâme kategorisinde ele alınan yazınsal türün sadece ve sadece “âdil yönetim hususunda devlet adamlarına öğütler” veren bir tür olduğunu düşünebilir. Fakat özellikle 1970lerden itibaren ortaya konan araştırmalar gösteriyor ki çeşitli eserlerde “âdil yönetim hususunda devlet adamlarına öğütler” veren

---

²³ Ferit Devellioğlu, “Siyaset”, “Siyaset-nâme”, “Dâd” mad., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, 17.bs., Aydın Kitabevi, Ankara, 2000; Lewis, Bernard, *İslamın Siyasal Söylemi*, çev. Ünsal Oskay, Cep Kitapları, İstanbul, 1993, s. 18. Aynı yerde Lewis, eğretilime olarak ‘at üstündeki adam imajı’nın bir iktidar simgesi olarak belirmesine önem atfeder. Ayrıca Kabusnâme’de “...dâd ile tımar etmek...” tabiri geçer, s. 227. Dâd, Farsça adâlet için kullanılan isim. ...“adl u dâd” terim çifti olarak Osmanlı siyasetnâmelerinde önemli yeri olan kullanım, pekiştirme işlevi görür: “Eger eyü ad ile ölür isen/Dahı ‘adl ü dâd ile ölür isen”, Bedr-i Dilşâd, *Muradnâme*, yay. haz. Adem Ceyhan, İstanbul, 1997, s. 229.

bölgümlere rastlayabileceğimiz gibi siyasetnâme türünde eserlerin tek işlevi “âdil yönetim hususunda devlet adamlarına öğütler” vermek değildir. Bu anlamda yeni binyılda Osmanlı tarihi araştırmaları üzerine adeta bir ekol oluşturan bu yeni solukla beraber yerleşen yöntem, tarihsel bir olgu olarak siyasi etkinliğin Osmanlı’daki işleyişini anlayabilmek kaygısıyla sadece siyasetnâme metinlerinin değil mimari üsluptan seremoni adâbına ya da sahne oyunlarından kahvehanelerin gündelik hayattaki yeri ve önemine kadar yönetici elitle pek ilgisi yokmuş gibi görünen alanları da siyaset anlatısının merkezine çekmeyi başarmıştır²⁴. Ayrıca bazı güncel akademik çalışmalarda yapılan tespitler, yöneticiye öğütler literatüründe rastlanan tür karışıklığının zaten tarihsel tecrübelerle sabit olduğu argümanını öne sürer: Howard’a göre, tarih yazımına dair misyon edinmediği halde nizâm-ı âleme hâle gelmesiyle çöküş dönemine giren devletlerden ibret almak amacıyla kullanılan tematikler hep tarihin içinden seçilmiş ve bu sebepten de tarih yazımının anlatılarına başvurulmuştur²⁵. Diğer yandan, bundan önce siyasetin değişmeyen özleri hâiz ve sorgulanamayan bir alan olarak kabul edilmesi ve sadece sultanın ve maiyyetinde bulunan kişilerin etkinliğinin incelenerek anlaşılmasına endeksli tarih çalışmaları ve bunlardan esinlenen güncel çalışmalar, bu konudaki en temel kaynakların siyasetnâme olabileceğini öngörmektedir. Bu öngörü yanlış olmamakla beraber eksik kalmaya mahkûm bir analizi temellendirmektedir. Çünkü indirgemeci yaklaşımların demode olmaktan öte sosyo-politik bir olguya dair yetkin analizler ortaya koyamayacağı,²⁶ yöntem üzerine devrim niteliğinde bir karşı

---

²⁴ Necipoğlu, Gülrü, *15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2007; Ortaylı, İlber, *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007; Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, 3.bs., YKY, İstanbul, 2007.

²⁵ Howard, Douglas A., “Genre and myth in the Ottoman advice for kings literature”, *The Early Modern Ottomans: Remapping The Empire*, ed. Virginia H. Aksan - Daniel Goffman, Cambridge University Press, New York, 2007, pp. 137-166, s. 147.

²⁶ Sosyal bilimlerde yöntem üzerine yeni tartışmalar için bkz. Harré, Rom, *The Philosophies of Science*, 2nd ed., Oxford University Press, Oxford, 1985; Groff, Ruth, *Revitalising Causality: Realism about Causality in Philosophy and Social Science*, Routledge Press, New York, 2008. Tarih yazıcılığı üzerine araştırmalarda yöntem için bkz. Howell, Martha - Prevenier, Walter, *From Reliable Sources*, Cornell University Press, New York, 2001, özellikle s.119’den itibaren “Marjinal grupların kamusal alana çıkmasıyla siyasi tarih yazımının değişen doğası”ndan bahsettiği kısımlar; Burke, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, 2.bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000; Iggers, George G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000. Osmanlı tarihini Batı tarihleri gibi yazıp okumanın mümkün olmadığını gösteren öncü çalışmalar için bkz. İnalıcık, Halil, “How to Read Ashik Pasha zâde’s History”, *Studies in Ottoman History in Honour of Prof. V. L. Ménage*, ed. C. Heywood - C. Imber, Isis Press, İstanbul, 1994, pp. 139-156; Oğuzoğlu, Yusuf, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

çıkış olup tüm metin okumalarını yeniden yapmayı gerektirmiştir. Her güncel gelişmeyle beraber geçmişte bir kara delik daha kapandığı ve her yeni soruyla beraber yeni bir cevap araştırmaya başlandığı için tarih okumalarının doğası gereği revizyonist olduğu düşünülürse, aynı zaman dilimine yönelik anlatıların tarihçiler tarafından niçin farklı şekillerde kurgulandığını da anlayabilmek olası hale gelir. Yöntemde yapılan yenilenmelerle bilginin tasarrufunda denenmemiş yollardan gidebilmeye imkân tanıyan anlayış, Osmanlı siyasi geçmişinin kültürel eksenlerini siyasetnâmelerin yanı sıra farklı kategorilere hasr edilen yazılı metinlerden devşirmek gerektiğine dair çözüme destek verir. Bu durumda bire bir siyasetnâme formatında olmasa dahi bir vekayinâme de siyasete odaklı bir eser kadar hatta daha da fazla Osmanlı yönetme sanatının nitelik ve unsurlarına dair fikir verebilir. Nitekim bazı Osmanlı tarih yazıcılarının (örneğin Tursun Bey, Âşıkpaşazâde, Tuğî, Peçevî, Mustafa Safi) yaşadıkları dönemin siyasi gerçeklerini kavramak ve kavratmak amacıyla kaleme aldıkları tarihler, siyasetnâmelere de kaynaklık eden aynı âyet ve hadisleri metnin kurgusuna yerleştirmeleri, aynı darb-ı mesel veya menâkıb türü anlatıları kullanmaları ve aynı tarihi kişiliklerin yaşamlarından örnekler verme konusundaki yaklaşımları (Büyük İskender, Sasanî hükümdarı Anurşivan, Muaviye, Yezîd, Selahaddin Eyyubî, Bukrat (Hipokrat), Eflâtûn-ı İlâhî, Aristatalis-i Hakîm (muallim-i evvel), Şah Cihangir) ile modern tarihçilerin siyaset nosyonlarını siyasetnâmelerin dışında arayışlarına yön verir. Şimdi bu arayışların yöntem çerçevesine oturtulduğu eserlere göz atmak gerekmektedir.

Halil İnalçık'ın aktardığına göre, öz Türk kültürünün sayıca zengin kaynaklarından sadece bir tanesi olan Kutadgu Bilig, Reşid Rahmeti Arat için “insana her iki dünyada tam mânası ile kutlu olmak için lâzım olan yolu göstermek maksadı ile kaleme alınmış bir eser” iken W. Barthold için “padişahlara, memurlara vesair halka ahlâk öğretmek için yazılan Şark eserleri” arasında sayılmalıdır²⁷. Aynı esere dair bu iki farklı tanımın ortaya çıkması, bir eseri siyasetnâme yapan niteliğin bahis mevzuu olan metne yöneltilen soruda saklı olduğunu anlatır. Bunu da tersinden okumak gerekirse, siyasetnâmenin tanımı nasıl yapılırsa yapılsın Osmanlı'nın hâkimiyet telâkkisinden geliştirilen siyasi kavramları anlayabilmek için başvuru metni olarak biçim ya da içerik

---

²⁷ İnalçık, Halil, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Nazariye ve Gelenekleri”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, 2.bs., Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 11-27, s. 11.

açısından farklılık gösteren kaynaklar kullanılabilir. Bu farklılık, ortaçağ İslam dünyasında, Bernard Lewis'e göre, ayrı iki siyasi dil geliştirmiş iki okumuş sınıf tarafından ortaya konmuştur²⁸.

Lewis, bir tanesi ulema diğeri ise merkezi bürokrasinin ya da eyalet bürokrasisinin çeşitli kademelerinde görev yapan okumuş seçkinler olarak ayrıştırdığı iki sınıftan (*ulema dışı*) ikincisinin, siyasetin temel konuları üzerine geniş bir literatür bırakan sınıf olduğunu belirtir. Kuşkusuz, bu seçkinlerin yazdıkları eserler, yaptıkları tartışmalar siyaset felsefesinden çok, siyasetin pratiği ile ilgili çalışmalar olmuştur. Yazdıkları metinler kimisi kitap kimisi ise yazılmış bir kitabın siyasetle ilgili bölümü şeklinde tanzim edilmiş; yönetme sanatı üzerine çeşitli görüşlerini kaleme aldıkları bu kitapları sultanlara, halifelere, vezirlere ya da yüksek dereceli devlet görevlilerine sunmuşlardır. Bu metinler, ortaçağ İslam bürokrasilerinin mesleki yeteneklerini, amaçlarını ve anlayışlarını öğrenebilmek açısından büyük bir önem taşımaktadır²⁹.

İşte bu literatürün bildirilmesinden içeriğine kadar sunulan çizgi, Lewis tarafından adab olarak adlandırılır. Klasik Arapça'da bu isim, ortaçağ metin yazarlarının metne verdiği anlamdan ayrı düşünülmemektedir. Terim, modern dönemdeki yaklaşık karşılığı ile “siyasal kültür” anlamına gelir. Lewis'in ayrıntılı tanımıyla adab, İslam öncesi Arapça örneklerde, atalardan, eskilerden devralınmış, onlar tarafından derlenip toplanmış örnekler, “teamül” anlamına gelmektedir. Bu bakımdan, Peygamber ve en yakınlarının yaşamlarıyla oluşturdukları kutsal nitelikteki örnekler için kullanılan *sunna* terimine yakın anlamdadır. Sonraları ise hem etik hem de pratik bir anlamsal bir içerik kazanmıştır. Etik anlamıyla seciyeli olmayı, gelişkin hayat ortamlarında meclistiklerin düzeyine uyabilmeyi, kent kültürünü almış olmayı; pratik anlamıyla ise kibar davranmayı öğrenmiş olmayı, adab-erkân bilir olmayı, toplumsal ve siyasal alanda doğru ve yerinde davranmayı öğrenmiş olmayı çağrıştırmaktadır. Bütün bu nitelikleri kazanabilmek için *adib*'in davranışlarında incelmış, eğitilmiş olması; entelektüel yönden de belirli bir düzeye erişmiş, kendini geliştirmiş olması gerekmektedir³⁰.

XVII. ve XVIII. yüzyıla gelindiğinde popülerleşen bir tür olarak “Nasihât-nâme/Nasihâtü'l-Mülûk” da yönetme sanatının kurgulandığı kaynaklardandır.

²⁸ Lewis, *İslamın Siyasal ...*, s. 35.

²⁹ Lewis, s. 36.

³⁰ Lewis, ss. 36-37.

İlerleyen asırlarda da matbaada basılmaya devam eden Koçi Beg, Hasan Kâfi el-Akhisarî, ‘Ayn Âli, Kâtib Çelebi ve Lütfî Paşa’ya ait nasihatnâmelerin varlığı, bu eserlere yönelik ilginin kesintisiz olarak devam ettiğinin göstergesidir. Howard’a göre “yöneticiye öğütler”, monarşik idare sanatının pratiğine yönelik ayrıntıları boyutlandıran, modern öncesi Avrasyalı bir türdür³¹. Akabinde gelişen bir tür olarak nasihatnâme ise daha XIV. yüzyıl sonunda Osmanlıca’ya çevrilmiş olan Keykâvus’un Kabusnâme’si, Nizamü’l-Mülk’ün Siyasetnâme’si ve Gazali’nin Nasihatü’l-Mülûk’undan oluşan XI. yüzyıl³² eserlerine ait bir seçkiden güç almıştır.

Aynı zamanda İslam dünyasında Osmanlı hâkimiyetini tanıtan ve meşrulaştıran bu türlerin gelişimi, XV. yüzyılda yazınsal geleneğin gelişmesiyle paralellik arz eder. İran’da Safevî ve Hindistan’da Muğal hanedanı ile yarışan Osmanlı’nın hanedan projesine ek olarak geliştirilen tür, zaten diğer hanedanların da politik liderliklerini meşrulaştırma ve kabul görme beklentisiyle geliştirdikleri türlere karşılık gelir. Adâlet çemberi dâhilinde oluşan bu dil, Osmanlı’nın evrensel tarih yazınına girebilmesini sağlayan önemli araçlardandır. Tarih yazıcılığı, silsilenâme, şeceretnâme ve dîvânlar da bu işleve hizmet ederler³³. Demek ki siyasete dair metinler, Osmanlı’da sadece yöneten ve yönetilen kesimler arasında oluşan içsel dinamikleri belirlemiyor fakat aynı zamanda dünyanın siyaset arenasında soyunduğu liderliğin Doğu’ya karşı doğulu, Batı’ya karşı da batılı araçlarıyla neden meşru görülmesi gerektiğini göstermeye çalışan bir propaganda yazınına da hızla işlev kazandırıyor³⁴. Bu türlerin en gelişkin örnekleri, dünya hâkimiyeti iddiasındaki devletleri, geçmişin ihtişamını kurgulayan anlatılarla -en azından psikolojik olarak- birbirlerine eşitlemektedir³⁵.

³¹ Al-Azmeh, Aziz, *Muslim Kingship: Power and the Sacred in Muslim, Christian, and Pagan Politics*, I.B. Tauris, London, 1997’den aktaran Howard, a.g.m., s. 138.

³² Howard, a.y.

³³ Kafadar, Cemal, *Between Two Worlds*, University of California Press, Los Angeles, 1995, s. 95; Fleischer, a.g.e., s. 220; Woodhead, Christine, “From Scribe to Litterateur: Career of a Sixteenth Century Ottoman Kâtib”, *British Society for Middle Eastern Studies*, vol. IX, no. 1, 1982, pp. 55-74, s. 55.

³⁴ Bellini’nin firçasından tanıdığımız ünlü Fatih portresi sadece görsel alanda yapılan başlangıçlardan bir tanesidir. İslam dünyası içinde özellikle Hz. Muhammed’e ve evrensel iddiasında Hz. Adem’e (bazen Hz. Nuh’a) kadar inen soyağaçları Osmanlı padişahlarının nizâm-ı âlemin hâkimi ve koruyucusu olduklarına dair mesaj verir. Ve bu literatürün özellikle devletlerin zayıflama dönemlerinde ortaya çıktığı bilinir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Padişahın Portresi: Tesâvir-i Âl-i Osman*, 6 Haz. - 6 Eyl. 2000, Topkapı Saray Müzesi, Hazine ve Hırka-i Saadet Koşuğlarında gerçekleşen serginin kataloğu, Türkiye İş Bankası & T.C. Kültür Bakanlığı Ortak Yayını.

³⁵ Alugh Beg Mirza, *Shajrat ul Atrak (The Geneological Tree of Toorks)*, Arapça’dan İngilizce’ye trans. William Col. Miles, Wm. H. Allen&Co. London, 1838. Hz. Adem’e kadar inen dünya tarihini daha 27.

Fakat Howard'a göre, metinlerin işlevselliği bunlarla sınırlı değildir. "Yöneticiye Öğütler" başlığında incelenebilecek olan eserlerin tematik motiflerinde en çok dikkat çeken düzen/kaos kutuplaşması, padişahın sürüsünü güden bir çobana benzetilmesiyle aşılır. Böylelikle idarenin meşruiyet temellerine yakınlaşan daire-i adliye* daha en başından eksiksiz şekilde okuyucunun karşısına çıkar: Retorik, bir yandan yöneticiye duyulan ihtiyaca yönelik sorulara cevap verir, diğer yandan İslam kültür çevresini Osmanlı hükümlerle nosyonuyla örtüştüren bir güç kazanır ve bir başka yandan ise padişahla teba'sı arasındaki izolasyonu sağlamlaştırır³⁶.

Resmî format bağlamında karşılaşılan bu tek tipliliğe rağmen Howard, nasihatnâmelerin Osmanlı'daki belirleyici özelliklerini sıralayarak türleri dikkatle inceleyen bir araştırmacının ikna olması gerektiği kanısını taşır. Bu özellikler şöyle sıralanabilir:

1. Metnin yazarı, metni niçin kaleme aldığına dair bilgi vermektedir,
2. Metnin yazarı, metin içinde kendisini metnin ithaf edildiği kişinin en güvenilir danışmanı olarak konumlandırmaktadır,
3. Metin biterken, yazar, her zaman "Son Hüküm" başlığı altında vahiysel bir ses tonu kullanmaktadır,
4. Kullanılan dil itibarıyla, metin yazarı, İslam entelektüelleri arasına geç katılmış olma kusurunu örtmek istercesine -özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllar- Arapça-Farsça ağırlıklı bir seçimden yana durmaktadır,

---

sayfada Hz. Nuh'un oğlu Japhet'in oğlu Toork Han'ın hâkimiyet iddiasına ve torununun torunu... Süleyman Han oğlu Ertuğrul Han oğlu Osman'a getiren yazara göre, dönemin güç sembolü, üzerinde Allah'ın bütün güzel isimlerini taşıyan ve istendiğinde yağmur yağdıran yada taşıdır; (Türkçe, sangi yedeh; Arapça, hajarü'l-matar anlamlarına gelen) bu taş Toork Han'dadır ve kavimler arasında bu taş üzerine bitmeyen düşmanlıklar vardır. İngiliz Tudor hanedanı da evrensel hâkimiyet iddialarını ispat için aynı taktiği (soyağacı) kullanır. Bilgi için bkz. Campbell, Thomas P., *Henry VIII and the Art of Majesty: Tapestries at the Tudor Court*, Paul Mellon Center for Studies in British Art, 2007, s. 167. Stuartlar döneminde Locke ve öncülük ettiği zihinsel kırılma önemlidir: Sir Robert Filmer tarafından kaleme alınan -hanedanın devleti yönetmesindeki haklı sebebin kökenlerinin Hz. Âdem'e kadar uzandığına dair iddiayı barındıran- Patriarcha adlı eser, Locke tarafından uzun ve bilgili bir tarzda tenkit edilir. Bkz. Peters, Richard, "John Locke: 1632-1704", *Batı Dünyasında Siyaset Felsefeleri*, çev. Nejat Muallimoğlu, der. Maurice Cranston, Avcıol Basım-Yayımları, İstanbul, 2000, ss. 63-77, s. 65.

* Bu girişim itibarıyla Daire-i Adliye sadece bir amaç olarak kalmaz fakat aynı zamanda bir araç olarak da nitelik kazanır. Sistemin teba' üzerinde işleyişini sağlayan bu boyutu için bkz. Çiftçi, Cafer, "Charity and the Social Welfare Activities in the Ottoman Empire", *Fluctuations in the Ottoman Social Order*, ed. Yusuf Oğuzoğlu, Harvard University, 2006, pp. 123-183, s. 136.

³⁶ Howard, a.g.m., s. 140.

5. Geleneksel anlatıya dair süsleme öğeleriyle dolu metin, yazar tarafından dilin biçim ve içerik itibarıyla tüm imkânlarının kullanılmasıyla mükemmel ve karmaşık şeklini almaktadır³⁷.

Nasihât-nâme türünün tanınmasına yönelik kesinlik sağlama amacıyla belirtilen bu özellikler yine de muğlak ifadeler olarak kalmaktadır çünkü ortaya çıkan tabloyu tamamlayacak eksiklik, nasihatnâmelerin “ne olmadığı”na dair düşünüşün makaleye içkin olmamasından kaynaklanır. Bu eksik parçanın tamamlanması daha önceden çalışılmış bir makaleyle mümkün olmaktadır.

Virginia H. Aksan, yöneticiye öğütler kategorisinde irdelediği eserlerde öne çıkan patrimonial yapıyı yansıtan bir tanıma yönelerek Osmanlı'nın XVIII. yüzyıl itibarıyla değişen reel politike uyum sağlamakta neden zorlandığını anlamaya çalışır:³⁸ Emperyal İslamî nitelikteki yöneticiye öğütler, Fârisî hükümlerlik kavrayışını ve Müslüman cemaatin ideal yönetime ve âdil bir yöneticiye duyduğu bağlılığı kendi bünyesinde eriten metinlerdir³⁹. Kabusnâme, Siyasetnâme ve Kutadgu Bilig'den damıtılarak kullanışlı kılınan bilgelik, saray ideolojisinin (royal ideology) yeniden üretimini amaçlar. Sadece yöneticiye değil aynı zamanda maiyyetinde bulunan kimselere de yöneltilen öğütler, adâb-ı muaşeret öğreten kaynaklar olarak da kullanılan eserlerde yer alarak Aksan'a göre, (İslamî) inancın kılıç yoluyla yayılmasına hizmetleriyle dikkat çekmelidir⁴⁰. Böylece XVIII. yüzyıla kadar bir nasihatnâmenin siyaset eserleri arasında sayılabileceği de reel politike yönelik ayrıntılar içermediği saptanabilir. Bu da nasihatnâmelerin “ne olmadığı” konusunda öne çıkan niteliksel boyutlardan bir tanesini oluşturur. Diğer boyutlar da daha sonraları yaygınlaşan bir geleneğin, ıslahatnâmelerin, nasihatnâme geleneğiyle karşılaştırılmasından gelecektir. Ama öncesinde dilekçe formatının avantajlarını taşıyan sadrazam-padişah yazışmaları, Osmanlı politikalarının sonraki zamanlarda üzerinde yükseldiği zemini oluşturur.

---

³⁷ Howard, ss. 150-152.

³⁸ Aksan, Virginia H., “Ottoman Political Writing”, *International Journal of Middle East Studies*, no. 25, 1993, pp. 53-69. Tam da “*Siyasal Gerçekçiliğin insana bakışına getirilen bir eleştiri olarak*” Türk siyaset kültürünü şekillendiren XVIII. yüzyıl öncesi literatürün değerlendirildiği önemli bir çalışma için bkz. Canbolat, İbrahim, “İmaj-Gerçek ve İşlevsellik Bağlamında Eleştirel Bir Uluslararası İlişkiler Çözümlemesi Üzerine”, *Akademik Bakış*, c. I, sy. 1, Ankara, 2007, ss. 1-25, özellikle s. 19.

³⁹ Aksan, s. 53.

⁴⁰ Aksan, ss. 54-55.

Pal Fodor'a göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra telhis ile başlayan bir bürokrasi, -sadrızam, divan ve padişah arasındaki ilişkide- daha XV. yüzyılda baş gösteren bir değişimin ürünü olarak ortaya çıkmıştır⁴¹. Fodor'a göre, geleneksel yapısı itibarıyla sultanî gücün 'askerî sınıfla arasındaki ilişkiyi belirleyen yeniden dağıtım (redistribution) odaklı ve ataerkil bürokratik yapısal (patrimonial) süreçlerin nasıl işlediğini anlamak önemlidir⁴². Bu durumda telhisin tarihsel bir materyal olarak padişahla diyalogu başlatan yeni ve başka bir araç olması, politik değişim sürecinde güç dengelerini yeniden kurmaya yönelik bir ihtiyaca karşılık vermeyi kolaylaştıran bir fonksiyonu olduğuna işaret eder.

Islahatnâmeler ise telhis kadar günübürlük olmasa da gündelik siyaset pratiklerinde yerleşikleşen sıkıntıları bertaraf etmeye yönelik metinler olarak tarihteki yerini alır. Yeni gerçeklere uyarlanmış, zaman zaman da yeni fikirlerle harmanlanmış Osmanlı ıslahat metinleri Kafadar'a göre, devletin içine girdiği zaafi anlamaya ve çözümlenmeye çalışır⁴³.

“‘Uygulamalı siyaset düşüncesi’ olarak da adlandırılabilir bu eserler...direkt olarak ve güncel gözlemlerle Osmanlı kurumlarının ince ayarı ile meşgul olurlar ve bu yönleriyle geleneksel siyasetname yazınından farklıdır. Özellikle Mustafa Âli'nin *Nushatü's-Selâtin*'i (yazılışı: 1580–81) ile birlikte, İspanya'daki çağdaşları gibi, ‘ihtilal, inhitat ve ıslahat’ temaları ile boğuşmaya başlayan Osmanlı yazarları, yaşadıkları dönemin sorunlarına parmak basmak ve çözüm üretmek istedikleri metinlerde sanki köşe yazısı yazıyormuşçasına güncelliğe bulanırlar zaman zaman”⁴⁴.

Böylelikle köhneleşmekte ya da hantallaşmakta olan bürokratik kurumları ıslaha yönelik olduğu müddetçe yenilikçi ya da işlerliğini kaybeden ideolojik söylemi onarmaya yönelik olduğu kadarıyla tutucu olarak kategorize edilebilecek bu metinler, aslında daha çok önerilen fikirlerin uygulamaya konup konmadıkları açısından büyük değer taşırlar. Ancak bu uygulamaların layihanın sunulduğu dönemleri kapsayan belgelerden takibi tam anlamıyla tarih yazımsal bir problem olmakla beraber en azından

---

⁴¹ Fodor, Pal, “Sultan, Imperial Council, Grand Vizier: Changes in the Ottoman Ruling Elite and the Formation of the Grand Vizieral Telhis”, *In Quest of the Golden Apple*, Isis Press, İstanbul, 2000, pp. 207-226, s. 208.

⁴² Fodor, s. 209.

⁴³ Kafadar, “Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler”, s. 25.

⁴⁴ Kafadar, s. 27.

sunuldukları makamda yankı bulup bulmadığı konusunda araştırmalarla ilerleme sağlanabilmesi mümkün görünmektedir. Çünkü bazı siyasetnâme yazarlarının kaleme aldığı eserlerde iktidar sahipleriyle edindikleri şahsi tecrübeyi takip etmek imkânı vardır ve bu tecrübelerden bazıları da âlimlerin yaşamlarına dair hazırlanan toplu biyografilerden takip edilebilir⁴⁵.

Metinlerin tarihselliği göz önünde bulundurularak yapılan bu tanımların çalışmadaki yeri, XVI. yüzyıla kadar dilin yazı ile ilişkisinde ortaya çıkan epistemeyi anlama çabasından ileri gelir. Bu epistemeyi canlandıran en önemli olaylar, Foucault'ya göre, “Doğu el yazmalarının Avrupa'ya gelmeleri ... ve dilden dile aktarma yapmaya ilişkin”dir⁴⁶. Bu durumda Doğulu geleneğe içkin yönetme sanatına dair bilgi edinme faaliyetini şekillendiren kategorizasyonun bugünün dünyasına nasıl yansıdığını anlayabilmek için felsefî, hukuki ve sosyolojik boyutların XVI. yüzyıla kadar yöneticiye öğüt veren metinlerle örtüştüğü alanı tanımlamak gerekir.

3.2. Biçim ve içerik açısından siyasetnâmeler

Yönetme sanatının hâkim değerleri söz konusu olduğunda Siyasetü’ş-Şeriyye⁴⁷ kategorisini tanıtmak, başlangıç için en uygunu olacaktır. Bu kategori, Kur’an âyetlerinin içinden seçilenlerin yönetime dair âyetler olarak düzenlenmesiyle oluşur. Daha sonra Hz. Muhammed’in bizzat yönetsel meseleler üzerine verdiği kararların Dört Halife döneminde geleneğe mâl edilmesi ve Hadis⁴⁸ ilminin önemli bir parçasını oluşturması, ilke bazında benimsenen şer’î siyasetin gündelik hayata uygulanabilirliğini kolaylaştıran bir külliyyatı miras bırakmıştır. Bunun yanı sıra Fıkıh ve Kelâm

---

⁴⁵ Fleischer, Mustafa Âli'nin iniş çıkışlarla dolu kariyerini, kendisine has tarzıyla sunduğu eserlerde “bürokratik taşlama” da denilebilecek literatürün parçası haline getirdiğini belirtir, bkz. a.g.e., s. 116. Dönemin otoriteleriyle çatışma yaşadığı için müftü, müderris, şeyh, kâdılık görevlerinden azledilen bazı âlimlerin hayatına dair toplu biyografik çalışmalara örnek için bkz. Taşkoprülüzâde, *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi-d-Devleti'l-Osmâniyye (Osmanlı Bilginleri)*, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

⁴⁶ Foucault, Michel, *Kelimeler ve Şeyler*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2.bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2001, ss. 74-77.

⁴⁷ Bu türün öncüsü İbn Teymiye olup eserinin adı Es-Siyasetü’ş-Şeriyye fî Islahi’r-ra’i ve’r-Raiyye olarak bilinir. Ksc. Siyasetü’ş-Şeriyye.

⁴⁸ Asr-ı saadette idari uygulamalar üzerine aktarılan rivayetlerin derlendiği bir eser için bkz. Kettânî, *Et-terabitü'l-idariyye*, I-II, çev. ve yay. haz. Ahmet Özel, 2. bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2003; özellikle c. II, ss. 240-286.

ilimlerinin⁴⁹ Siyasetü’ş-Şeriyye kategorisine sırasıyla kazandırdıkları hukukî ve meşrutî boyut, türlere derinlik veren başlangıçlar olarak görülmelidir. Devletin hukukî var oluş koşullarını ve kurumların hukuksal işleyişini Fıkıh dalında verilen eserlerden öğrenmek mümkündür. Bu ilk geliştirmenin izdüşümü doğrultusunda, idarecilik makamının imtiyazlarının, şer’î yasanın gücüyle, (*idarecinin/ümeranın*) üzerine düşen sorumlulukların yerine getirilmesi koşuluna bağlanması ve yine ümeranın karar mekanizmalarını keyfî ve kişisel çıkarları doğrultusunda kontrol etmesinin önüne geçilmesi beklenebilir. Nitekim pek çok siyasetnâme yazarı, kanun koyucu ve kanunu koruyucu devlet adamı adına düzdükleri medhiyelerle sanatlarının zirve örneklerini sunarken, idareci makamındaki bir kimsenin zaten aksi yönde bir davranış kalıbı sergilemeyeceğini ve sergileyenlerin tolere edilmeyeceğini bildiklerini düşündürmek isterler⁵⁰. Kelâm ilminin ise (Ahkâmu’s-Sultaniye⁵¹ türlerinden takip edilebileceği gibi, imamet meselesine odaklanarak), şer’î kanalları -siyasi meşruiyetin temellendirilmesine doğru bir- genişletme işlevinin olduğunu belirtmek mümkündür.

Ortaçağda üretiminin kazandığı ivme sonucu çok sayıda verilmeye başlanan eserler, yeniçağ devlet yapılarının İslam medeniyeti içerisinde son şeklini almasına önemli ölçüde hizmet etmiştir. Ancak, hâlihazırdaki bu bilgi birikimini uygulanabilir hale getiren anlayış, yaradılışın ulvî amacına hizmet eden araçlardan aklın, kâinatın bilgisini edinmek üzere kullanılmasıyla ilgili etik kaygıyı abidevi eserleri ile Siyaseti’l-

---

⁴⁹ “Fıkıh” ve “Kelâm” mad. dair açıklamaların bütünlüklü anlaşılması için bkz. Bardakoğlu, Ali, “Fıkıh”, *İ. A.*, c. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, ss. 1-27; Yavuz, Yusuf Şevki, “Kelâm”, *İ. A.*, c. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, ss. 194-203. Ayrıca bkz. el-Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, 2.bs., Kitabevi, İstanbul, 2001, ss. 297-300 ve ss. 453-463.

⁵⁰ Fakat bu “o” esere bir fıkıh çalışması niteliği kazandırmaz. Sadece fıkıh çalışmalarının siyasetnâme metinlerine verdiği bahsolunan derinliği tanımaya yardımcı olabilir.

Çok ayrıksı olmayan örnekler vermek gerekirse: ‘Adalet kâ mudur zât-i şerîfi, Zulümden kurtarır ol her za’ifi. ‘Abdülvasi’in hâ misisi Bayezid Paşa’ya Medhiyesi’nden alıntılaman İnalıcık, Halil, “I. Mehmed (1413-1421): Merkeziyetçi Hükümlanlığın Yeniden Kuruluşu”, *Devlet-i ‘Aliyye*, der. Emre Yalçın, 8.bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 83-103, s. 101. Bir de “Ve küttâb-ı Dîvân-ı Âlîşân sahib-kalem ve ehl-i rakam kânûn-şinâs ve mahir... ve kadir kimesneler idi” örneği dikkat çekicidir; bkz. Koçibeg Risalesi, yay. haz. Yılmaz Kurt, 2.bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 21. Şeyh Galib’in III. Selim’e ithafen kaleme aldığı şu beyitler ise Türk edebiyatında adâletin doğasına dair güzellmelerin geldiği seviyeyi gösterir: Adâlet etdi zamânında âlemi sir-ab/Bahar mevsîmi gûyâ ki ebr-i gevher-bar; Kimin liyâkati var şimdi zulme zerre kadar/Ederken âlemi Rûşen o mihr-i lem’a-nisâr. Şeyh Galib, *Dîvan*, yay. haz. Muhsin Kalkışım, Ankara, 1999, s.76.

⁵¹ Maverdi tarafından kaleme alınan ilk eser, -Hilafet makamının saltanata dönüşmesinden itibaren- her hanedanın dini önderliği meşrulaştırma gereksinimine karşılık veren diğer eserlere esin kaynağı olmuştur. Arkaplandaki yazınsal gelişmeyi ayrıntılarıyla takip edebilmek için yine bkz. el-Câbirî, a.g.e., ss. 356-381 ve ss. 425-440.

Medenî⁵² kategorisine dâhil eden Fârâbî'den gelmiştir. Yüzyıllar içerisinde saltanat süren hanedanların görkemli kütüphanelerinde vazgeçilmez ve yeri doldurulamaz özelliğini sürekli koruyan eser,⁵³ sadece İslamî teolojiye Helenistik unsurları uyumlaştırma marifetiyle ya da pek çok ortaçağ İslam düşünürünün siyaset pratiğine yaklaşımını etkileme özelliğiyle öne çıkmamış fakat aynı zamanda ortaçağ Latin dünyasının skolâstik felsefesine katkıda bulunmuş ve hümanistik felsefenin Avrupa'daki Rönesansına kıvılcımlar sıçratan Bağdat ekolünün tanınmasını sağlamıştır. Aristogil ve Yeni-Plâtoncu öğretilerin yardımıyla yönetsel meselelere salt teorik bir öz atfederek ideal devletin felsefî bir modelini sunan Fârâbî⁵⁴, böylelikle medineli siyaset kategorisini gündelik siyasetin üzerine yerleştirmiş, ümeranın ve ulemanın siyasetle ilgili teleolojik kavrayışını zenginleştirmiştir diyebiliriz.

Kategoriler zincirinin ilk halkası Fârâbî ise son halkası da İbn Haldun'dur. "İlm'ul-Umrân"⁵⁵, aslında Haldun'un tarih bilimine katkıda bulunma amacıyla geliştirdiği bir yöntemdir ama aynı zamanda (muhtemelen kendisi farkına varamadan) siyasetnâme yazarlarına verdiği ilham, bugün, tarihsel-sosyolojik metodolojinin⁵⁶ en temel malzemesi haline gelmiştir. Ve bu da vakanüvis gelenekte büyük yer tutan siyasi manifesto niteliğindeki anlatıların⁵⁷ günümüz araştırmacılarına anlaşılır gelmesini sağlamıştır. Tarih yazıcılığına konu-sorun-yöntem üçlemesi içinde getirdiği yeni yaklaşımla İbn Haldun, değişen dünyanın değişen koşullarını sistematize etmek gerektiğine inanmış ve tarihsel analizlerde gerçekçi sonuçlara ulaşmanın tarihsel olguları ayrıntılı bir şekilde incelemekten geçtiğini düşünerek, çalışmalarını bizatihi devlete ait kurumların da işleyişini anlamaya vakfetmiştir⁵⁸. Bu sebepten kitaplarından

---

⁵² Medinetü'l Fadıla ve Füsulü'l-Medeni adlı iki eseri ile Fârâbî, bu türün kurucusu sayılır.

⁵³ Walter, Ingo F., - Wolf, Norbert, *Masterpieces of Illumination*, TASCHEM GmbH, Köln, 2005, s. 349.

⁵⁴ Hammond, Robert, *The Philosophy of Al-Farabi and Its Influence on Medieval Thought*, The Hobson Book Press, New York, 1947, pp. 50-52; Cevizci, Ahmet, "Fârâbî" mad., *Felsefe Sözlüğü*, 4.bs., Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000.

⁵⁵ İbn Haldun'un katkısı olarak umrân bilimi tarihsel sosyoloji çalışmalarında merkezi önem taşır.

⁵⁶ Skocpol, Thêda (edt.), *Tarihsel Sosyoloji*, çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

⁵⁷ Faroqhi, a.g.e., s. 212.

⁵⁸ İbn Haldun, *Mukaddime: İbretler Kitabı, Arap ve Acem Dönemleri ve Bunların Çağdaşları Olan Büyük Egemenlere İlişkin, Başlangıçtan Bu Yana Gelen Haberler Divanı*, I-II, çev. Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara, 1977. Mukaddime'yi başka bir çevirisiyle karşı için, a.g.e., I-III, çev. Zakir Kadirî Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997. Batı İslâm dünyasının tarihi üzerine yazılmış önemli şeyler olmadığı için, al-Mağrib halklarından yola çıkarak bir dünya tarihi yazmaya niyetli olduğunu belirten İbn Haldun, "...hilkatten beri ve ondan sonra cereyan eden hâdise ve olayları, ibretleri

birincisini “umrân ve ona ârız olan *mülk*, devlet (sultân), kazanç (kasb), geçim yolları (ma’âş), sanatlar, bilimler ve bunların nedenleri” oluşturacaktır⁵⁹. Böylelikle umrân, İslam siyaset geleneğini inceleyenlerden farklı bir bilim dalı olmakla beraber siyasetin de bilgisini hâiz olmak durumundadır. Çünkü İbn Haldun’a göre, geleneksel siyaset felsefesi, teorik ya da pratik düzeyde mülkün nasıl idare edilmesi gerektiği sorununa odaklanır. Oysa umrân, siyasete tarihsel bir olgu olarak yaklaşır ve onda ortaya çıkan olayların ispatlayıcı bir bilgisini vermeyi hedefler⁶⁰. Yine de insana dair her şey umrânın konusu olacağı için İbn Haldun, insanın güdüsel olarak (beslenme ve korunma ihtiyacını karşılamak amacıyla) başka insanlarla bir araya gelme eğiliminde olduğuna dair Aristo’dan mülhem postulayı İslam topluluklarına uyarlayan filozofların görüşlerinden faydalanır⁶¹: İnsan “medenî” bir varlıktır. Medenileşme süreci, örgütlenme sorununu aşmaya yönelik bir takım kurumların ve makamların varlığını gerektirir. Ancak İbn Haldun’a göre toplumsal yaşantıda güven ve istikrarın sağlanabilmesi için daha fazlası gerekir. Bu eksiklik de insanların üzerinde yaşadıkları mülke egemen olan kanun koyucu bir otoritenin varlığıyla giderilecektir⁶². İşte bu sorun, siyasetnâme yazarlarını İbn Haldun’a yaklaştırır. Çünkü dünya tarihinin zâhirîden bâtinîye taşınan metodolojisini içeren bu başyapıtında Haldun, egemene duyulan gereksinimle ortaya çıkan devletin yapılaşmasını insan organizmasıyla özdeş kılarak, geçen zaman nasıl insanı yıpratıyorsa⁶³ devletlerin de zaman içinde yıpranacağını anlatmak istemiştir. Uygarlığın çöküşü olarak adlandırılan teori (tavırlar

---

içine aldığından, ona *Kitab el-İber ve Divan el-Mübtedaî ve'l-Haber fi eyyami'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve men âsarahüm min Zevi'l-Sultani'l-Ekber* adını verdim” demektedir; a.g.e., çev. Ugan, s. 13.

⁵⁹ Haldun, çev. Ugan, c. I, s. 11.

⁶⁰ Arslan, Ahmet, *İbni Haldun*, 3.bs., Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 68.

⁶¹ Arslan, ss. 79-80; Gibb, H.A.R., “The Islamic Background of Ibn Khaldun’s Political Ideology”, *Bulletin of the School of Oriental Studies*, vol.VII, no. 1, University of London, 1933, pp. 23-31, s. 26.

⁶² Haldun, çev. Dursun, c. I, ss. 381-383; Arslan, ss. 82-83.

⁶³ “Ne var ki geçen günler ve zamanlar, yıpratıyor bizi. Belirli süreler, bizi kendi aralarında alıp veriyor. O süreler ki süreli kitabı üzerimize göre çizilip biçilerek yazılmıştır. Yalnızca o kitabın kalıcılığı ve yitmezliği vardır”, Haldun, çev. Dursun, c. I, s. 63. Karş. “O, günlerin ve vakitlerin geçmesi ile bizi eskitiyor, kendi Kitabında tesbit ettiği eceller, bizi elden ele alıp veriyor, ebedilik ve değişmemek ancak O’na mahsustur; O daima diridir, ölmez”, a.e., çev. Ugan, c. I, s. 3. Bir başka çeviri de “Günler ve zaman bizi yıpratmakta, eceller bizi elden ele vermekte ve bu ecellerin üzerimize çizdiği kitabın (ve kaderin) vakti sınırlı bulunmaktadır. Beka ve sübût ise O’nundur. O, ölmeyen bir diridir.” şeklinde sunulmuştur; a.e., yay. haz. Uludağ, Süleyman, 4. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005. Ayrıca devletlerin ömürlerine dair bkz. a.g.e, çev. Dursun, c. II, ss. 7-18.

ya da aşamalar teorisi olarak da bilinir; al-atvâr), özellikle, Osmanlı siyasetnâme geleneğine ait çöküş dönemi edebiyatıyla popülerleşen argümanlara temel olmuştur.

İçeriğin dışında şekil dolayısıyla da türlerin adlandırılmasına katkıda bulunan pek çok ayrıntı vardır. Öncelikle siyaset ahlâkına dair bilgiyi aktarma geleneğinin mektup aracılığıyla yapılması (Sultan Sencer'in oğluna yazdığı mektup, Halife Memun zamanında Rakka ve Mısır valiliklerine atanan Abdullah'ın, babası Tahir'den aldığı mektup) araştırmacıyı nâme geleneğine yakınlaştırır. Anı olarak da devlet adamlarının kendi tecrübelerini aktarma geleneğinin (Hz. Ali, Devlet Adamına Öğütler) tarihteki örnekleriyle karşılaşılır. Bunların yanı sıra, sultan seferdeyken ihtiyacı karşılamak üzere tercih edilen ve yokluğunu dolduran gazâvatnâmeler, biçimsel zorunluluklara takılmadan üretilebilen ve taşınabilen risale ve layihalar da (sadece III. Selim'e sunulan 22 adet layiha vardır⁶⁴) siyasetnâme türüne dâhil edilip, bu eserleri görselliğin gücünü kullanarak bezeme sanatıyla zenginleştiren ve el yazmaları kategorisinde kurumsallaştıran nakış faaliyeti de, resmi yönetsel ideolojinin sanat tarihsel eğretilmeleri halinde karşımıza çıkar⁶⁵.

İçeriği biçimle birleştirerek zenginleştiren unsurları toparlayacak olursak, bir siyasetnâme yazarının, efsaneler, darb-ı mesel gibi halk kültürünün sözel öğeleri, işaret ya da hatt-ı humayun, fetvaları, din uluları ya da resmî makam sahiplerinin yaşantılarından alıntılar kullanması, siyasetnâmesinde önceki bir başka siyasetnâmeyi kısaltarak ve tercihen eklemeler yaparak kullanması ya da tarihyografik kurguları olduğu gibi yerleştirmesi, adaletnâme ya da kanunnâme, adâbu'l-mülûk, nasihatü'l mülûk, nushatu's-selâtin, ahkâmu's-sultaniye, siyerü'l-mülûk ya da siyasetü's-şeriyeye gibi eserlere nitelik vermesinin yanı sıra birebir eser isimlerinin tür çeşitliliğine mal edildiğini de görmek olasıdır.

Burada içinden çıkılamayan ve fakat öne sürülen her yeni tezle birlikte pekişen yanılığın kaynağı, [ister ıslahatnâme, nasihatnâme ister siyasetnâme olarak

---

⁶⁴ Shaw, Stanford J., "Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri", *Türkler*, c. XII, çev. M. Faruk Çakır, Ankara, 2002, ss. 609-628; Yalçınkaya, M. Alaaddin, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnâmelerin Kaynak Değeri", *OTAM*, sy. 7, Ankara, 1996, ss. 319-338, b.a.

⁶⁵ El yazmalarıyla ilgili genişleyen katalog çalışmaları için bkz. Lugal, Minin - Bayraktar, Nimet, *Türkiye Yazma Eserler Kütüphaneleri ve Bu Kütüphanelerde Bulunan Yazmalarla İlgili Yayınlar Bibliyografyası*, IRCICA, İstanbul, 1995.

adlandırılımsın, metinleri (rahat ya da zorlama şekillerde) kategorize etmeye çalışan her çalışmanın] türleri bugünün okurlarına anlaşılır kılabilme için kullandıkları aynı soyağacı olmaktadır. Ayrıca yöntem açısından geleneksel okulla çatışan görüş sahipleri de bu karmaşaya dâhil olabilmektedir. Örneğin, Kafadar ve Öz, çalışmalarında, ıslahatnâme olarak, Howard, nasihatnâme olarak, Levent, Aksan ve L. Wright⁶⁶ da siyasetnâme olarak aynı eserleri zikretmişler. Fakat özgün tanımlar parçalara ayrılıp bazı ayrıntıların yeniden bir araya getirilmesiyle oluşan tanımların anlamlı kılınan bir bütünle ancak karşılaşılabiliyoruz. Ayrıntı vermek gerekirse, Howard, Kabusnâme'yi, nasihatnâme literatürünün atası olarak değerlendirirken, Aksan da, aynı değerlendirmeyi siyasetnâme geleneği için yapar. Diğer yandan Osmanlı yazarlarının Öz tarafından ıslahatnâme olarak sunulan listesi de L. Wright için nasihatnâme ya da Yücel için siyasetnâme listesini oluşturur. Bir yanılgıdan başka bir yanılgıya ulaşmamak için de yöntem olarak özellikle Rifaat Abou El-Hajj, Rhoads Murphey, Colin Imber ve Gabriel Piterberg'in önerdiği üzere⁶⁷, metinlerin ideolojikleştirici işlevlerine odaklanmak gereği duyulmuştur. Böylece bir eseri siyaset odaklı yapan o eserin siyasi epistemik görüşü olmaktadır. Bu da "Yönetme Sanatları"⁶⁸ kategorisinde araştırmacıya tolerans tanıyan bir türün adı üzerinde uzlaşma sağlamayı kolaylaştıracak bir yaklaşımdır. Çalışmada esas alınacak boyutun gerektirdiği şekilde modern döneme kadar yani daha çok geleneksel dünyada (ve bir kısmıyla da erken modern dönemde) siyaset metinlerinin

---

⁶⁶ Kafadar, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler"; Öz, Mehmet, *Osmanlı'da "Çözüm" ve Gelenekçi Yorumcuları: XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına*, 2.bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005; Aksan, a.g.m., b.a.; Howard, a.g.m., b.a.; Levend, Agâh Sırrı, "Siyaset-nâmeler", *Bellekten*, 1962, ss. 161-194; Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Nasa'ih ül-Vüzera ve'l-Ümera* (Ottoman Statecraft: The Book of Council for Vezirs and Governors), Eski yazıdan İngilizce'ye trans. Walter Livingstone Wright Jr., 2nd ed., Greenwood Press&Publishers, Connecticut, 1971.

⁶⁷ El-Hajj, a.g.e., b.a.; Piterberg, a.g.e., b.a.; Murphey, Rhoads, "Mustafa Safi's Version of the Kingly Virtues as Presented in His *Zübdet'ül Tevarih*, or Annals of Sultan Ahmed, 1012-1023 A.H./1603-1614 A.D.", *Frontiers of Ottoman Studies* 5, I-II, ed. Colin Imber - Keiko Kiyotaki, vol. I, I.B.Tauris, London, 2005, pp. 5-24; Imber, Colin, "Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruiyet", *Kanuni ve Çağı: Yeni Çağda Osmanlı Dünyası*, çev. Sermet Yalçın, der. Metin Kunt - Christine Woodhead, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 138-154.

⁶⁸ Art of governance, Michel Foucault'ya göre, Prense Öğütler ile Siyaset Bilimi (XVI-XVIII. yüzyıllar) arası devletin merkezileşmesi/dağılma, nüfus hareketleri ve dinsel muhalefetten meydana gelen ikili eğilimlerin sebep olduğu Batılı yönetim sorunsalının ortaya çıkmasına paralellik gösteren bir tür olarak kategorize edilmelidir. Bkz. Foucault, Michel, "Yönetimsellik", *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar I*, çev. Işık Ergüden - Osman Akınhay - Ferda Keskin, yay. haz. Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 264-288.

öznesi ağırlıklı olarak yönetici olduğuna göre eserlerin riyaset-penahî özellikleri bu adlandırmanın seçilmesinde etkili olmuştur.

Bu gelişerek değişme sürecinde ise eserlerin kendi içinde müstakil bir alana hapsedilmesi sonucuna değil fakat yönetsel aygıtın gelişmesinin sebep olduğu bir takım komplikasyonların ardından yöneten-yönetilen ilişkisine dair bir yön belirlemek gerektiği sonucuna ulaşmaktayız⁶⁹. Sonuç olarak, siyasetnâme, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiye dair tarihe mal olmuş söylem olarak tanımlanabilir. Şimdi de bu siyasetnâmeleri kendi tarihsellikleri bağlamında tanımaya çalışarak üretilen metinlerle aslında üretilmek istenen söylem arasındaki köprüyü kurmak gerekmektedir.

4. Siyasetnâmelerin Tarihsel Arkapları

Yönetmeye dair yapıp etmelerin aşama aşama kayıt altına alınan tarihinde gidilen en eski belgeler, ait olduğu siyasi coğrafyaya içkin egemenlik mücadelelerine de tanıklık ederler. Oğuzoğlu'nun çalışmasında belirttiği üzere, Ortadoğu'daki güncel jeokültürün sabiteleri, bölgedeki ilk uygarlığın kurucu öznesi Sümerler'in (M.Ö. 4500–1750) Lagaş Kralı Urukagina tarafından kilden tabletlere kazıtılan hukuki formüllerde açığa çıkar. Aynı dönemlere (M.Ö. 2850) rastlayan bir Mısır firavunu tasviri, tanrı-kralın otoriter gücünü tanımlamaktaysa da tarihte, kısasa kısas (Talio) ilkesiyle özetlenen hukukun Babil'de öne çıkan sahibi, Hammurabi'den daha katı bir yönetici hatırlanmamaktadır. Hintli Budist Kral Aşoka (M.Ö. 268–232)'nin öğütleri ise katılığa denge arayışını temsil eden söylemsel terazinin diğer kefesindedir⁷⁰. O halde, Ortadoğu siyaset geleneğinin oluşmasında etkin bir rol oynayan Sasanî ve Bizans pratiklerinin bu kaynaktan zuhur ettiği öne sürülebilir.

Nitekim, yöneten-yönetilen ikilisi arasındaki alanı düzenleyen ve tarihe mal olmuş eserler içinde bilinen en eski ve popüler örnek, Pañcatantra adı ile Sanskritçe'de

---

⁶⁹ El- Hajj, a.g.e., s. 47.

⁷⁰ Oğuzoğlu, Yusuf, "Ortadoğu Siyaset Geleneği'nin Kaynakları", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, ed. Cemal Kafadar - Gönül Alpay Tekin, vol. XXXII, no. 1, Department of Near Eastern Languages and Civilizations Publishing, Harvard University, 2008, pp. 387-405, ss. 388-389.

verilmiş fakat Arap dünyasına Kelile ve Dimne başlığıyla Pehlevice'den çevrilerek tanıtılmış olan Hint Filozofu Beydeba'dan Masallar'dır⁷¹.

Farslı Şahoğlu Ali'ye göre Brahmanlardan bir filozof olan Beydaba, bu eseri zalim hükümdar Debşelim'i adâlete sevk etmek amacıyla kaleme almıştır⁷². Böyle bir sevkîyatın doğrusal olmayan bir ilerleyişi olacağını anlatmak istercesine, yazar, ilim, şeref, hikmet, akıl gibi kavramları adâlet şemsiyesi altında ülküleştirerek bu ülkünün yokluğunda yer edecek olumsuz çağrışımlarına (yalan, gazap, hasislik, kaba ve ağır söz) da aynı oranda değinmeyi ihmal etmemiştir. Ulema ve hükümdar arasındaki ilişkinin karşılıklı sorumluluklara dayandığını gösterebilmek için Beydaba, siyasetin en ince nüktelerini hayvanları konuşturmak aracılığıyla sergilemeye çalışmış ve böylece yönetici kesimin öfke oklarını üzerine çekmemiştir.

Amaca giden yolda tüm araçların mubah olduğu felsefesiyle Hint dünyasında dost-düşman ilişkisi, devlet idaresi, yönetme sanatı ve ahlâkına dair tespitleriyle tanınan bilge düşünür Kautilya'nın da ihya edildiği eserde hakimâne düsturlara dair kıssadan hisseler yer alır⁷³. Kral Debşelim ve Brahmenler Reisi Beydaba arasındaki hayali diyalogların hikâye içinde hikâye [içinde hikâyeler]den oluşan bir metine dönmesiyle ikilinin siyaset üzerine tespitleri başlar. Bu tesbitler, hayvanların doğada tanındıkları şekilleriyle özdeşleştirilen insanî karakteristiklere dayalı bir kurgu ile verilmiştir (ör: güvenilmez çakal, kurnaz tilki, saf bir fil, iyi niyetli güvercin, zeki tavşan ve oyuncu maymun). Orantısız güç kullanımıyla kaygılanan uygunsuz hayvan çiftlerinin (tavşan ile arslan, karga ile yılan, güvercin/tilki/leylek) başlarından geçen hikâyeler sonuçta kendini çok güçlü ve kurnaz sanan (ya da öyle görünen) kimselerin dahi ummadıkları yerde ve zamanda, ummadıkları kişiler tarafından kandırılıp yaşamlarına mâl olacak hatalar yapabileceklerini anlatmaya çalışır.

Eser, Abdullah İbn Mukaffa tarafından 750ler'de Arapça'ya çevrilmiştir. İbn Mukaffa da ilmin ancak amel ile tamam olacağını düşündürecek şekilde “esere bakanların sadece resimlere bakmakla iktifa etmeyerek ihtiva ettiği sözlere dikkat

---

⁷¹ Karaismailoğlu, Adnan, “Kelile ve Dimne”, *İ.A.*, c. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, ss. 210-212.

⁷² Beydaba, *Kelile ve Dimne*, çev. Ömer Rıza Doğrul, 5.bs., Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, İstanbul, 1962, ss. 18-19.

⁷³ Kautilya için bkz. Watson, Adam, *The Evolution of International Society*, 2nd ed., Routledge Press, New York, 1993, ss. 77-85.

etmeleri ve kitabı başından sonuna kadar dikkatle okumaları, her darb-ı mesel üzerinde ve her söz üzerinde durmaları, düşünmeleri”⁷⁴ gerektiğini belirtmiştir.

Fars ve Türk-Moğol hükümdarlarına yapılan çevirilerden sonra yazınsal etkisi ve tüm zamanların evrensel insanî değerlerine dair tespiti açısından dünya edebiyatına hasr edilen bu eser, tarihte defalarca Türkçe’ye çevrilmiştir. Önce eser, bir Osmanlı muharriri olan Mes’ut tarafından 1347 yılında vefat eden Aydın Beyi Ömer adına tercüme edilmiş (bu nüsha İngiltere’nin Bodlean kütüphanesinde) daha sonra müellifi bilinmeyen birisi tarafından nazım ölçüsüyle düzenlenerek I. Murad’a ithaf edilmiştir. Eseri Hümayunnâme adıyla Kanuni Sultan Süleyman’a sunan Molla Vâsi Alisî’ye ait çeviri, çok güzel bir nesir dili kullanmasıyla ünlüdür⁷⁵. Eser, Osmanlı padişahlarından II. Bayezid döneminin saray nakkaşhanesinde resimlendirilmiştir⁷⁶. Rumi 1304’te Matbaai Amire’de eseri Hulâsai Hümayunnâme adı ile ihya eden Ahmet Mithat’ın yazdığı mukaddimeye göre ise;

“II. Sultan Abdülhamid kendi kütüphanesinden nefis ve sahil bir nüsha göndererek, Ahmet Mithat bu nüshayı esas tutsun da yapacağı hulasayı ona göre yapsın, İstilahperdazlık külfetine girişmesin. Sair yazdığı kitaplar gibi bunu da sade, güzel ve sehlüfehm bir yolda yazsın. Hikâyelerin netayicinde istintaç olunacak hikmetlerden şayan gördüklerini şerh ve izah etsin diye de haber göndermiş, kendisi bu fermanı hümayuna imtisal ederek eseri yazmış ve eserin birinci sahifesinde kaydedildiği gibi bu hulasası ba iradei seniyye hazreti hilafetpenâhi Matbaai Amirede tab olunmuştur”⁷⁷.

Bağdat merkez alınmak suretiyle yoğunlaşan tercüme faaliyetlerinin Yunan düşüncesinin yaygınlaşmasına yardımından önce İbn Ebir Rebi tarafından Mu’tasım idaresinde (833–842) kaleme alınan Sülükü’l-Melik fi Tedbiri’l-Memalik adlı eser, İslam dünyasında doğrudan siyaset alanına dair verilen ilk telif eserdir⁷⁸. Uzun zaman

---

⁷⁴ Beydaba, s. 47. Bunun karşısında, Helenlere Hind’in kutsal dağlarını göstererek, işte Tanrılarımızın kaynağı diye haykırmanın Büyük İskender olmasına rağmen Roma İmparatorluğu çöktükten sonra Hind’le Batı arasındaki bağlar gevşer fakat XII. yüzyıl Haçlı seferlerinin bir kazancı varsa o da Hind masallarının Avrupa’ya yayılmasıdır. “Pança-Tantra dünyanın belli başlı bütün dillerine çevrilir. Nassların baskısından bunalan şehir burjuvazisi, özlediği hayat felsefesini Kelile ve Dimne tercümelerinde bulduğu içindir ki, bu eski Asya masallarını benimseyiverir. Hind hikâyeleri Batı folklorunu zenginleştirir, kalıptan kalıba girer, dilden dile aktarılır. Ama iki dünya arasında şuurlu bir temas sağlanamaz”, bkz. Meriç, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 3.bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979, s. 279.

⁷⁵ Taşköprülüzâde, a.g.e., s. 347.

⁷⁶ Tanındı, Zeren, *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1996, s. 13.

⁷⁷ Beydaba, a.g.e., çev. Doğrul, s. 18.

⁷⁸ Şirvani, Harun Han, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, çev. Kemal Kuşçu, Ankara, 1965, ss. 33-64.

aralığında Platon'un "Devlet" ve Aristoteles'in "Politika" adlı eserlerinin tercümesiyle güçlendirilen literatür, Doğu Akdeniz havzasının düşünürlerine rehberlik etmiş ve esin kaynağı olmuştur⁷⁹. Dahası, ekoller dahi oluşmaya başlamış ve İslam medeniyetinin abidevi nitelikteki eserleri yine İslam âlimleri tarafından yönetme sanatına dair kaleme alınmışlardır. Bunlar arasında Fârâbî'nin el-Medinetü'l-Fazıla ve es-Siyasetü'l-Medeniyye'si İslam siyaset düşüncesinin oluşumunda önemlidir. 870-950 yılları arasında yaşamış bir Türk-İslam âlimi olan Fârâbî, İslamî düşünüşün Antik Yunan felsefesi ile bağdaşabileceğini gösteren ilk kişidir. Özellikle Platon'un "Kanunlar" kitabı ideal devlet, ideal toplum öğretisiyle kendisine esin kaynağı olmuştur. Bu doğrultuda, Fârâbî'nin tüm düşünce sistemini yönlendiren iki temel noktanın varlığı saptanabilir:

1. Gerçek filozoflar arasında ciddi bir görüş farklılığı olamaz,
2. Doğru bir şekilde anlaşılan din ile gerçek felsefe arasında bir çatışma olamaz⁸⁰.

Yani aydınlatılmış inançla hakiki bilgi arasında bir çatışma olmayacaktır. Fârâbî'nin etik-politik çizgisiyle şöhretleşen eseri olarak da El-Medinetü'l-Fazıla ise (Orjinal adıyla Mabadi Ara Ahl al-Madina al-Fadıla ve Türkçe tam çevirisi: En Mükemmel Devletin Yurttaşlarının Görüşlerinin Ana Özellikleri)⁸¹, Kınalızâde Ali Çelebi tarafından XVI. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın gerçekleştirdiği bir proje sıfatıyla anılır⁸².

Fârâbî, özellikle İslam'da siyaset felsefesi alanında belli bir geleneğin, ["medenî siyaset" diye adlandırılması uygun olan geleneğin] başlatıcısı ve en önemli temsilcisidir⁸³. Yaradılışının mükemmelliğine ulaşması insan için amaç ise insanın yaradılış gereği başkalarına muhtaç olduğu için yardımlaşması ise araçtır. Toplumun

---

⁷⁹ Joubin, Rebecca, "Islam and Arabs through the Eyes of Encyclopédie", *International Journal of Middle East Studies*, vol. XXXII, no. 2, 2000, pp. 197-217, ss. 210-11, Fakat bu, ansiklopedistlerin olumladığı bir gelişme olmaktan çok XVII. yüzyılda artan Doğu'ya Seyahat yazını doğrultusunda, İslam dininin despotik yönetimlerin doğasına uygunluğunu kültürel özeleştirme eksenine oturtan tartışmaya temel oluşturan bilginin parçasıdır.

⁸⁰ Mahdi, M., "Al-Farabi", *History of Political Philosophy*, ed. Leo Strauss - J. Cropsey, 2nd ed., Chicago, 1972, s. 183'den aktaran Ahmet Arslan, bkz. aş. dipnot.

⁸¹ Fârâbî, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, 2.bs., Vadi Yayınları, Ankara, 2004.

⁸² Fleischer, C. H., "Royal Authority, Dynastic Cyclicism and 'Ibn Khaldunism' in Sixteenth Century Ottoman Letters", *Ibn Khaldun and Ideology*, ed. B. Lawrence, Leiden, 1984, s. 50'den aktaran Ahmet Arslan, bkz. yuk. dipnot.

⁸³ Fârâbî, s. 27.

bütününün bu katkısı sonucunda herkesin varlığını devam ettirmek ve mükemmelliğe erişmek için muhtaç olduğu şeyler sağlanmış olur. Bu da ancak medine (şehir) içinde mümkündür. Ama bu her türlü şehir değil sadece, insanları, hakiki anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım ederek içinde yaşadıkları bir şehir, erdemli, mükemmel bir şehirdir (madina fadıla)⁸⁴. Burada “Erdemli Şehir”, metaforik bir kullanım olmaktan çıkarak insani yaratılışın mutlak amaca ulaşmasının yanında gelecek olan mutluluğun mekânsal şartı olarak adeta ete kemiğe bürünür. Çünkü Fârâbî’ye göre, şehir de tıpkı canlı varlığın organları gibi düşünülmelidir. İnsan bedeninde her organın bir işleyişi olduğu gibi şehirde de amir olan bir insan ve mertebeleri bu insana yakın olan başka insanlar vardır. Tıpkı vücudun diğer organları kalp gibi merkezi bir önemde olan organın işleyişine nasıl uygun hareket ediyor ise bu insanların her biri, kendileriyle bu amirin amacına uygun olarak fiilde buldukları bir istidat ve melekeye sahiptir. Bu böyle kademe kademe gider ve Fârâbî’ye göre en alt kademede “başkaları tarafından hizmet edilmeksizin başkalarına hizmet eden” ve bu yüzden en değersiz olan şeyler vardır⁸⁵. Yani burada nihaî amaca (*mutluluk*) hizmet eden iki aşamadan söz edilebilir: Yakın amaç, erdemli şehri kurmak ve uzak amaç ise insanın insan olarak potansiyelinin sınırlarına ulaşmasıdır.

Ayrıca Fârâbî’ye göre erdemli şehrin yöneticisi her hangi bir insan olamaz. Çünkü yöneticilik (riyasa) iki şeyle olur: “a) *O insan, yaratılışı ve tabiatı bakımından yöneticiliğe istidatlı olmalıdır; b) O insan, yöneticilikle ilgili iradi meleke ve tutumları kazanmış olmalıdır...onun sanatı, bütün diğer sanatların, amacı gerçekleştirme yönünde hareket ettikleri ve erdemli şehrin bütün fillerinde kendisine (amaca) yöneldikleri sanat olmak zorundadır...Bu insan bir başka insanın hükmü, yönetimi altına girmesi mümkün olmayan insandır. O, mükemmelliğe ulaşmış ve bilfiil akıl ve bilfiil akılsal olmuş bir insandır*”⁸⁶. Yönetici (rais) olmanın birinci koşulu ise kendisiyle mutluluğun elde edilebileceği her fiile vakıf olan bir insan olmaktır. İşte ancak böyle bir kişi erdemli şehrin ve oturlan dünyanın tümünün hükümdarıdır.

Fârâbî, böylelikle, mükemmel şehrinin mükemmel yöneticisinde doğuştan bulunması gereken özellikleri sıralar:

---

⁸⁴ Fârâbî, ss. 89-90.

⁸⁵ Fârâbî, s. 91.

⁸⁶ Fârâbî, s. 94.

1. Organları, uzuvları tam olmalı ve bunlar kendilerine ait görevleri yerine getirebilmeli,
2. Kendisine söylenenleri işin mantığı doğrultusunda idrak edebilmeli,
3. Sağlam bir hafızası olup hemen hemen hiçbir şeyi unutmamalı,
4. Uyanık ve çok zeki olmalı,
5. Zihnindekileri güzel konuşmasıyla ifade edebilmeli,
6. Bilgi edinmeyi, öğrenmeyi (ta'allum) sevmeli, ona kendini vermeli, öğrenmenin zahmetlerini yenmeli, içerdiği mihnetlere katlanmalı, bunları yorucu ve eziyet verici bulmamalıdır,
7. Doğruyu ve doğrucu insanları sevmeli, yalanı ve yalancıları sevmemeli,
8. Dünyevî zevklerin peşinden koşmamalı,
9. Şeyler içinde hep en yüce olanı sevmeli ve ruhu, doğası gereği aşağılık, çirkin şeylerden tiksirmeli,
10. Dünyevî amaçlar onun nazarında değersiz şeyler olmalı,
11. Adâleti ve âdil kişileri sevmeli, zulümden ve zalimlerden nefret etmeli,
12. Yapılmasını gerekli gördüğü şeyleri azimle yerine getirmeli, korku ve zaaf göstermemelidir⁸⁷.

Tabi Fârâbî tüm bu özelliklerin toplandığı tek bir kişiye kolaylıkla rastlanamayacağını farkındadır. Fakat yine de doğuştan bu özelliklere sahip olan yönetici adayının yetiştirilirken edineceği başka bir takım niteliklere sahip olması gerekmektedir:

1. O, bir filozof olmalıdır,
2. Eski yöneticilerin koydukları kanunları ve kuralları bilmeli, onları muhafaza etmeli,
3. Eskilerin kanunlaştırmadığı bir durumda yine onları izleyerek kanun yapabilmeli,

---

⁸⁷ Fârâbî, s. 97.

4. Eski yöneticilerin zamanında karşılaşmadıkları fakat kendi zamanında ortaya çıkan olaylar için doğru hüküm verebilmek adına akıl yürütme gücüne ve pratik akıla (raviyya) sahip olmalı,
5. İlk yöneticilerin kanunları ve kendisinin çıkardığı kanunlarla ilgili halkı sözle aydınlatma, onlara kılavuzluk etme üstünlüğünü göstermeli,
6. İster hizmet edici ister yönetici savaş sanatları söz konusu olsun her ikisinde de usta olarak savaş fiillerini gerçekleştirecek kadar bedenen sağlam olmalıdır⁸⁸.

Felsefeye verdiği önem, Fârâbî'nin hem mükemmel yöneticinin bilgi edinmeye doğuştan meraklı olması gerektiğini hem de sonradan bir filozof gibi kendini yetiştirmiş olması gerektiğini bildirdiğinde anlaşılır. Bu anlayışı kolaylaştıran başka bir örnek de biri sadece filozof olan diğeri de geri kalan koşullarda kendini yetiştirmiş iki kişinin erdemli şehri yönetebileceğine fakat diğeri tüm koşullar sağlandığı halde filozof bir kişi olmadığında erdemli şehrin hükümdarsız kalmış olduğuna dair verilmiştir⁸⁹. Böyle bir şehir, helak olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Kitabının diğer kısımlarında ise erdemli şehrin zorunlu karşı tezi olarak cahil şehirler ve bunun türevleri olarak gerçek iyiyi bilmeyen şehirler, doğru yoldan sapmış olan şehirler, karakteri değişmiş şehirler ve yanlış yolda olan şehirler ve halkları ve yöneticilerinden bahseder⁹⁰. Kitap her şeyden önce siyasi varoluşun özünü Erdemli Şehir'in yöneticisine bıraktığı miras ile teorize ederek İslam dünyasında yönetim ahlâkına dair algı eşiğini yükseltmiştir.

Bunu takip eden hızlı bir gelişme de, değişen güç dengelerine ev sahipliği yapan siyasi iktidarların meşru zeminlerini hazırlayan eserler verildiği dönemi Maverdi'nin, el-Ahkâmu's-Sultaniye ile açmış olmasıdır. Abbasi hilafetinin otoritesinin kabul görmesi gerekip gerekmediği üzerine yapılan tartışmaya dair önemli bir dipnot da böylelikle tarihe düşülmüştür⁹¹.

---

⁸⁸ Fârâbî, s. 98.

⁸⁹ Fârâbî, s. 99. Farabi'nin felsefesinde bire bir etkisi olduğu anlaşılan Platon'un [filozof-kral öğretisi olarak bilinen] tasavvuru için bkz. Ağaoğulları, Mehmet A., *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 2.bs., İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

⁹⁰ Bu kategoriler üzerine de Fârâbî'nin Platon'dan -bildiğimiz Antik Yunan'da polis ve rejimlerle ilgili yaptığı kategorizasyondan- birebir etkilenmiş olduğu göze çarpar. Ayrıntı için bkz. Ağaoğulları, a. e.

⁹¹ Maverdi, *el-Ahkâmu's-Sultaniye*, çev. Ali Şafak, 2.bs., Bedir Yayınevi, İstanbul, 1994; el-Câbirî, a.g.e., s. 458.

Keykâvus (1021–1082), *Kabusnâme* adlı eseri ile takip eder⁹². Ziyaroğullarından Emir Unsurü'l-Maali Keykavus tarafından H. 475. yılda oğlu Giylanşah'a yazılmış olan bu eser, hikmet ve nüktelere dayalı olarak ahlâk kurallarını anlatır. Daha çok İran tarihinden örneklerle dolu olan metinde yazar, “*eski Yunan hâkimlerinden Fisagor (Pithagoras), Sokrates, Eflatun, Aristu, Bukrat (Hippokrates), Calinus (Galenos) ve Büyük İskender*”⁹³ gibi ilim ve siyasete yaptıkları katkılarla tanınan abidevi şahsiyetlerin maharetlerini sergileyerek tıptan musikiye doğru genişleyen bir bilgi yelpazesi açmıştır.

Kabusnâme'nin Türkçe'deki en eski çevirisi Germiyanogulları'ndan Mehmet Bey oğlu Süleyman Şah (Vf. 1387) adına yapılandır. İkinci çeviri, Sultan-ı İslam Hudâvendigâr Emir Süleyman bin Bayezid'e sunulduğu anlaşılan Ak Kadı Oğlu çevirisidir. Sonuncu ve Mercimek Ahmed tarafından genişletilerek yapılan çeviri ise II. Murad'a ithaf edilmiştir. Öyle ki eser adeta yeniden yazıldığından Mercimek Ahmed'e isnad edile gelmiştir. Bu da eserin Osmanlı siyaset literatürüne mal edilmesindeki başarıyı anlatan bir yerelleşme örneği olmasıyla dikkat çekicidir ki *Kabusnâme*'nin Osmanlı dünyasında yeri ayrıdır. Başka bir bilgi kaynağından da eserin daha sonra Nazmizâde Murtaza tarafından III. Ahmed döneminin Türkçe'sine güncellemek amacıyla 1705 yılında gözden geçirilerek düzeltildiği anlaşılır. Bu düzeltme de kullanılmayan eski Türkçe kelimelerin yerine Arapça ve Farsça olanlarının konulmasından ibarettir⁹⁴.

Eserin dikkat yöneltilecek kısımları, hemen hemen bütün siyasetnâmelerde rastlanabileceği gibi dairenin merkezindeki figürden yani padişahın maiyyetinde bulunan kişilere doğru genişler. Keykâvus, kırk ikinci bapta “Padişahlık Resmin Beyan Eder”. Padişahlığın işleriyle ilgili en önemli nasihatı padişahın işlerini önce akıl ve bilgisine güvenerek yapması üzerinedir⁹⁵. Kendisi haramdan sakınan, hak ile batılı ayırt edebilen, işine gönülden sarılan ve işini sağlama alan, sözü gerektiği yerde söyleyen, makamını halkın gözünde yücelten, vezirinin sözüne göre hareket etmeyen, bizzat gözlemleyip değerlendiren bir yönetici olmalıdır.

---

⁹² Keykâvus, *Kabusnâme*, çev. Mercimek Ahmed, yay. haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2007.

⁹³ Keykâvus, ss. 7-8.

⁹⁴ Keykâvus, ss. 13-16.

⁹⁵ Pes her işin evvelinde aklınla, bilünle danış, andan ol işi et. Zira padişahın vezir-i vüzerası akıl ve bilüdü; Keykâvus, s. 224.

“İmdi bir padişahın ki ilinde hükmü revan olmaya, ol padişahlığa layık değildir. Zira niteki kendü ile geri kalan halkın arasında fark vardır, kendü hükmüyle ayruklar hükmünün arasında dahi hem fark gerektir, zira ki âlemin nizamı hükmü geçtiği iledir. Pes hüküm geçmek siyaset olmaz. Eyle olsa siyaset göstermekte taksirlik göstermemek gerek, ta ki nizam-ı âlem bozulmaya”⁹⁶

Görülebileceği gibi nizâm-ı âlemin sağlanmasının temel şartlarından bir tanesi, padişahın hükmetme yeteneği olup maiyyetindekiler arasında dengeli ilişkilerle bu hükümranlığını pekiştirebilecektir. Çünkü ne sipahiler ne çeriler ya da raiyyeti birbirine maruz kalmamak kaydıyla padişah, hepsini hoş tutmayı bilecektir. Bütün bunlar bir arada, ideal bir İslami hükümranlığın ödün verilmez prensipleri olarak düşünülmelidir.

Ebu'n-Necib Sühreverdi (1097-1168), *Nehcu's-Süluk fi siyaseti'l-Müluk* (Yönetenlerin Yönetimi/ Meliklerin ve Ülkelerin İdaresinde Tutulacak Yol ve Yöntem) adlı eseri ile bu sırayı izler⁹⁷. Ebu'n-Necib, siyaset ve ahlâka dair bu eserini, Kudüs'ün Haçlı işgalini engelleyerek İslam birliğini yeniden sağlayan Eyyubi hükümdarı Selahaddin'e sunmuştur. Naima, Tarih'inde, Mustafa Âli'nin *Nehcu's-Süluk*'dan Türkçe'ye çevirdiği bazı kısımları da katarak *Nushatu's-Selâtin* adlı bir eser yazdığına değinir⁹⁸. I. Abdülhamid zamanında yaşamış ve 1788'de İstanbul'da vefat etmiş olan Nahifi Mehmed Efendi ise eserin Türkçe'deki tam çevirisini gerçekleştiren kişidir. Nahifi'nin çeviriye eklediği önsöze göre, kitabın Arapça aslı Yavuz Sultan Selim'in divanında da bilinir. Çevirmesinin amacı, övgüsünü işittiği bu kitabın ülkesinin huzur içinde yönetilmesine yardımcı olmasıdır. Eserin asıl sahibi olan Ebu'n-Necib Abdurrahman ise kitabı yazış sebebinin ülkeyi ve halkı idare etmenin usûl ve adâbı, memleketin ve ülkenin ileri gelenlerinin sahip olması gereken bilgi ve ülke yönetimi hakkında bilinmesi gereken önemli esaslara dayandığını ve kuvvetlendirici olarak kıymetli öğütler, özlü hikâyeler ile süslediğini söyler⁹⁹. Bulduğumuz yerden ve zamandan bakınca, farklı coğrafyaların değişik dönemlerinde yaşamış bu iki tarihi

---

⁹⁶ Keykâvus, s. 227.

⁹⁷ Sühreverdi, *Yönetenlerin Yönetimi*, çev. Nahifi Mehmed Efendi, yay. haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974.

⁹⁸ Fleischer, a.g.e., s. 98'de yer verdiği 64 no'lu dipnotta, Naima'nın aksine, Âli'nin bu eseri kesinlikle Türkçe'ye çevirmediğini iddia eder.

⁹⁹ Sühreverdi, s. 19.

kişiliği yakınlaştıran tedbir, memleketin huzur içinde yönetilmesi şartının idareciliğin usûl ve adâbını öğrenmekten geçtiğini bilmeleridir, denebilir.

Sühreverdi, siyasete yaklaşımında döneminin çok belirgin bir ahlâkını benimsemiştir: Halkların devlet başkanına duyduğu ihtiyacı, kıtlık istilasına uğrayan bölge ahalisinin yağmura olan ihtiyaçlarıyla kıyaslar. Halk her durumda ve her zamanda sürekli olarak büyük devlet başkanının adâlet ve şefkatine en şiddetli bir ihtiyaçla muhtaçtır. Ayrıca geçmiş yüzyıllarda yaşayanların hikmet bilenlerinden nakledildiği üzere çobansız sürülerdeki hayvanlar birbirinden ayrılıp telef olur¹⁰⁰. Hayvanlara insanî özellikler atfeden geleneğin (Kelile ve Dimne hatırlanabilir) karşısında, yazarın, çobansız sürü alegorisiyle, doğa durumunun habercisi¹⁰¹ bir gelişmeye paralellik kurarak, başında idareci olmayan bir topluluğun aynı akıbeti paylaşacağına dair kanaati pekiştirdiği söylenebilir. Bu tespit aynı zamanda yöneticinin başarısının sürüyü güdebilme (*teba' yı yönetebilme*) yeteneğine endekslendiğine de yapılan bir atıftır¹⁰².

Asgaride İslam dininin otoritesini tanıyan ve fakat âyet ve hadislerin yorum farklarından dolayı ayrışan siyaset ekolleri ki -İslam siyaset geleneğinin öncelikli temel kaynağı Kur'an'dır, sonra sahih hadisler takip eder- tercümelerin İslamlaşması ve telif eserlerin üretilmesi yoluyla çoğalmaya başlamıştır. Siyasetü'ş-Şeriyye kategorisinin

---

¹⁰⁰ Sühreverdi, ss. 21-22.

¹⁰¹ Doğa durumuna dair adâb literatürünün el-Cahiz ile IX. yüzyılda başlayıp XIII. yüzyıla kadar verdiği seçkin örnekler (bkz. Landau, Rom, *Islam and Arabs*, The MacMillan Company, New York, 1959, özellikle ss. 206-212), Batılı gelişmelere paralellik kurmak ya da öncüllük atfetmek amacıyla değil fakat bazı İslami siyaset kavramlarının semantik yapısı yani ancak bağlam içinde anlam kazanmasına dikkat çekmek amacıyla çalışmaya konu olmuştur. Benzerliğin sınırı, Batı siyasi düşüncesinde mihenk taşı olarak Hobbes'un *Leviathan*'ı doğa durumuna yaptığı vurgu ile egemene duyulan ihtiyacı temellendirmesiyle çizilir. Böylece Hobbes, erken modern devletin ontolojisini tanıtır ki İslamın III. yüzyılı Avrupa için erken ortaçağlara denk düşmektedir. Bilgi için bkz. Hobbes, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, YKY, İstanbul, 1993.

¹⁰² Siyaset'i kelime kökü seyislik faaliyeti çerçevesinde düşünerek bağlantı kurulursa aşağıdaki alıntı da anlamlı olacaktır: Bkz. Kafadar, *Between Two Worlds*, s. 118:

Ekme bağ bağlanırsın
Ekme ekin eğlenirsin
Çek deveyi güt koyunu
Bir gün olur beğlenirsin (Adâlet-Gazâ-Politik Meşruiyet başlığında hatırlatılacaktır.)

Pastoral iktidarların favori teması olan "sürü gütme" ve "çoban" imgeleri, siyasi metinlerde dikkat çeker. bkz. Lewis, a.g.e., s. 26. Bir de Modern Batı devletinin benimsediği eski bir iktidar tekniğinin yeni siyasi biçimini de "yeni pastoral iktidar" olarak adlandıran Foucault, iktidar söylemindeki dönüşüme rağmen varolagelen kurumsal sürekliliğe işaret eder. Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 65.

oluşması da bu çoğalma ile ilgilidir. Bu kategoride verilmiş en kapsamlı ilk eser, İbn Teymiye'ye aittir¹⁰³.

Kur'an'daki âyetlerin yönetimle ilgili hükümler olarak uyarlanmasına dayalı yorumları içeren *es-Siyasetü's-Şer'iyye fi İslahi'r-ra'i ve'r-ra'iyye* adlı kitabın Memluk Sultanı Muhammed b. Kalavun'a (Vf. 1342) ithafen yazıldığı düşünülmektedir. Eser, Teymiye'nin yaklaşımıyla İslam hukukunun anayasa, idare, maliye ve ceza hukuku gibi kamu hukukunun alt dallarına ait bazı konuları da ele alır. Eserin sadeleştirilmiş özeti, ilk defa, Âşık Çelebi Pir Mehmed b. Ali (Vf. 1572)'nin özgün "harb" ve "beytülmal" bölümleriyle zenginleştirdiği, *Mi'racu'l-iyale ve minhacu'l-adâle*'sinde Türkçe'ye girmiştir. Yazar, kadılıktaki aczini bildirmek üzere kaleme aldığı bu eserini II. Selim'e (1566–1574) sunmuştur. Kâdızâde İlmî Mehmed Amasyalı'nın (Vf. 1635) çevirdiği bildirilen *Tacu'r-resail ve minhacu'l-vesa'il* (veya bazı nüshalarda *Nushu'l-hukkâm sebebu'n-nizâm*) adlı eser ise gerçekte Âşık Çelebi'nin tercümesine bazı bölümler, şiirler ve fıkralar ilâvesinden başka bir şey değildir. Yazar, ancak adâletin kurulmasıyla "*nizâm u intizâm ve emn u emanın sağlanacağı*"ndan bahsetmektedir. Amasyalı, eserini I. Ahmed (1603–1617) zamanında yazmış, sonra tekrar kaleme alarak Sultan Murad'a (1623–1640) sunmuştur. Türk asıllı olup, Mısır'da başkadılık yapmış olan Seyyid Abdullah Cemaleddin Edirnevî tarafından yazılıp Arapça'dan Türkçe'ye çevrilen *es-Siyasetü's-Şer'iyye fi siyadeti'r-ra'i ve sa'adeti'r-ra'iyye* adlı eser de yine, büyük çapta İbn Teymiye'nin eseri esas tutularak ve bazı bölümler eklenerek kaleme alınmıştır¹⁰⁴.

Teymiye, kitabının önsözünde çalışmanın "Allah (c.c.)ın kitabından "Umera" âyeti olarak bilinen [*Hiç şüphesiz Allah (c.c.) size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah (c.c.) size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah (c.c.) işitir ve görür. Ey inananlar! Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden buyruk sahibi olanlara (ulu'l-emr'e) itaat edin. Eğer bir konuda çekişirseniz, -Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız- onun hallini Allah'a ve peygambere bırakın. Bu, hayırlı ve netice itibarıyla en güzeldir.*] Nisa 4/57–58 âyetlerine" dayandığını belirterek âdil ve düzgün siyasetin özünde emanetleri ehline

¹⁰³ İbn Teymiye, *Es-Siyasetü's-Şer'iyye*, çev. Vecdi Akyüz. Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985.

¹⁰⁴ İbn Teymiye, ss. 6-8.

vermeyi ve adilâne hükmetmeyi vacip kılan bu âyetin anlaşılmasına bağlı olduğunu vurgular¹⁰⁵.

Böylece âyet yorumu ve hadislerin paralelinde, en baştaki kişinin (veliyyu'l-emr) İslam devletinin bel kemiğini oluşturacak makamlara ve mevkilere getirilecek kişileri seçmesinden sonra bu seçilenlerin de alt ve daha alt kademelere talip olanlar arasından en ehil olanların seçilmesinden sorumlu tutuldukları hatırlatılır. Bu âyetin ihlali ile beraber, İbn Teymiye, yöneticiye Kur'an'daki başka hangi âyetlerin (Maide 5/2, Enfal 7/27–28, Enam 6/152) ve hadislerin¹⁰⁶ de yasağı kapsamına girildiği konusunda uyarıda bulunur¹⁰⁷. Teymiye'nin eseri başta olmak üzere klasik dönem İslam siyasetinin metafizik bağlantılarını kotaran çoğu yapıt, bize Osmanlı devletinin modern öncesi dönemde siyasi temeller olarak kullanacağı kavramları verir ve erken modern döneme kadar geçerliliğini korur.

---

¹⁰⁵ İbn Teymiye, ss. 33-34.

¹⁰⁶ *İş ehil olmayana verildiğinde kıyameti bekleyin, *Hepiniz çobansınız; hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz. İmam, insanların çobanıdır ve güttüğünden sorumludur. Kadın, evin çobanıdır; o da sorumludur. Bir köle de efendisinin malının çobanıdır ve ondan sorumludur, *Allah, kendisine bir ra'ıyye emanet edip, ona hainlik ederek ölen ra'i'ye Cennet kokusunu haram kılar, bkz. yuk. dipnot.

¹⁰⁷ İbn Teymiye, ss. 40-42.

II. OSMANLI SİYASETİNDE KÖKLER VE DALLAR

Osmanlı devletinin niteliğine ve yöneten-yönetilen ilişkisinin algısına dair yapılacak çalışmalarda dikkate alınması gereken siyasetnâmeler, tarihsel coğrafya açısından geniş bir alana yayılmış ve geleneksel dünyanın hakikate ulaşmayı amaçlayan pek çok aracından da faydalanmıştır (örneğin astroloji/İlm-i Nücum¹⁰⁸). İşte siyasetnâme başlığında birleştirilen bu farklı kaynaklar, Osmanlı'da yerleşen bir siyasi literatürün oluşmasında etkili olmuştur. Başta Topkapı Saray Kütüphanesi'nin envanter defterinden görüleceği üzere tercüme, hediyeler ve fetihler yoluyla desteklenen koleksiyon¹⁰⁹, devletin genişlemesi ve bürokratik organın merkezileşmesiyle birlikte müstakil bir ilgi alanına dönüşmüştür. Bu dönüşümde en büyük rolü padişahların ricaları veya diğer yönetici kademedeki kişilerin inisiyatifleri oynamaktadır¹¹⁰. Yine El-Hajj'a göre, yönetici elitin kompozisyonunda yaşanan değişimler, güç dengesini muhafaza eden konsensüsün ortadan kalkışına eşlik etmekte ve bu gelişmelerin siyasetnâmelerden takibi mümkün olmaktadır¹¹¹.

1. Literatür Soyağacı

Osmanlıların siyasetnâme literatüründe bir yandan İslamlaşmış tonuyla etkilerini sızdıran masalsı Hint ve antik Yunan öğretilerine rastlanırken¹¹² diğer yandan literatür, pagan Oğuz ve Sasanî köklerden beslenir¹¹³. Oğuz dünyasında yönetim anlayışına dair

¹⁰⁸ Tunalı Koç, Gülçin, "Osmanlı Siyaset Kültürünü Anlamada Kaynak Olarak İlm-i Nücum", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. II, sy. 1, 2004, ss. 183-195. Ayrıca Aynî, çalışmasında, "Osmanlı Devlet teşkilâtında müneccimbaşılık memuriyeti vardı. Fakat bunun resmi vazifesi, müstakbeldeki hadiseleri keşf ve ihbar etmek olmayup evkat-i şeriyeyi tayin etmektir...Ahlâk ile gökteki yıldızların münasebetini kurmuş olan Beşe Aşık Paşa (Vf. H. 733, Kırşehir'de), güneşin yeryüzündeki tesirini şöyle anlatır: "Tahtü tacü serverivü serkeşi, Faili oldur bu filin ey kişi, Pes güneşten fiil iredir surete, Gerçe mevkuf kâmu işler kudrete" şeklinde aktarır". Bkz. Aynî, Mehmet Ali, *Türk Ahlâkçıları*, c. I, Marifet Basımevi, İstanbul, 1939, ss. 24-28.

¹⁰⁹ Tanındı, Zeren, "Additions to Illustrated Manuscripts in Ottoman Workshops", *Muqarnas*, vol. XVII, 2000, pp. 147-161.

¹¹⁰ El-Hajj, a.g.e., s. 38; Fleischer, a.g.e., ss. 58-61.

¹¹¹ El-Hajj, s. 40.

¹¹² Öz, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi...", s. 27; Öz, *Osmanlı'da "Çözülme"...*, s. 19.

¹¹³ İnalçık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", b.a., Oğuzoğlu, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, özellikle 5. ve 3. bölümler. Ayrıca Kutadgu Bilig'de Yunan etkisinin tartışıldığı bir

bilindiği kadarıyla en eski ipuçlarını veren eserlerden, Türkçenin ilk yazılı kaynakları olarak tanınan Orhun Abideleri (M.S. 732) akla gelmelidir. Abidelerin dikilmesinden bu yana ardıl metinlerde tekrarlanan kut (il) ve töre (nizâm) nosyonları, bize iktidarın Türklerdeki ve nizâm-ı âlem'in Osmanlı'daki niteliğine ve algısına dair fikirler vermektedir. Türklerin yurtlarını sarsılmaz temeller üzerine kurulu bir töreye göre düzenlediklerini anlatan bir ifade, sadece inanç ve ilke düzeyini değil aynı zamanda tarihsel bir sabite olarak kurulan yasa-düzen ilişkisini işaret eder gibidir: *Üze tenri basmasar asra yir telinmeser Türk budun ilinin törünün kem artatı?*¹¹⁴ (Yukarıda gök çökmezse, aşağıda yer delinmezse, Türk ulusu, yurdunu, töreni kim bozabilir?) Diğer bir deyişle, şimdiye kadar bozulmayan töremiz ancak yer çöker gök delinirse bozulur.

Töre prensibine dayalı bu 'kut'sal varoluş fikri ise bozkır kültürünün taşıyıcı öznesi Korkut Ata sözünü Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'indeki satırlara yerleştirir. Türk-İslam sentezi içinde yeni niteliğine kavuşan siyaset algısının, elden ele, nesilden nesile gerçekleşen aktarımı ve toplumsal hayattaki işleyişi aşağıdaki gibidir:

Karşılıklı işbirliği ve dayanışmaya gereksinilen pastoral hayatında Oğuz Türklerinin bireysel ve sosyal normlarını derleyen Dede Korkut Hikâyeleri, Türk dünyasında yöneten-yönetilen algısına dair önemli ipuçları verir. Özellikle Tepegöz anlatısıyla Odyssey metinlerinden esinlendiğine dair şiddetli akademik tartışmaların hedefi olan ve yine de özgünlüğüne kolay karar verilemeyen bu hikâyelerde topluluk üyeleri, göçebe hayatlarının gerekleri için kırsal ekolojiden kaynaklı zorluklara karşı verilen mücadelede birleşirler. Bu esnada öne çıkan yaşamsal ilke, topluluk üyelerinin bağımsız ve özerk yapısına rağmen ailenin ve toplumun bir aradalığını sağlamak üzere bireysel fedakârlıklar yapmaları gerektiğidir¹¹⁵. Pastoral tecrübeler sonucu kristalize hale gelen kişi-topluluk ilişkisinin göçebe siyasetteki yeri ve önemi böylece anlaşılır.

Sözlü kültürün önemli bir parçası olan bu eser XV. yüzyılda tesbit edilmiş, XVI. yüzyılda yazıya dökülmüştür. Dede Korkut kitabının tarihte bilinen iki nüshası vardır. Biri Dresden diğeri Vatikan nüshalarıdır. Bilinen en geniş içerik 12 adet destanî

---

makale için bkz. Bombaci, Alessio, "Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Fuat Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, ss. 65-75'den aktaran Oğuzoğlu, a.y.

¹¹⁴ *Orhon Abideleri*, yay. haz. Muharrem Ergin, 41. bs., Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2008.

¹¹⁵ Meeker, Michael, "The Dede Korkut Ethic", *International Journal of Middle Eastern Studies*, vol. XXIV, no. 3, 1992, pp. 395-417, s. 398.

hikâyesiyle Dresden nüshasıdır¹¹⁶. Anadolu'da üç kolu (Bey Böğrek, Tepegöz, Deli Dumrul) iyi bilinen destanın Dresden yazmasının yazıcısı tarafından türkülü hikâye [bir bölüm döşeme ardından şiir] ve Vatikan el yazmasının salt düz [toptan döşeme] olarak kaleme alınması ise Yaşar Kemal'in tesbitiyle salt şiir olan, besteyle söylenen destandan hangi yüzyılda türkülü hikâyeye geçildiğini anlamak için önemlidir. Çünkü destanla türkülü hikâyeye ayrı ayrı sosyal toplumların yapıtlarıdır¹¹⁷. Ancak hikâyelerin başında bulunan ve Osmanlılara işaret eden kayıt, bunların, Osmanlıların Anadolu'da kuvvetlenmeğe başladıkları bir zamanda yazıldığını göstermektedir. Kayda göre, Korkut Ata, Oğuz kavminin müşküllerini çözen ve gaipten türlü eserler veren bir kimsedir ve onun hanlığın, sonunda Kayılara geçeceğini söylemiş olduğuna işaret edilerek Korkut Ata'nın bununla şimdi hüküm sürmekte olan Osmanlıları kastetmiş olduğu belirtilir:

“Yazıcıoğlu Selçukname'sinin Topkapı Sarayı Revan Köşkü Kütüphanesinde 1390 numarada kayıtlı eski bir nüshasının başında fihrist için boş bırakılan sahilardan üçüne sonradan eklenmiş 65 satırlık bir Oğuzname vardır. İçinde geçen Emir Süleyman adından XV. asrın başında Yıldırım Bayezid'in oğlu Emir Süleyman zamanında yazıldığı anlaşılan bu Oğuzname parçası, Dede Korkut Kitabında adları geçen Oğuz beyleri ile hikâyelerdeki bazı vakalardan bahsetmektedir. Yazıcıoğlu Ali'nin XV. yüzyılın ilk yarısında II. Murad adına yazmış olduğu Tarih-i al-i Selçuk adlı eserinde aynen şu kayıt vardır: ‘... ve hem Peygamber aleyhi's-selam zamanına yakın zamanda Bayat boyundan Korkut Ata kopdı. Oğuz kavminün bilgesiyidi. Ne dirise olur idi. Ga'ibden haberler söyler idi. Hak Ta'ala anun gönline ilham ıder idi. Ayıtdı: Ahır zemanda girü hanlık Kayı'ya dege, dahı kimesneellerinden almaya didi. Didüğü Osman rahmetü'llah neslidür'. Bayburtlu Osman'ın III. Murad (1574–1595) devrinde yazdığı Tevarih-i cedid-i mir'at-i cihan adlı eserinin ‘Bayundur Han’ bölümünde, yine Dede Korkut kitabı ile yakından ilgili kısımlar olduğu bilinmektedir”¹¹⁸.

Eserin içindeki hikâyeler hem birbirinden bağımsız hem de bir bütünü oluşturan parçalar gibi görünmektedir. Oğuzların tarihindeki toplumsal pratiklere sık sık yer

¹¹⁶ *Dede Korkut Kitabı*, I-II, yay. haz. Muharrem Ergin, c. I, 4.bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 56.

¹¹⁷ Çocukluğunda dinleyici, gençliğinde ise folklorist olarak gösterdiği alâka sonucu Yaşar Kemal'in Türk edebiyatına kazandırdığı romanlarının vazgeçilmez olan destansı anlatılar üzerine düşüncelerini paylaştığı yazı; Gallimard Kitabevi'nin 1998'de çıkardığı *Le livre de Dede Korkut* için yazdığı önsözden (Preface de Yachar Kemal): Kemal, Yaşar, “Kitab-ı Dede Korkut Üstüne Birkaç Söz”, *kitap-lık*, 72, Yıl 11, YKY, İstanbul, 2004, ss. 42-50.

¹¹⁸ *Dede Korkut Kitabı*, a.y.

verilerek geçmişi ‘şimdi’de yaşatan arka plan, dağınık gibi görünen parçaları birleştiren harç işlevi gördüğü içindir ki okuyucu metni bir bütün olarak algılar.

Tekrarlı gelen öğeler, dini motifleri de içerir. Oğuzlar Müslümandır. Fakat din çok kuvvetli bir unsur olarak görünmez. “Muhammed’e salavat getirirler...kalelerin kiliselerini yıkıp mescit yapar, keşişlerini öldürüp ezan okuturlar...” Ama mücadelelerinin hiç birisi din uğruna değildir. Düşmanları kâfir diye anmakla beraber onlarla mücadeleleri tamamıyla dünyevidir ve hiçbir kahraman din kahramanı değildir¹¹⁹.

Dede Korkut hikâyelerini takib eden Kutadgu Bilig ise İslamî motiflerin yerleşmesine (Tengri Taala örneği) hizmet ederek Türk siyasetinin evrensel açılımını hızlandıran bir eser olduğu izlenimi verir. Lowry’ye göre, göçebe hayatın sonlanıp yerleşik hayata geçilmesiyle taşınan alışkanlıklar, örf ile İslamî geleneğin egemenliğini etkili biçimde dengelemiştir¹²⁰. Kutadgu Bilig, Karahanlılar devrinde Buğra Han’ın has hacibi Yusuf tarafından 1069 yılında Uygur harfleri kullanılan Karahanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Ahlâk öğretisi ya da adâb kitapları arasında da sayılabilecek bu metin, gelecek nesillerin hükümler zümresinin Türk yönetim ve devlet geleneği hakkında yetkin bir bilgi birikimine sahip olmalarını amaçlayan bir eserdir¹²¹. Türklerin yönetim kuramı yazısı olarak belli başlı ilk İslamî yapıtlarından Kutadgu Bilig’in kaynaklarını ilk büyük Müslüman filozoflarda ve onlara da temel olan Batılı düşünürlerde yani Eflatun ve Aristo’da aramak gerekmektedir¹²². Fârâbî’den (870–950) İbn Sinâ’ya (980–1037) aktarılan bu gelenek, bilgiye verilen önem ile birlikte düşünülmüş (insanî varoluşun özü bilgi edinme yeteneği olup, insanı doğadaki diğer canlılardan ayıran bir özelliktir)¹²³ ve işte Balasagunlu Yusuf da Kutadgu Bilig’i Müslümanlaştırılmış Batılı düşünce ve kadîm Pers geleneğine güzelleme olarak okunabilecek Firdevsî’nin

---

¹¹⁹ a.e., s. 27.

¹²⁰ Lowry, Heath W., *The Nature of the Early Ottoman State*, New York, 2003, özellikle Chapter I. Turan, Osman, “Ideal of World Domination Among Medieval Turks”, *Studia Islamica*, no. 4, 1955, pp. 77-90.

¹²¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, yay. haz. Reşit Rahmeti Arat, c. I. Metin, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1947; c. II. Tercüme, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1959.

¹²² Dilaçar, Agop, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 4.bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 24.

¹²³ Bilig bil, kişi bol, bedütgil özün

Ya yılki atangıl, kişide yıra

Yani, bilgi bil, adam ol kendini yükselt ya da hayvan adını, al insanlardan uzaklaş; 6611inci beyit. Özellikle VIII. bap içindeki 192 ve 229uncu beyitler arasını kaleme alırken Balasagunlu Yusuf, yapıtını bilgisizler için değil, bilginler için yazdığını belirtmiştir.

Şehnâme'sinin etkisinde böyle yazmıştır¹²⁴. Şehnâme karakterlerinden Efrasiyab'ın Kutadgu Bilig'deki muadili, bilgi ve erdem sahibi, anlayışlı ve seçkin bir yiğit olan Tonga Alp-Er'dir¹²⁵. Ana karakterlerden Kün-Toğdı (doğan güneş) doğru yasayı (*köni törü*) temsil eden hükümdar, Ay-Toldı (dolunay) saadeti (*kut*) temsil eden vezir, Ögdilmiş (övlümüş) anlayışı (*ukuş*) temsil eden vezir oğlu, Odgurmuş (uyanmış) da hayat ve ahreti (*akıbet*) temsil eden akrabalarıdır¹²⁶; (Kelile ve Dimne'den Arslan ile Çakal'ın öyküsü özdeş karakterleri barındırır, bkz. Dokuzuncu Bap). Eser, belki de, 1074'te Kaşgarlı Mahmud tarafından hazırlanan Divân-ı Lügati't-Türk¹²⁷ ile beraber okunursa daha kapsamlı düşünülebilir. 1439 yılında Uygur yazısıyla Herat'da yazılan bir nüsha, önce Tokat'a, oradan da 1474'de Fenarioğlu Kâdı Ali Efendi'nin eliyle İstanbul'a getirilmiş, Fatih Sultan Mehmed'in hocası Hayreddin Efendi'nin (Vf. 1475) adıyla anılan Cuma mescidi mollalarından Hoca Hacı Dellal, bunu, komşusu Nalbant Hamza'dan satın almıştır. Yıllar sonra Avusturyalı şarkiyatçı Joseph von Hammer, İstanbul'daki diplomatlık görevi esnasında bunu bir sahaftan satın alarak Viyana Saray kitaplığına vermiştir¹²⁸.

İlk on bir bapda Yusuf, İslamî metinlerin kaleme alınırken takip edilmesi gereken sıraya göre Allah'a hamd u sena, Peygamber'e ve dört sahabeye selât ü selâm ile eserinin dayandığı dini temelleri belirtmiştir. Yine de topluluk olarak yaşama pratikleriyle baskınlaşan patriyarkal yapının Türk bozkır devletinin İslamileşen politik örgütlenme biçimini nasıl etkilediğini özellikle Kutadgu Bilig'in şamanik etkilerle şekillenmiş baba öğüdü (ata pendî) mısralarında görmek mümkündür¹²⁹. Bu öğütler,

---

¹²⁴ Dilaçar, s. 28. Ayrıca bkz. İnalçık, "Kutadgu Bilig'de...", s. 16. Kanuni Sultan Süleyman döneminde faaliyetleri özellikle önemsenen saray şehnamecilerini vezin kalıpları ve temsili karakterleri açısından etkileyen eser için bkz. Firdevsî, *Şahnâme*, çev. Nejat Lugal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009 ve Seyyid Lokman yazarlığı önderliğinde ortaya çıkan tarihsel çalışma için fikir edinebilmek üzere bkz. Çağman, Filiz, "Şahnâme-i Selim Han ve Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, c. V, 1973, ss. 411-442.

¹²⁵ İnalçık, a.y.

¹²⁶ Dilaçar, a.g.e., s. 71 ve s. 91.

¹²⁷ Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati't-Türk*, yay. haz. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

¹²⁸ Dilaçar, a.g.e., s. 38.

¹²⁹ İdi edgü beglik, takı edgürek,

Törü ol; anı tüz yoritgu kerek. Yani: Bu beylik iyidir fakat daha iyisi yasadır (törü), onu doğru (düz) yürütmek gerekir. Ya da:

Ata pendini sen katıg tut, katıg,

Kudadgay kününg Birge künde tatıg. Yani: Baba öğüdünü sen sıkı tut, sıkı Kutlu olur günün, verir sana her gün tat gibi deyişlerle otoritenin pekiştirildiği görülür.

çoktan unutulmuş yönetsel bir prensibi belirtir: Pek çok araştırmacıya göre bu, Türklerde kişilere değil fakat makama ve mevkie kutsallık atfedilmesidir¹³⁰. Böylece makama niteliğini veren de yasa olup yasal pratiklerin keyfiyetten uzak tutmasıyla yönetsel makamın kutsal sıfatlarını hak etmeye devam edeceği öngörülebilir.

Devamında devlet ve saray örgütü ele alınarak en baştaki kişiden en düşük kademedeki görevliye kadar kendilerinde aranan niteliklere dair bir görev şeması çizilir. Bey, doğarken beylikle doğar, Tanrı kime beylik verirse ona işi ile ilgili akıl ve gönül de verir. Vefakâr olmalı ve fakat cefakâr olmamalıdır. Şu dört şeyden kaçınmalıdır: Acelecilik, cimrilik, öfke ve inat. Vezir, yasa adamı olmalı, beyin yüzünü güldürmelidir. Sü başı (ordu başkomutanı), cesur, gözüpek, çevik, sert ve tecrübeli bir adam olmalıdır. Ulug Hacib (baş mabeynci), keskin göz (yiti köz), delik kulak (sak kulgak), geniş gönül (king köngül), yakışıklı yüz, sevimli görk, orta boy, uz dil, anlayış (ukuş), akıl (ög), bilgi (bilig) sahibi olmalıdır. Kapug başçısı (teşrifatçı), yalavaç (elçi), bitigçi ılınga (saray kalemi yazmanı), agıcı (hazinedar), aş-başçı (aşçı başı), idişçi başı (içkici başı)'ya ¹³¹ kadar çeşitli kademelerde devlete en iyi nasıl hizmet edilmesi gerektiğine dair beklentiyi çok yüksek tutan bir görev şeması verilerek idealist sonuçlara ulaşmak amaçlanmıştır.

Hükümran olma başlığı altında belirtilen sorumlulukları tematik olarak taşıyan Türk diline ait yönetim formüllerinin en arkaik formlarından daha rafine ifadelerle doğru gelişiminde rastlanan nirengi noktalarından bir tanesi de Oğuznâme'dir¹³². Bu destansı yapıt ile altı çizilen hâkimiyet telâkkisi, Türk yöneticilerinin sıradan ölümlü olmayan fatihler mertebesine yüceltildiği bir gelenekten doğar¹³³. Oğuz hanedanı üyelerinin mucizevî doğumlarına ve Türklerin Tanrı tarafından seçilmiş bir halk olduğuna dair ayrıntıların psiko-patolojik boyutu, bilinen dünyanın Türklerin hâkimiyetine girmemesi için bir sebep olmadığını okuyucuya ispatlayan işlevde ortaya çıkar. Bu kadarıyla İslama uzak gibi görünse de Turan'a göre, şamanik amentünün İslamın temel yorumlarıyla dokusu uyuşan yapısında çarpıcı bir yön vardır. Bu da Türklerin sahip olduğu savaşçı ruhun İslamî cihad anlayışı ile örtüşerek Türk-İslam sentezini

¹³⁰ İnalçık, a.g.m., s. 20.

¹³¹ Yusuf Has Hacib, II. bölüm, XXIV-XXXVIII. baplar, 1548 ve 3186'ncı beyitler arası.

¹³² *Oğuznâme*, yay.haz. Umar Ö. Oflaz, Verlag Anadolu, Ankara, 2007.

¹³³ Turan, a.g.m., ss. 78-80; Fleischer, *Mustafa Âli...*, s. 286.

kuvvetlendirmesindeki başarısıdır¹³⁴. Ve bu sentez, Osmanlı'nın ilk yüzyıllardan sonra siyasetnâme yazarlarının* ve hatta bazı padişahların ara sıra canlandırmaya çalıştıkları gazâ ruhunun ve hâkimiyet ideolojisinin dayandırıldığı motivasyona açıklama getirir.

Demek ki bu metinlerde işlenen dünya hâkimiyeti ideali ve Kızıl Elma'da sembolleşen fütuhâtın değişen koordinatları, Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki yayılmacı felsefesi ve Türk akıncılarının dinamizmi göz önünde bulundurulduğunda anlaşılabilir. Bazı araştırmalarda saptandığı üzere, Kızıl Elma, önce Hagia Sophia (Aya Sofya)'nın kubbesi iken İstanbul'un fethinden sonra Kubbetü's-Sahra ve en son da Vatikan olmuştur¹³⁵. Hatta Evliya Çelebi de ünlü Seyahatnâme'sinde Kızıl Elma Estergon Camii'nden bahseder¹³⁶. Bu veriler ışığında resmî-gayriresmî söylemde rastlanan Kızıl Elma motifine Osmanlı'nın milliyetçilikler çağında yeniden renk verilmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Zira Ziya Gökalp'in kitleleri etkilemiş yazınsal bir çalışmasının adı da Kızıl Elma'dır¹³⁷.

Selçukluların hükümlerlik iddialarını dağınık bir şekilde veren Oğuznâme'yi Nizamü'l-Mülk'ün Siyasetnâme adlı eseri kaideye sokar¹³⁸. 1018–1092 yılları arasında yaşamış Hasan b. Ali b. İshak Tusi, gördüğü eğitim doğrultusunda 1063'de tahta çıkan Alpaslan'ın veziri olarak Selçuklulara hizmet etmiş bir devlet adamıdır. Alpaslan vezirine Nizamü'l-Mülk ve Kıyamu'd-Devle ve'd-Din lakaplarını vererek yardımcısının idare sanatındaki yetkinliğinin niteliğini tayin etmiştir. Melikşah ise devlet yönetimi ile ilgili rehber edinilebilecek bir kitabın eksikliğine işaret ederek üst düzey yöneticilerinden bu kitabı yazmaları konusunda ricada bulunmuş ve yazılanlar arasında en çok Nizam'ın Siyasetnâme'sini beğenmiştir¹³⁹.

---

¹³⁴ Turan, a.g.m., s. 83.

* Özellikle Koçibey Risalesinde kendi döneminde sunulan diğer siyasetnâmelerle kıyaslandığında, gazâ motifine aşırı yüklenme fark edilir. Zira müellifin eserini takdim ettiği IV. Murad da gâzi-hükümdar imgesini canlandırmaya çalışmıştır.

¹³⁵ Cardini, Franco, *Avrupa ve İslam*, çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 137. Kavramın kökeni, yazar tarafından, bugün Alma Ata olarak bilinen yerleşimde aranır. Pal Fodor'da İngilizce'ye (In Quest of the) Golden Apple olarak çevrilmiş. Bu da hedeflerin altın kubbeli yapılar olmasıyla örtüşür; ayrıca bkz. Turan, a.g.m., s. 85.

¹³⁶ TRT 2'de 26.04.2009 tarihli program “**Anadolu Mayası**”, Konuşmacı: Prof. Dr. Mustafa Kara.

¹³⁷ Gökalp, Ziya, *Kızıl Elma*, Toker Yayınları, İstanbul, 1995.

¹³⁸ Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, çev. Nurettin Bayburtlugil, 3.bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995.

¹³⁹ Özeydin, Abdülkerim, “Nizamülmülk”, *İ. A.*, c. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, ss. 194-196.

Melikşah'a başka bir zaman sunulan bir başka eser de Hüccetü'l-İslam lakaplı Gazali tarafından kaleme alınmıştır. Üstelik Et-Tibru'l-Mesbuk fi Nasihati'l-Mülük¹⁴⁰ adındaki (Yöneticilere Altın Öğütler olarak da çevrilen) bu eseri, Gazali, muhtemelen Nizamü'l-Mülk'ün himayesinde iken kaleme almıştır. Son aşamada Gazali'nin eserini yazarken Siyasetnâme'yi göz önünde bulundurduğu düşünülür. Keşfu'z-Zünun yazarı Kâtib Çelebi'ye göre,

“Kitab, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali (Vf. H.505-M.1111) tarafından Farsça olarak Selçuklu Sultanı Muhammed b. Melikşah'a yazılmıştır. Daha sonra bazıları onu Arapçaya tercüme etmiştir. Türkçeye çevirisi ise Aşık Çelebi diye meşhur olmuş Muhammed b. Ali tarafından yapılmıştır. Yine aynı eserin Türkçeye çevirisi Sultan Süleyman Han'ın oğlu Beyazıt Han'ın tabilerinden Alai b. Muhib eş-Şerif eş-Şirazi tarafından yapılmış ve 'Neticetü's-Sülük' olarak adlandırılmıştır. Bu kitab, Gazali'nin Muhammed b. Melikşah'a nasihatlerini içeren bir mukaddimeden, iki makale ve yedi babdan oluşmaktadır. Yapılan bu çeviride eserin aslında olmayan birçok ekler de mevcuttur”¹⁴¹.

Nizamü'l-Mülk ve Gazali, eserlerinde doğu geleneğinin siyaset yazınında hâkim olan eğilimi pekiştirerek kıssadan hisseler, nükteler, menâkıb ve tarihi anlatılarla yüklü birer metin üretmişlerdir. Osmanlı modernleşmesiyle kopmaz bağlarını ebed-müddet devlet algısıyla pekiştiren edebiyat her siyasetnâme metninin söylemsel yapısında rastlanan dua cümleleriyle desteklenmiştir. Nizamü'l-Mülk'ün ve Gazali'nin sunduğu risalede sık sık kullanılan “Allah mülkünü ebedi kılsın” (*ebbede Allah mülkehu*) cümlesi Türk-İslam dünyasında ‘Devlet’in insanlık tarihini aşkın bir olgu olarak ezelden beri var olduğuna ve ebediyen varlığını sürdüreceğine inanma ihtiyacının bir göstergesi olarak okunabilir¹⁴². Nizamü'l-Mülk'ün eserini temize çekmesi için verdiği Muhammed Mağribi de sunuş yazısını “Allah Taala Türk devletini kıyamete kadar ebedi kılsın” duasıyla bitirmiştir. Ayrıca her iki yazar da bu dünyada devletin varlığıyla mümkün olan ve ahirette de sürecek olan ebedi saadetin tohumunun iman olduğunu söyler. Bu ifadeyle din, devletin teminatı olarak sunulmuştur. Yalnız bu vurgular üzerine ayrılan müstakil bölümler Gazali'nin kitabında daha hacimli yer bulur. Nizamü'l-Mülk'ün ise adâletli yönetimin temeli olan imanın ve itikadın esaslarına yer veren telif eserlerden farklı bir nitelik sergileyecek şekilde hükümrانlık sanatına odaklanan bir eser üretmiş

¹⁴⁰ Gazali, *Yöneticilere Altın Öğütler*, çev. Hüseyin Okur, 5.bs., Semerkand Yayınları, İstanbul, 2006.

¹⁴¹ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zünun*'dan aktaran Hüseyin Okur, bkz. yuk. dipnot, s. 8.

¹⁴² Gazali ve Nizamü'l-Mülk; Giriş yazıları ve metin içinde çeşitli yerlerde.

olduğu farkedilir. Şarap sofrası ve hükümdarın bulunduğu makamın süslenmesi ile ilgili bölümlerde iktidarın dünyevî itibarını perçinleyici etkilerin nasıl kurgulanması gerektiğine yönelik anlatıları en önemli noktalar olarak arz eder. Fakat yine de başlarken usûl gereği Allah’a hamd u sena ve peygamber ve arkadaşlarına salât u selâm edilmiş, kitabın yazılmasına dair de bilgi verilmiştir. Ancak bilinmesi gerekeni bilip kanun çerçevesinde hareket etmekle “bize (*Selçuklu*) dünya padişahlığını bağışlayan Allah Taala üzerimizdeki nimetleri tamam kılacaktır”¹⁴³ diyerek de Selçuklu’dan Osmanlı’ya intikâl eden yasa-nizâm ilişkisini önceler. Ve de eserinin 51. ve son faslında bitirirken yer verdiği cümleler aynı zamanda eseri ile ilgili vermek istediği imajı özetler:

“Âlemin Efendisi’nin, bendenize emrettiği bu konudaki Siyasetname kitabı işte tamamlandı. İlk tamamlandığı zaman 39 fasıldı. Meclis-i Ali’ye gönderildiğinde beğenildi. Fakat çok muhtasar olduğundan ikinci defa fasıllar ilave edip her fasılda gerekli nükteler sade bir dille şerhedildi. 485 H. senesinde Bağdat’a gideceğim zaman özel kitapları yazan Muhammed Mağribî’ye vererek, açık bir yazı ile temize çekmesini emrettim. Bendeniz bu seferden dönersem, bu defteri, yüce meclisi, daha dikkatli davranması hususunda uyarması ve kendilerini dinlemeleri için Sultan’a götüreceğim. Öğüt, hikmet, atasözü, Kur’an tefsiri, Peygamberimizin hadisleri, Kısas-ı Enbiya, siyer, adil padişahların hikâyeleri ve geçmişi anlatan bu kitabı daima okusun ve okurken de sıkılmasın. Bu kalanlar için bir şöhret, bütün hacmine rağmen yine muhtasar ve Allah bilir ama yine de padişaha layık bir hediyedir”¹⁴⁴.

Eser boyunca politik iktidar ile onun ilahî kaynakları yine buna benzer dua cümleleri, âyet ve hadislerle ilişkilendirilip meşrulaştırılmıştır. Fakat eserde özellikle “Sultan’ın (Allah mülkünü ebedi etsin) medhi, halkın ve dünyanın durumu” konulu birinci fasıl, -yönetmel iradeye mutlakiyet atfedilmiş olsa da- mukadderata bağlılık üzerine beslenen yoğun inanç gereği her zaman dünyevî makamın uçuculuğunu ve geçiciliğini sultana hatırlatmak amacıyla kaleme alınmış izlenimini verir.

Nizamü’l-Mülk’ün eserine kıyasla yönetimle ilgili konulara daha derli toplu yer veren Gazali, “Adâletin Esasları”, “Devletin ve İktidarın Devamı”, “Devlet ve Halk Arasındaki Sosyal İlişkiler” gibi değişik başlıklar kullanmıştır. Bunların özeti ise “kişi ile Rabbi arasında olan işler” ve “kişi ile diğer kişiler arasında olan işler”in fonksiyonlarında anlamlandırılmıştır¹⁴⁵. Her iki yazar da bir hükümdarın sadece israftan

¹⁴³ Nizamü’l-Mülk, s. 26.

¹⁴⁴ Nizamü’l-Mülk, s. 334.

¹⁴⁵ Gazali, s. 41.

kaçınmak veya halkının güvenliği için önlemler almakla bile beraberinde pek çok idarecilik sorununu çözüme kavuşturabileceğini ispatlayabilmek için geçmiş zamanlardan örnekler kullanarak ‘şimdi’yi kurmalarında yöneticilerine tavsiyeler verirler. Örneğin Gazali için, müsriflik etmeyen bir yönetici toprakları ziraata elverişli hale getirip, doğal kaynakları işleterek şehrin imarını sağlayabilir¹⁴⁶ ya da Nizam’a göre de hazineleri daima dolu olan padişahlar zaruri hallerde rahatça buradan borç alıp kafalarını para bulmakla meşgul etmeyerek devlet işlerinin aksamamasını sağlarlardı¹⁴⁷. Başka bir örneğe göre de, mülkünün idaresinde karşıt görüşleri de olsa âlimlere danışan hükümdar, Nizam’a göre, hem işin en doğrusunu ortaya çıkartabilecek hem de bilgilerin tecrübelerinden faydalanabilecektir¹⁴⁸. Gazali’ye göre ise, âlimlerle birlikte hareket eden ve onların nasihatlerine kulak veren kişi insafli olmanın yolundan ayrılmayacaktır¹⁴⁹.

Bütün bunların temelinde Kur’an âyetlerini¹⁵⁰, hadisleri¹⁵¹, Sokrat ve Aristo’nun hikmetli deyişleri ile sentezleyen ilim ve adâlet nosyonları vardır ki bu da bizi Daire-i Adliye kavramına götürür. Bu kavramlaştırmanın tarihsel coğrafyada güncellenen [Mongolit- İslami, ((Hint-İran)+(Helen/Bizans/Yunan)), İslam-Selçuk, Selçuk-Osmanlı ve Osmanlı-Avrupai] açılımları siyasetnâmelerin durağan olmayan müfredatını bize tanıtır. Evet, XVI. yüzyılda yazılmış bir eser olarak Koçibey Risalesi’nde Kelile ve Dimne’de tanıtılan hükümlerlik nosyonunu ya da Kutadgu Bilig’de yer alan sahabenin adâlet anlayışını bulabiliriz fakat o artık Kutadgu Bilig artı daha fazlasıdır. Osmanlı’nın coğrafi imkânlarıyla, tarihsel serüveni ve iktisadi kaynakları ile özgün siyasal-kültürel yapısını mayalayan eserler olarak hatırdaki kalabileceklerdir. Bu noktada özellikle Osmanlı’nın kuruluş döneminde yayımlanmış, devletin siyasi ve kültürel tortusunu oluşturan çevre ve esinlendikleri İslamî metinlerin klasik dönemdeki etkilerini anlayabilmek önemlidir. Şimdi çalışmada kullanılmış olan metinlerin tanıtımıyla bu etkinin sürekliliğini anlayabilmek biraz daha kolaylaşacaktır.

---

¹⁴⁶ Gazali, s. 115.

¹⁴⁷ Nizam, s. 325.

¹⁴⁸ Nizam, s. 134.

¹⁴⁹ Gazali, s. 53.

¹⁵⁰ Bakara, 113; Mâide, 8-44-47; Araf, 3; Enfal, 27-106, 106; Nisa, 59; temel önemdedir. Bkz. İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kuran: Gereğçeli Meâl-Tefsir*, I-II, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008.

¹⁵¹ Rûdanî, *Cemü’l-fevaid*, I-III, çev. Naim Erdoğan, yay. haz. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

1.1. Kurucu siyaset metinleri

İslam dininin Doğu Akdenizli yerleşmesinden ayrı düşünülemez Osmanlı devletinin kuruluş felsefesi, aynı zamanda, klasik dönemin (1300–1600) siyaset düşüncesine büyük ölçüde zemin hazırlayacaktır. Öncelikle,

“Ahi teşkilatının fikri mimarı olan Ahi Evren Hacı Nasıreddin Mahmud, 1257 yılının Zi'l-hicce ayında Sultan II. İzzeddin Keykavus'a sunduğu bir siyasetname olan 'Letaif-i Hikmet' adlı eserinde sultana: Anadolu'daki Hristiyan halka karşı iyi davranmasını ve devlet bütçesinden onları da faydalandırmasını tavsiye etmektedir. ...I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında ortaya çıkan bu devlet felsefesi ve huzurlu, mutlu toplum inşa etme düşüncesi zamanla Osmanlılara da intikal etmiştir. Şüphesiz bu düşüncenin Osmanlılara intikalinde Anadolu'daki tasavvufi zümreler rol oynamışlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve devletin yapılanmasında rol oynayan üç dini ve fikri akım: Ekberiyye..., Ahi ve Bacı teşkilatı, ...Bektaşî hareketidir. ...örgütlerin mensupları Selçuklular zamanında mevcut olan yukarıda bahsini ettiğimiz yüksek devlet düşüncesini Osmanlılara intikal ettirmişlerdir. Osmanlılarda bu düşünce çeşitli dinden ve etnik zümrelerden olan teb'a arasında adaleti tevzi etmek suretiyle huzurlu ve güvenli bir toplum yaratma şeklinde kendini göstermektedir. Buna ilave olarak devleti tasavvufdaki 'Kudbiyyet Nazariyesi' esasına göre inşa ederek devlete kudsiyyet ve ebed-müddet vasfı verilmeye çalışılmıştır”¹⁵²

Oğuzoğlu'na göre, sivil Ahilerin etkin gücüyle şekillenen kültürel alt yapının yönetim anlayışına atfettiği içerik olarak kabul görmesi gereken bu siyaset, beyliğin ilk yıllarından itibaren etkindir¹⁵³. Bir sınır Türkmen beyliği olan Osmanlı Beyliği'nin dinsel ideolojisi şeklinde zuhur eden Sünnî İslam siyaseti, Kuruluş Devri olarak adlandırılan zaman diliminde, henüz medreselerinde dogmatik İslamın egemen olmadığı sade ve popüler bir İslam anlayışına dayanıyordu. Bu da Abdalan-ı Rum adlı dervişlerin heterodoksisini güçlendirmeye müsaade eden doğal ortamın kendisidir¹⁵⁴.

¹⁵² Bayram, Mikail, “Anadolu Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi”, *Cogito*, 4.bs., sy. 29, YKY, İstanbul, 2007, ss. 61-74, s.61.

¹⁵³ Oğuzoğlu, Yusuf, “Osmanlı Döneminde Bursa”, *Bursa Defteri*, sy. 3, 1999, ss. 9-28, s. 15. Hatta ,bu etkinlik, heterodox ve ortodox zümrelerin çoğulcu karakteriyle net çizgilerine kavuşur. Fakat daha sonra XVI. yüzyıldan itibaren katılaştan Sünnî İslam geleneği karşısında yükselişe geçen militan bir Şiilik öğretisine de rastlamak mümkündür, bkz. aş. dipnot.

¹⁵⁴ Oğuzoğlu, a.g.m., s. 16. Buna ek olarak, -yönetsel merkez olarak işlevini devam ettiren ve XVI-XVII. yüzyıllarda Bursa sicillerinde bile “Darü's-Saltanat-ı Kadîme” sıfatına layık görülen Bursa'da meskûn ulema ve ümeranın Kuruluş devri sultanları ile ilişkisi (aynı makale, ss. 10-11) çerçevesinde düşünülecek olursa-, Bursa için Edirne sarayı Ortodoxi-Heterodoksi hizipleşmesinde bir zıtlaşmayı temsil etmiyorken, menkıbe geleneğinde, Edirne için Topkapı sarayı tam bir zıtlığın *temsili toposu*dur. Cemal Kafadar, Osmanlı tarih yazıcılığının tarihselliğinde de bu kamplaşmanın etkili olduğunu belirtmektedir, bkz. *Between Two Worlds*.

Nitekim Kafadar'a göre, Osmanlı idari uygulamaları gibi siyasi düşüncesi de tarihi olarak büyük ölçüde İslam geleneğine dayandırılabilir. Tabii ki bu İslam geleneği, İslam dininin evrensel ilkeleri temel olmak üzere, değişen oranlarda, bir yandan eski Hint¹⁵⁵-İran¹⁵⁶ geleneklerini, öte yandan kadim Yunan siyasi felsefesi ve Bizans pratiklerini özümsemiş bir gelenektir. İslam medeniyetinin siyaset anlayış ve pratiğine son önemli katkı bozkırdan gelecektir¹⁵⁷. Fakat sınırların muğlâklaşmaya başladığı yer de burası olmuştur:

“Beylikler döneminden başlayarak Anadolu sahasında başlangıçta tercüme veya telif-tercüme karışımı eserler yoluyla bir takım siyasetnameler yazılmaya başlandı. Eski Anadolu Türkçesinin örneklerinden birisi olan ve telifi bir tercüme karakterindeki Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulema adlı eserde klasik İslam siyasi düşüncesinin tipik bir örneğini görmekteyiz. Marzubanname'nin yanında yine İslam siyasi literatürünün iyi bilinen örneklerinden biri olan Kabusname de bu dönemde birkaç kez Türkçeye çevrilmiştir...Bu eserler, klasik İslam siyasi düşüncesinin Osmanlı topraklarında tanınmasında muhakkak etkili olmuşlardır. Kenzü'l-Kübera'da devletin gerekliliği, padişahların Allah'ın yeryüzündeki gölgesi oluşu, taşınmaları gereken nitelikler, reayaya iyi davranmak gerektiği, toplumu oluşturan unsurların kendi yerlerinde bulunması gerektiği gibi temaları örnek gösterebiliriz. Ancak biz doğrudan Osmanlı hizmetinde bulunan ve Osmanlı devletinin klasik döneminde yazılan eserler vasıtasıyla Osmanlı siyasi düşüncesini değerlendirmeyi daha uygun buluyoruz”¹⁵⁸.

Çalışmanın analiz bölümünde ele alınmış olan siyasetnâmeler, Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseri, Koçibey Risalesi, Tursun Beg'in *Tarih-i Ebu'l-Feth*

¹⁵⁵ “Doğu, bütün vahiylerin kaynağı, diyor bir tarihçi...*(bu kaynaktan)* yeni bir iman doğar; yeni bir iman yeni bir Tanrı. Öyle ki, bu buluşup ayrılımların tarihi, dinî hayatın da tarihidir” Quinet'ten aktardığı bu sözle Cemil Meriç, unutulmuş Hind mirasının tam da hayat verdiği Yunan tarafından –ki Yunan tanrıları Doğu ile Batı'nın ilk izdivacından doğmuştur- korunması gerektiğine olan inancını aktarmaya çalışmıştır. Meriç, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, Ötüken Yayınları, 3.bs., İstanbul, 1979, s. 277.

¹⁵⁶ Mükrimin Halil Yinanç'ın belirlediği bir ayrıma göre, Osmanlı tarih yazım geleneğinde etkisi olan İran ekolü şiirsel, Arap ekolü anlatsal (neratif) biçimlere denk düşer. Ve Farsça'nın Osmanlı kültür çevrelerindeki popülaritesi dolayısıyla Nazmi/Hamse, Sadi/Bostan-Gülistan ve Firdevsî/Şehnâme adlı yapıtlarıyla aynı vezin kalıpları içerisinde, değişen kaligrafileri süsleyen değişik minyatür ve tezhiplerle defalarca el yazması olarak çoğaltılan Osmanlı tarihleri (öncüsü Heşt Bihişt/İdrisi Bitlisî), İbni Kemal Ahmed Şemsüddin, Celâlzadeler, Âli Çelebi ve Hoca Sadüddin tarafından kaleme alınmışlardır. Olayların izahını “mukadderatı ilahiye”ye bağlayan bu naklî (narrative) gelenek karşısında Âli Çelebi, Kâtib Çelebi, Münecimbaşı ve Naima, vakıaların sebep ve neticelerini tetkik, izah ve tenkit eden şe'ni (pragmatique) tarihçiliğin Osmanlı'daki öncüsü olmuşlardır. Yine de saray şehnâmeciliği varolmaya devam etmiştir. Bkz. Yinanç, Mükrimin Halil, “Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik”, *Tanzimat* 2, der. Komisyon, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 573-595. Saray şehnâmeciliğinin faaliyetleri için ayrıca bkz. Bağcı, Serpil, v. dğr., *Osmanlı Resim Sanatı*, der. Serpil Bağcı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006.

¹⁵⁷ Kafadar, “Osmanlı'da Siyaset Düşüncesinin ...”, s. 26; Öz, “Klasik Dönem...”, s. 28-29; Oğuzoğlu, *Osmanlı'da Devlet*, s. 161.

¹⁵⁸ Öz, a.g.m., s. 28.

adlı eseri, Lütü Paşa'nın Asafnâme'si, Lâtifi'nin Evsâf-ı İstanbul adlı eseri, Mercimek Ahmed'e de isnad edilen Kabûsname, Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın Kitâb-ı Güldeste olarak tanınan eseri, Mustafa Âli'nin Nûshatu's-Selâtin adlı eseri ve Osmanlı devlet teşkilatına dair derlenen üç anonim eser; Kitâb-ı Müstetâb, Hırzu'l-Mülûk ve Kitâb-ı Mesalih olarak belirlenmiştir.

Eserlerin seçilmesinde gözetilen hususlardan öncelikli olanı aynı zamanda bir kısıttan kaynaklanmaktadır. Kütüphanelerde bulunan eserleri içeren yazmalar kataloglarında yüzlerce siyasetnâme kayıtlı olmasına rağmen Farsça ve Arapça kaleme alınmış ve Osmanlıca kaligrafi kullanarak çoğaltılmış eserlerin dikkate alınması mümkün olmamıştır.

Neşir etkinliği, öncelikli olarak, metin inşasını gerektirdiği ve bu da başlı başına bir uzmanlık alanı olduğu için önemi bilinen fakat tezin hazırlanma süresi içinde yayımlanmayan pek çok siyasetnâme bu sebepten ihmal edilmiş görünmektedir.

Yayımlanmış ve kitabevelerinin raflarına konmuş pek çok siyasetnâme metni de sadeleştirilmiş metin olma özelliği taşıdığı için tercih edilmemiştir. Zira transliterasyon faaliyeti, metnin aslına bire bir sadık kalınarak yapıldığından siyasetnâmelerin orijinalini kullanarak çözümleme yapma lüksü halâ çalışmanın sahip olduğu olanaklardan bir tanesidir. Neşirlerin de içinden seçim yapılırken, otoriteler tarafından kabul görmüş, Türk tarihi ve Türk edebiyatı çalışmalarına mal edile gelmiş olmasının yanı sıra akademik anlamda tez olarak çalışılan baskıların seçilmesi hususunda özel bir önem gösterilmiştir.

Bu durumda Kınalızade'nin Mustafa Koç tarafından yayıma hazırlanan yepyeni baskısı, Koçibey Risalesi'nin övgüye mazhar Dr. Yılmaz Kurt transkripsiyonu, Yaşar Yücel'in titiz çalışmayla ürüne çevirdiği anonim metinler, Hüseyin Ragıp Uğural'ın Wright'ın İngilizce çevirdiği Osmanlıca metin ile Süleymaniye Genel Kitaplığındaki el yazması metinleri karşılaştırdıktan sonra Türkçe'ye kazandırdığı Güller Kitabı, Mertol Tulum'un Fetih Cemiyeti bünyesinde hazırladığı Tarih-i Ebu'l-Feth gibi Türkçe ve Arapça-Farsça ifadelerin beraberinde kullanıldığı üstelik tarih yazıcılığına has zorlukları aşmayı gerektiren hazırlığı, Türk edebiyat çevrelerine tek kişilik tercüme bürosu gibi hizmet vererek önemli katkılarda bulunmuş Orhan Şaik Gökyay kaleminden Mercimek Ahmed transkripsiyonu ve son olarak da Türkoloji çalışmalarına bulunduğu akademik

katkılarıyla tanınan bir bilim adamı, Andreas Tietze'nin doktora tezi ile tanıttığı abidevî transliterasyon Nushatû's-Selâtin, çalışmamız için seçtiğimiz baskılardır. İlerleyen satırlarda, bu baskılarda eserlerin tanıtımını içeren bölümler özetlenerek aktarılacaktır.

1. 2. Osmanlıca siyaset metinleri

Tarihsel öncelik açısından ise metinlerin Türk diline girmeleriyle beraber yerleşmeleri Türk dünyasına mâl edilmiş olmaları dolayısıyla Kâbusnâme hem tercüme hem bir telif eser olarak yani Osmanlı siyasetine hem bir kök hem de bir dal olarak uzanmayı başarmış bir metin olarak göze çarpar.

Kabusnâme¹⁵⁹: İlk Türkçe çevirisi 1387 yılında vefatını bildiğimiz Germiyanoglu Süleyman Şah'a yapılan eser, bu durumda tanıtılacak siyasetnâmelerin ilkidir. Bu çevirinin eksiksiz nüshası Mısır'da bulunan Kahire Kral Kitaplığı'nda muhafaza edilmektedir. Harekeli güzel bir nesihle yazılmış olan kitap, 107 yaprak yani 213 sayfa tutmaktadır. Mısır Sultanı Seyfi İnal'ın Halep Emirinin özel kitaplığı için yapılan bu çeviri nüshanın müstensihisi, Baba Ali bin Salih bin Kutbuddin bin Abdullah bin Tevekkül bin Hüseyin bin Mahmûd el-Merendî'dir.

Eserin Ak Kadı Oğlu tarafından Türkçe'ye ikinci çevirisi, neşrinden faydalandığımız Orhan Şaik Gökyay'ın belirttiği bir nota göre, o güne kadar bilinmemekte fakat muhterem hocası rahmetli Kilisli Rıfat'ın bildirdiği kadarıyla İnkılâp Müzesinde M. Cevdet'in kitapları arasında rastlanan küçük boy 187 numarada kayıtlı olan bir çeviridir. Çevirenin önsözünden (kayıp yapraklar atlanarak) şu bilgi verilmiştir:

“Emmâ ba'dü emîr-i kebir ve vezîr-i hatîr nevverallahu (bir kelime okunamadı) ed-dünya ve'd-din Hamza Bey yesserallahu (bir kelime okunamadı) Sultan-ı İslâm Hüdavendigâr Emîr Süleyman bin Bayezid (halledallahu sultanehu ve evzaha ale'l-âlemine burhanehu) hazretinin hassulhâssı idi, bi'l-hayr, ve'l-ihlâs cümletü'lmülûk ol idi. Memleket üstine fermanı makbul idi. Unsurü'l-Maâli'nün *Kabusnâme* manisinden sormuş, görmüş ki sözleri iğen nasuhdur ve nasihatı tükenmez fütuhdur; mülâzimlerinden emîr-i mükerrerem Kara Husamullah (bir kelime

¹⁵⁹ Keykâvus, *Kabusnâme*, çev. Mercimek Ahmed, yay. haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2007.

okunamadı) ed-din Hasan Bey kân-ı ulûm hizmetine işaret kılmış ki ben zaif-i nahif Ak Kadı Oğlu anı Farsîden Türkîye tercüme kılam. Eđerçi ki ben bilürüm kim bunun gibi işden âciz kulum kim şevagil-i havadis-i rüzgâr fırsat etmezdi; hem kulacum bu meblâğa ermezdi. Lâkin anun işareti bize beşaretidi; ana muhalefet kılmak hasâretidi; şürû ettüm, eğerçi ki katı cesaretidi; maksud hemen bir, itaatidi; cehdettüm, şol kadar ki vüs-i takatidi; dile getürdüm şunu ki hüsn-ü ibadetidi; Ruşen şöyle kim gayetidi. Hak teâlâ kolay getirdi sehil zaman içinde bitirdi, el-hamdü lillahi veliyyülhamd”¹⁶⁰

Eserin Mercimek Ahmed çevirisi ise II. Murad’a yapılmış olmandır. Çevirinin önsözünde Mercimek Ahmed’in verdiği bilgiye dayanarak II. Murad’ın bu eserden ve önceki bir Türkçe çevirisinden haberdar olduğu anlaşılmaktadır. Sultan’ın, tercümeyi kastederek ‘ruşen’ olmadığını ve ‘hikâyetinden halâvet’ bulmadığını bildirdiğini aktaran Mercimek Ahmed, bu nedenle;

Kabusnâme’yi Türkîye terceme ettüm, şöyle ki bir lâfzı aralayub geçmedüm, belki aklum erdiğince bazı müşkilce elfazını dahi bast ile şerhetdüm¹⁶¹

diye aktarmaktadır.

Bu ifadesinden de Mercimek Ahmed’in çeviriyi genişleterek yaptığı anlaşılmaktadır. Nazım ve nesir geleneği içerisinde Şark klasiklerine esin kaynağı olduğu bilinen Kabusnâme, yazarının bilgisini kullanarak zamanının çeşitli ilim ve zanaat dalları üzerine verdiği malumatla da ayrı bir değere sahiptir. Çeşitli Türkçe çevirilerine ve düzeltmelerine örnek teşkil etmesi amacıyla, Gökyay, kitabın ekler kısmında eski nüshalardan bazı parçalara yer vermiştir. Arapça ve Farsça terkiplerin de metin bağlamında kolayca anlaşılmasını sağlayan bir sözlükle zenginleştirilmiş yayım, Mercimek Ahmed’in elinden çıkan son şekliyle 44 bapdan oluşan Kabusnâme’yi günümüz okuyucusuna sunmuştur.

Târîh-i Ebü’l-Feth¹⁶²: Fâtih Sultan Mehmed’in fütuhâtını anlatan eser, 1490-95 yılları arasında kaleme alınmış olmalıdır. Özellikle “erbâb-ı hikmet ve ashâb-ı nazar u tecribet (filozoflar, görüş ve tecrübe sahibi kişiler)”e dayanarak yazdığı bölümde, padişahlık mertebesinin yüceliğini, onun varlığının nasıl büyük bir nimet olduğunu,

¹⁶⁰ Kabusnâme, ss. 12-13.

¹⁶¹ a. y.

¹⁶² Tursun Beg, *Târîh-i Ebü’l Feth*, yay. haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1977.

neden bir padişaha ihtiyaç duyulduğunu ve bir padişahın ne gibi ahlâki vasıflara (adâlet, hilim, sehâ, hikmet) sahip bulunması gerektiğini izah ederek geçmiş tarihlerden bilgiler aktarır, kendi döneminin siyasetini anlatır ve nasihat bildiren anlatılar kurgular.

Bugün sekiz adet el yazma nüshası olduğu anlaşılan eser, edebî değeri açısından döneminin tarihleriyle bir benzerlik taşımayan metin, süslü anlatımı ve Farsça ve Arapça terkipleri Türkçeleriyle beraber vermesi (düzme ve ca'li/s.43, yir ve makam/s.90, teavün ve yardımlaşmak/s.12) açısından zengin bir leksikolojik kaynaktır. Mevcut nüshaların farklarına ayrılan sayfaların dışında titiz bir index ve sözlükle yayımlanmış olan metin, açıklayıcı dipnotlarıyla da okuyucunun ihtiyaç duyduğu malzemeyi verir. Fatih'in tahta çıkışından vefatına kadar tüm fetih ve gazâlarının birebir aktarıldığı bu metin, yine de Tursun Beg'in birebir tanıklık ettiği olayları içeren bir metindir. Müverrih, nesrin dışında rübâ'i, kıt'a, beyt, hikâyet, nazm, mısra', şi'r, tenbîh, sûret-i mektub, mesnevî, ferd, el-mev'ıza, kıt'a-i târîh gibi edebî formları kullanarak ve gerektiğinde tercemeleri de vererek Türk dilinin bütün imkânlarından faydalanmıştır.

Asâfnâme¹⁶³: Bu eser, Kanuni döneminin ileri gelenlerinden Lütfi Paşa tarafından yöneticilere siyasi, sosyal alanda rehberlik etmesi amacıyla kaleme alınmıştır. Müellif, Osmanlı sarayına devşirme olarak gelmiş, çeşitli görevlerde kariyer yaparken I. Selim'in yakınlarında bulunma fırsatı da bulmuştur. 1539'da sadrazam olan Lütfi Paşa, Kanuni'nin kızkardeşi ile yaptığı evliliğin bozulması sonucu 1541 yılında görevi sonlanmıştır.

Görev yaptığı kademelerdeki birikim ve sadrazamlık tecrübesi özellikle eserinde fark edilen yalınlık açısından etkin olan Lütfi Paşa aynı zamanda Osmanlı sistemindeki sarsıntıyı fark eden ilk siyasetnâme yazarı olarak tarihe geçmiştir. Asafnâme başlıksız bir giriş ve dört bölümdür. Veziri azamın yetki ve sorumlulukları, Kara ve Deniz Seferleri, Hazine ve Maliye Meseleleri, Reaya, Seyyid ve Şerif gibi bazı zümrelerin durumu hakkındaki değerlendirmeleri önemlidir. Eser, kendisinden sonra gelen siyasi esarlere referans olmasıyla da tanınır. Bozulmanın ilk işaretlerini Kanuni Sultan Süleyman gibi muhteşem bir devre damgasını vurduğu düşünülen bir padişahın döneminde verdiği için ayrı bir yere sahiptir.

---

¹⁶³ Lütfi Paşa, *Asâfnâme*, Yurdoçağı Yayınları, Ankara, 1977.

Kitâbu Mesâlih¹⁶⁴: Eser, anonim çalışmalar arasında yer almasına rağmen İlmiye'den bir kimse tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Hangi devirde yazıldığı konusunda, Yaşar Yücel, 1644 gibi bir tarihte Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya sunulduğunu ileri sürerken, Baki Tezcan, eserin Kanuni Sultan Süleyman devrinin sonlarına ait olduğunu iddia eder.

Eser, şekil ve muhteva özellikleri itibariyle gelenekten farklılaşır. 60 bölüm olarak planlandığı belli olan eserin mevcut metninde 52 bap bulunmaktadır. İstanbul yangınlarından sosyal tabaka farklılaşmalarını kıyafet üzerinden değerlendirmesine kadar eserde pek çok sosyo-politik ve ahlâki konu ele alınmıştır. Yapılması gereken ıslahat hakkında ayrıntılı malumat verirken uygulama için idari ve inzibâtî tedbirler önerir. Kanun-ı kadim fikrine eleştiri getiren eserin Yaşar Yücel tarafından neşr edilen metni çalışmada kullanılacaktır.

Nüşatu's-Selâtin¹⁶⁵: Müellifi Mustafa Âli, çeşitli alanlarda geniş kültür sahibi olan ve birikimini eserlerinde kullanan kişi olarak XVI. yüzyılın marjinal kalem sahiplerindedir. 1543–1600 tarihleri arasında yaşayan müellif, medrese tahsilinden sonra I. Selim, I. Süleyman, II. Selim, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerinde, çoğunlukla yakın temasta bulunarak çeşitli kademelerde görev yapmıştır. Eserlerinde sık sık idari makamlar üzerine yapılan çekişmeler dolayısıyla hak ettiği kademeye yükselmediğinden şikâyet eder.

Tanıldığı kadarıyla sadece siyasi açıdan değil edebi açıdan da çok değerli olan eser, uzunca bir mukaddime ve dört bölümden oluşmaktadır. Mukaddimesinde Selâtin-i Osmanî'nin hususiyetlerine ve altı mevhibesine yer veren yazar, sultanlara gerekli onyedili levazime, kanuna aykırı şekilde ortaya çıkan konular, devlete zarar veren haller başlıklarında çeşitli konular ele almaktadır.

---

¹⁶⁴ *Kitâbu Mesâlih'il Müslimin ve Menâfi'i'l Mü'minin*, yay. haz. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* içinde, ss. 91-131, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

¹⁶⁵ Gelibolulu Mustafa Âli, *Nüşatu's-Selâtin (Mustafa Âli's Counsel for Sultans)*, Eski yazıdan İngilizce'ye trans. ve edt. Andreas Tietze, I-II, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1979.

Bu eser aynı zamanda otobiyografik özellikler de sergiler. Önemli bir siyasi yorumcu kabul edilen Âli'nin kitabı, Osmanlı siyaset literatüründe ıslahatnâme türünün öncü eserlerindedir. Teorik meselelerden ziyade kendi gözlemlediği bozuklukların düzeltilmesine yönelik çözümler önermeye çalışmıştır. Andreas Tietze tarafından 2 cilt halinde sunulan transliterasyon ve faksimil metin, çalışmada kullanılmıştır.

Hırzu'l-Mulûk¹⁶⁶: Müellifi bilinmeyen eserin III. Murad'a sunulduğu, Sokullu Mehmed Paşa'ya muhalif bir dirlik sahibi olduğundan anlaşılır. Eser, müellifinin gözlemleriyle oluşmuştur. Metinde bölümler de kendi içinde cüzlere ayrılmıştır. Yazar, devletin kurumlarını bütüncül bir anlayışla ele alarak klasik sistemin değerlerinden uzaklaşmasını eleştirmiştir. Çalışmada Yaşar Yücel neşri kullanılmıştır.

Koçibey Risalesi¹⁶⁷: Islahatnâmelerin en ünlüsüdür. Koçi Bey hakkında pek sağlıklı bilgiler elde olmamakla beraber IV. Murad ile yakın kişisel ilişkisi olduğu ve Sultan İbrahim döneminde de önemli mevkilerde bulunduğu bilinir. Özellikle IV. Murad'ın uygulamalarına kaynaklık eden görüşlerini padişaha dilekçelerle sık sık arz etmiştir. Devletin bütün kurumlarına yönelik sorun tespitleri ve gerçekçi çözüm önerileri açısından ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulur. Çalışmada Yılmaz Kurt neşri esas alınmıştır.

Kitâb-ı Müstetâb¹⁶⁸: Müellifi bilinmeyen eserin XVII. yüzyılın ıslahat girişiminde bulunan padişahlarından Genç Osman'a sunulduğu aşıkardır. Osmanlı toplum düzeninin bozulmasına sebep olan gelişmelerin örneklerle anlatıldığı eser, Mukaddime, 12 fasıl ve zeyllerden oluşur.

Sırasıyla adâletin önemi, selâtin-i Osmaniyye'nin uygulamaları, kul taifesinin ahvali, dirlik tevcihi, hazine ve rüşvetten, tımar sistemi ve sefere çıkmaya kadar geniş bir konu yelpazesi açıp zeyllerde devlet görevlilerine sorulması icab eden acil meseleler

---

¹⁶⁶ *Hırzu'l-Mulûk*, yay. haz. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* içinde ss. 171-203, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

¹⁶⁷ Koçi Bey, *Nizâm-ı Devlete Müta'allık Görüseli Koçi Bey'in Sa'adetli Mehabetli Râbi' Sultan Murad Han Gâzi'ye Verdüğü Risâledir*, yay. haz. Yılmaz Kurt, 2.bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

¹⁶⁸ *Kitâb-ı Müstetâb*, yay. haz. Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar* içinde ss. 1-41, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

ve öncelikli bilgi sahibi olunması gereken alanları anlatır. Geleneksel yönetim ilkelerinin savunulduğu eserin neşri olarak Yaşar Yücel'in çalışmasından faydalanılmıştır.

Nesâihü'l-Vüzerâ ve'l Ümerâ¹⁶⁹: Kitab-ı Güldeste olarak da bilinen eser, Defterdar Sarı Mehmed Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Mali kademelerde görevler edinen Paşa, sadaretin kuvvetli adayları arasında da gösterilme fırsatı yakaladığı halde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın kişisel politikaları yüzünden bu terfiyi alamamıştır. Yine de devlet kademelerindeki görevlerden edindiği tecrübelerle yüksek makam görevlilerine tavsiyelerde bulunmak amacıyla bu eseri kaleme almıştır.

Bir mukaddime, dokuz bölüm ve iki zeylden meydana gelmektedir. Özellikle makam sahiplerine yönelik tavsiyeleri başta olarak devlet yapısını tümüyle içeren bir risaledir. Şiddetli eleştirisi, yaşadığı dönemi Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle karşılaştırmasına yönelttiğinde hissedilen eser, sistemi değil işleyiş tarzını eleştirmiştir. Çalışmada H. Ragıp Uğural neşri kullanılmıştır.

Ahlâk-ı Alâî¹⁷⁰: Kınalızâde Ali Çelebi tarafından kaleme alınan eser, 1563 yılında Semiz Ali Paşa'ya sunulur. Bilinen siyasetnâme şablonunun çok dışında bir eser olarak Ahlâk, insanı hayvandan ayıran en önemli ölçünün ahlâk olduğunu anlatmak isterken, bir insanlık durumuna her yönden bakar. Son derece idealist bir kalem olarak Kınalızâde, Aristotelyan tasniflere daha yakın olduğu hissedilen müellif için en önemli kaynak Gazali'nin İhya adlı eseri olmuştur. Bir imparatorluk dilini kullanıyor olmasının sonucu ağır ve ağdalı bir dile sahip olan eser, XVI. yüzyılda sıkça istinsah edildiğinden tarihte yaklaşık 40 adet Mehmed Ahlâkî vardır.

Evsâf-ı İstanbul¹⁷¹: Latifi'nin gene XVI. yüzyıl İstanbul'unu anlattığı eserde çok kısa bir bölüm ayırdığı sadaret makamına gündelik hayatın içinden bakışı anlayabilmek için eserin bu bölümüne yer verilmiştir. Zaten aşağıda açıklanacağı üzere,

---

¹⁶⁹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesayihü'l-Vüzerâ ve'l Ümera*, çev. ve yay. haz. H. Ragıp Uğural, Kültür Bakanlığı Yayınları, İzmir, 1990.

¹⁷⁰ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, yay. haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.

¹⁷¹ Lâtîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, yay. haz. Nermin Suner, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1977.

İstanbul sokaklarındaki sekineden devletlu şahsiyetlere kadar herkesin tek dileği adâlet olmaktadır.

2. Siyasetnâmelerin Analitik Boyutu

Osmanlı'nın her döneminde var ola gelen siyaset anlatısını taçlandıran eserlere tezde yer verilen kadarıyla, siyasetnâme seçkisinin en baskın unsurları olarak **adâlet** nosyonu ve **selâtin-i mâzi**, **nizâm-ı âlem** ve **gazâ** nosyonlarının bire bir adâlet arayışı ile analitik ilişki içerisinde verilmesine imkân tanıyan STATISTICA7 programının metin tarama ile desteklenmesi sonucu ulaşılan manzara aşağıdaki gibidir.

2.1. Adâlet, bileşenleri ve frekans çerçevesi

Tablo 1'de belirtilen şekliyle siyasetnâmelerde adâlet nosyonuna bizatihi yapılan vurgu ile adâletin bileşenleri olarak nizâm-ı âlem, selâtin-i mâzi ve gazâ anlatılarının aynı metinlerde kapladığı hacim, yüzde olarak Osmanlı'nın yüzyıllarına değişik oranlarda yayılmıştır. Görülebileceği gibi toplamda en keskin farkı XVII. yüzyıl metinleri olarak Koçibey risalesi, Kitâb-ı Mesâlih ve Kitab-ı Müstetâb'a içkin olan söylemsel yapı oluşturmaktadır. Fakat yaklaşık 400 yıl içerisinde sürekli artış gösteren selâtin-i mâzi anlatısı karşısında özellikle XVII. yüzyıl sonrası düşüş gösteren bir gazâ anlatısı olduğu da göze çarpmaktadır.

Bu doğrultuda bir kestirim, nosyonların söylem içerisinde kullanılma sıklığına referansla oluşan ortamı anlama kaygısından ayrı düşünülmemelidir. İktidar yapıları için ya da iktidar yapıları içinde oluşturulan söylemin karşısında meşruiyetini sadece âdil olmasından alan yönetici, bundan böyle, birden fazla politik almaşıkla beraber hükümlerliğini pekiştirebilecektir.

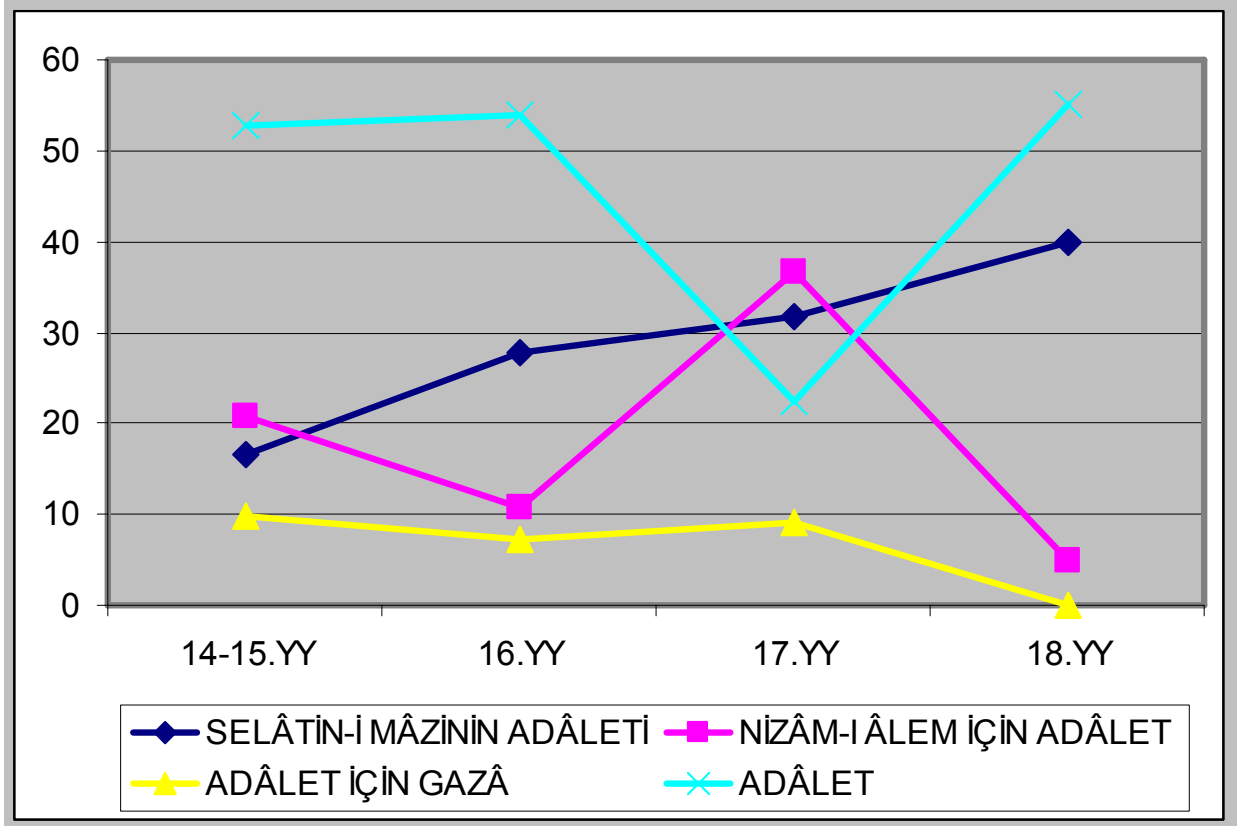
Böylelikle, Osmanlı yönetsel pratiklerinin tarihsel bağlamında, veri motiflere ne kadar yüklenildiğini açıklayan Tablo 1, önem arz eder.

Tablo 1. Osmanlı Siyaset Metinlerinde Yüzyıllar İtibariyle Adâlet Kavramının ve Bileşenlerinin Kullanılma Sıklığı

	14.-15. YY	16.YY	17.YY	18.YY
SELÂTİN-İ MÂZİNİN ADÂLETİ	17	28	32	40
NİZÂM-I ÂLEM İÇİN ADÂLET	21	11	37	5
ADÂLET İÇİN GAZÂ	10	7	9	0
ADÂLET	53	54	22	55

2.2. Adâlet, bileşenleri ve grafik sunumu

Her bir siyasetnâmenin belirlenen kavramlar çerçevesinde tarandıktan sonra kullanım sıklığına dair oluşturulan Tablo 1'in bir zaman grafiği şeklinde sunumu (bkz. Şekil 1), aynı zamanda, veri Osmanlı siyasetnâme yazarlarının bilişsel güzergâhının takibini olanaklı kılar. Burada, özellikle XVII. yüzyıl metinlerinde fark edilen, adâlet nosyonuna dair bir düşünüşün nizâm-ı âlem için adâlet arayışına ikâme edilmesindeki keskin olumsuzluktur. Fakat bunun yanı sıra, Şekil 1, XVIII. yüzyıl metni olarak Kitâb-ı Güldeste'nin söylemsel yapısının, Osmanlı devletinin ilk yüzyılında nizâm-ı âlemin adeta kavram çifti olarak anılan gazâ etkinliğinin, bu sefer olumsuz anlamda nizâm-ı âleme bağlanan kaderini resmeder. Bu anlamda gazâyâ olan bağlılık ve inancın sona ermesiyle nizâm-ı âlem'e ihtilâl geldiğini düşünen yazarın sözcük dağarcığında salt adâlet söyleminin işlevsel gücüne sığındığı da söylenebilir.

Şekil 1. Osmanlı Siyaset Metinlerinde Adâlet Kavramının ve Bileşenlerinin Kullanılma Sıklığının Yüzyıllar İtibariyle Seyri

2.3. Adâlet, bileşenleri ve korelasyon matrisi

Grafik anlamda görünür kılınan adâlet nosyonu ve bileşik nosyonlarının kullanımları arasındaki ilişki, Tablo 2’de verildiği üzere STATISTICA7 programı çerçevesinde oluşturulan bir matrisle mümkün olmuştur. Korelasyon matrisinin ana köşegeninin, nosyonların kullanımlarının kendileriyle olan korelasyonlarını gösterdiği için #1# değerini alması doğaldır.

Bu bilgi temelinde göz atılacak olursa, Tablo 2 üzerinde farkedileceği gibi, Osmanlı yönetsel nosyonlarının özellikle nizâm-ı âlem için adâlet ve adâlet nosyonları arasında meydana gelen yüksek derecede menfi ilişki dikkat çekicidir. Benzer şekilde adâlet için gazâ ile selâtin-i mâzinin adâleti nosyonlarının kullanımı arasındaki menfi ilişki de azımsanmayacak derecede yüksektir. Bunun yanında, nizâm-ı âlem için adâlet ve adâlet için gazâ nosyonları, çok kuvvetli olmamakla birlikte, müsbet bir birliktelik göstermektedir.

Tablo 2 için söyleyebileceğimiz başka bir şey de, *selâtin-i mâzinin adâleti-nizâm-ı âlem için adâlet*, *selâtin-i mâzinin adâleti-adâlet* ve *adâlet için gazâ-adâlet* kavram çiftlerinin aralarındaki ilişkinin menfi fakat bu menfilğin zayıf olmasıdır.

Tablo 2. Osmanlı Siyaset Metinlerinde Adâlet Kavramının ve Bileşenleri Olarak Selâtin-i Mâzi, Nizâm-ı Âlem ve Gazâ Nosyonlarının Kullanımlarının Korelasyon Matrisi

	SELÂTİN-İ MÂZİNİN ADÂLETİ	NİZÂM-I ÂLEM İÇİN ADÂLET	ADÂLET İÇİN GAZÂ	ADÂLET
SELÂTİN-İ MÂZİNİN ADÂLETİ	1.00	-0.29	-0.81	-0.13
NİZÂM-I ÂLEM İÇİN ADÂLET	-0.29	1.00	0.73	-0.91
ADÂLET İÇİN GAZÂ	-0.81	0.73	1.00	-0.43
ADÂLET	-0.13	-0.91	-0.43	1.00

Şimdi ise söylemsel yapının politik tarihindeki duraklarına geri dönüp geleneğin saf adâlet temsiline ve karşısında adâletle politik meşruiyet arasındaki dolaysız bağın dönüşen içeriğine (yani dolayım kazanmasına) odaklanmak gerekir. Bu durumda, Antik Yunan felsefesinden temellenerek İslamî hükümlerlik pratiklerini şekillendiren adâlet algısı ve Foucault'nun Batılı yönetim sorunları dizisine atfettiği içerik, Osmanlı siyaset metinlerinin bir bağlama oturtulmasında yardımcı olacaktır.

STATISTICA - [Workbook2* - Correlations (Spreadsheet1)]

File Edit View Insert Format Statistics Graphs Tools Data Workbook Window Help

Correlations (Spreadsheet1)
 Marked correlations are significant at $p < .05000$
 N=4 (Casewise deletion of missing data)

Variable	SELÂTİN-İ MÂZİNİN ADÂLETİ	NİZÂM-İ ÂLEM İÇİN ADÂLET	ADÂLET İÇİN GAZÂ	ADÂLET
SELÂTİN-İ MÂZİNİN ADÂLETİ	1,00	-0,29	-0,81	-0,13
NİZÂM-İ ÂLEM İÇİN ADÂLET	-0,29	1,00	0,73	-0,91
ADÂLET İÇİN GAZÂ	-0,81	0,73	1,00	-0,43
ADÂLET	-0,13	-0,91	-0,43	1,00

Workbook2*
 Basic Statistics/1
 Correlations
 Correlat

III. OSMANLI SİYASETNÂMELERİ VE SİYASET-ADÂLET İLİŞKİSİNİN DEĞİŞEN MAHİYETİ: FOUCAULT VE YÖNETİMSELLİK

Osmanlı siyasetnâmeleri, Osmanlıdaki yönetsel pratiklere ilişkin kuramsal bir okumanın yapılabilmesine yardımcı olmaları açısından, -geleneksel dönemden erken modern döneme uzanan bir literatür taraması- çalışmanın eksenlerinden bir tanesini oluşturmuştur. Çeşitli siyasetnâmelerde sıklıkla tekrar edilen kavramların ya da kavram gruplarının metni dolduran veya süsleyen kelimeler olmaktan ziyade birbiriyle ilişki içerisinde düşünülen ve ayrı ayrı söylemsel işlevlere sahip tarihsel nosyonlar olarak değerlendirilmesinin yanı sıra yönetme sanatının gelenekselleşmesinde merkezi öneme sahip görünen siyaset ve adâlet nosyonları arasındaki ilişkiyi bu değerlendirmeden öne çıkan kavramlarla beraber yorumlamak, çalışmanın diğer bir ekseni olacaktır.

Bu anlamda adâlet ve siyaset arasındaki ilişkinin düz bir okumayla analiz edilemeyeceği ve yüzyıllar içerisinde Osmanlıya ait yönetsel pratiklerle bütünleşme göstererek değişen içeriklere sahip olduğu ortadadır. Söz konusu bütünleşme, yönetsel aygıtın kendisinden ayrı düşünülmemeyen bir etkinlik sergiler. Diğer yönetsel nosyonların araya girmesiyle dolaylandırılan siyasî-adlî etkinliğin Foucaultgil bir okumayla daha iyi anlaşılmasına ihtiyaç vardır.

1. Osmanlı Siyasetnâme Geleneğinde Değişim

Osmanlı siyasetnâmelerinin yüzyıllar içinde geçirdiği değişimin ana hatlarını belirgin kılma aşamasında karşılaşılan sorun, değişimin niteliğine dair temel düşüncülerle aşılabilecektir¹⁷². Zira kendiliğinden ortaya çıkan bir siyasetnâme geleneği değişimi olmadığı gibi siyasetnâme geleneğindeki değişimin de kendi içinde kalması söz konusu değildir. Böyle bir durumda ancak kurumların veya kavramların tarihselliğindeki değişim arkaplanda tutularak yapılacak bir analiz ile değişim görüntüsünde bir anlatı kurmaya yaklaşılr. Osmanlı özneline de siyasi konulara

¹⁷² Tarihsel gelişme seyirleri bağlamındaki söylemlerin değerlendirilmesi üzerine önermeler için bkz. Hassan, Ümit, *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 15-24.

yaklaşımına ilgili yazılı metinlerin değerlendirilmesinde bir istisnaya gerek kalmayacaktır. Çünkü devletin kademelerinde görev yapan kişilerin, Rosenthal'e göre, sultana verdikleri tavsiye, İslam hukuku üzerine kurulan belirli bir İslam kavramına dayanır¹⁷³. Felsefe ve dinin ayrılmazlığına dair bir dayanak da böylelikle Osmanlı siyasetnâmelerinde dikkatlerin yöneldiği bir unsur haline gelir. Bu anlamda Fârâbî'den Koçibey'e ya da Platon'dan Kınalızâde'ye kadar değişen pek bir şey söz konusu değildir. Hatta her eser, kendi bünyesinde barındırdığı retorik açısından farklılıklar sergilese de devlet yönetimine dair meseleleri aynı kapsayıcılık iddiasıyla ele almaktadır. Çünkü devlet maslahatı ve devlet erkânı söz konusu olduğunda ortaklaşan kaygılar, konu başlıklarını da aynılaştırmıştır.

Bu durum, büyük ölçüde, orijinaliteden yoksun olduğu ve sabit gelenek kanalları içinde hareket ettiği varsayılan Osmanlı skolastiğinin¹⁷⁴ bilgi edinme biçimleriyle girdiği ilişkiyi yeniden yapılandırmaya yönelik eleştirel tarih çalışmalarının rahatlıkla karşıladıkları bir durumdur¹⁷⁵. Zaten söz konusu skolastik, İslamî geçmişi göz önüne alındığında *falasifayı* tarih sahnesine çıkartmıştır.

Siyasi şartlar ve dönüşümler doğrultusunda ortaya çıkan belgenin muhteviyat ve mahiyet itibarıyla bürokrasideki ihtiyaçları karşılama kapasitesi, öncelikle periyodizasyon aşamasında araştırmacıya faydalı olabilecektir¹⁷⁶. Bunun dışında bir arayış, İslam'ın niteliğini ve değişimle ilişkisini modernist bir algıdan hareketle ve sadece tarihsel malzemedeki çıkarsamaya yönelik akademik hataların altyapısını oluşturma riski taşır¹⁷⁷. Bu tür hataların önüne geçebilmek için ise genel eğilimleri

¹⁷³ Rosenthal, Erwin I.J., *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 323.

¹⁷⁴ Brockelmann, Carl, *History of the Islamic Peoples*, Almanca'dan İngilizce'ye trans. Joel Carmichael-Moshe Perlmann, 3rd ed., Capricorn Books, New York, 1973, s. 312.

¹⁷⁵ Emecen, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 21-30.

¹⁷⁶ Emecen, ss. 37-38.

¹⁷⁷ Akademik araştırmalar açısından önde gelen kaynaklardan bir tanesi olan İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan makalenin sahibi, İslahat maddesini açıklarken (İpşirli, Mehmet, "İslahat" mad., *İ.A.*, c. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 170-174), ıslahatnâme yazarlarının "...bozulma sebepleri ve bunları gidermek için ileri sürdükleri çarelerin esas itibarıyla geleneksel siyasetnâme edebiyatında anlatılanlara birçok bakımdan benzediğini" belirterek metinleri bir eleştirinin hedefi haline getirmektedir. Fakat bu, bir yanlısamayı da beraberinde getirir: Dönem yazarlarının olayları değerlendirirken geleneksel siyasetnâme kalıpları içinde kaldığını bilmek araştırmacının sorumluluğundadır. Yorumların diğer yüzüne dair bir örnek de Kutadgu Bilig'de devlet felsefesinin niteliğini "demokratik, laik, sosyal bir hukuk devleti" (s. 130) tanımına taşıyan akademik girişimde görülebilir. Üstelik bu devlet demokratik niteliğini "işin ehline verilmesi" ve müşavere etmeyle gücün sınırlandırılmasından (s. 132), toplumsal düzenin korku değil adalet, sevgi ve anlayış üzerine

açısından Osmanlı siyasetnâme yazarlarının araştırmacıya sundukları malzeme ve politik, sosyolojik, felsefi veya dini teorik soyutlamalarla yine bu malzeme arasında kurulacak dengeli ilişki önem kazanmaktadır. İşte tarih yazımında yeni bir anlam kapısı aralayan ve tarihsel ontoloji ile epistemoloji arasındaki alışverişten beslenen analitik değerlendirmeler artık işlevsellik kazanabilecektir¹⁷⁸. Kurulan bu bağlantıyı sağlamlaştırmak üzere,

“Devletin yapısı, kuşkusuz, üzerinde durduğumuz İslam’dan kaynaklanan görüşlerin sınırlarını çizdiği ve niteliklerini belirlediği bir şekilde ortaya çıkmış bulunmaktadır... Düzenin niceliği, kaynağı, varlığının dayandığı temeller, üstlendiği görevler ve varmak istediği amaçlar, varlığını sağlayan öğelerle olan ilişkisi, bu ilişkilerin nitelik ve yapısı, olgu ile olan, benzerlik ve karşıtlıkları, bu karşıtlıkları doğuran eksiklik ve değişikliklerin neler olduğu yolundaki soruları ve benzerlerini yanıtlamak da, verilen bilgilerin ışığında, artık, zor olmayacaktır”¹⁷⁹

diye belirten günümüz İslam tarihçisinin söyledikleri, değişme konusundaki tartışmaya temel oluşturur. İslam ve Osmanlı tarihi arasında köprü kuran siyasetnâme geleneğindeki değişim de böyle anlaşılabilir.

İslamın temel inanç ve akideleri ve onları hayata geçirmeye çalışan kişiler birlikte düşünüldüğünde siyasetnâme yazarlarının prensipler bütünü olarak gördükleri yönetim ilkelerini yorumlamaları, esnetmeleri ya da katı İslamî anlayışı pekiştirmeleri açısından değişkenlik sergilemeleri dikkat çekicidir. Her biri bir yeniliğin öncüsü olmasa da konuları işleyiş ve ele alışları açısından kategorize edilebilirler.

Örneğin Koçibey’de rastlanan söylemin yüzyılların damıttığı bir geleneğin parçası olarak görülmesi, ‘*devlet ve dinin varlığının ve devamının temeli olarak İslam hukukuna duyulan ihtiyacı*’ vurgulaması ve ‘*onun uygulanması her ikisinin de düzeni için gerekli*’¹⁸⁰ şeklinde sonuçlandırmasıyla ilgilidir. Fakat her bölümün başında ve sonunda yönetici makam üzerinden vurguladığı dua cümleleri ve gazâ etkinliğini ideolojikleştirici işleviyle sunması, Koçibey’i okuyucuya Osmanlı’nın Machiavelli’si

---

kurulmasından (s. 136) ve toplumsal sorunların çözümünde bilgi ve bilimsel metodun kullanılmasından (s. 139) almaktadır; Doğan, Nejat, “Kutadgu Bilig’in Devlet Felsefesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 12, 2002, ss. 127-158.

¹⁷⁸ Tucker, Aviezer, “The Future of the Philosophy of Historiography”, *History and Theory*, vol. XL, no. 1, 2001, pp. 37-56, s. 49.

¹⁷⁹ Rayyıs, Ziyaüddin, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Sarmış, 2.bs., Nehir Yayınları, İstanbul, 1995, s. 320.

¹⁸⁰ Rosenthal, a.g.e, s. 326

olarak tanıtır¹⁸¹. Metnin büyük ölçüde ‘Bâki ferman padişahımındır’ ve benzeri cümlelerle donatılmış olması, araştırmacıya zihinsel veya yapısal anlamda büyük bir kesintinin yaşanmaya başladığını anlatır gibidir fakat bunun akademik araştırmadaki değersel karşılığı, Koçibey’in yaşadığı dönemin politik olaylarında önemsedığı ayrıntıların anlaşılmasıyla ilgilidir. Hemen sonrasında gelen eserlerin, dinsel içeriğinden bağımsız düşünülemez bir yönetim ahlâkını vurguladıkları gözlemlendiğinde (bkz. yuk. s. 57), Koçibey risalesinin sadece bir zihinsel kırılma yaratıp Osmanlı siyasi epistemesinde hâkim unsurların devamlılığına bir engel oluşturmadığı anlaşılır.

Osmanlı politik literatürünü Avrupaî muadillerince “mirror for princes” olarak adlandıran yabancı araştırmaların siyasetnâme geleneğinin Yakın Doğu kökenlerine de dikkat etmeleri gereğiyle Osmanlı siyasetnâmelerinin İslamî siyasetnâmelerin doğrudan bir türevi olduğuna değinen Pal Fodor, siyasetnâmeler açısından Osmanlı’yı konuşmak isteyen birisinin İslamî siyasetnâme geleneğini tanıması gerektiğini belirtir¹⁸². Bu da araştırmacıyı yeniden İslamî yönetim geleneğinin temel prensiplerini hatırlamaya zorlar. Felsefi özünü dini öğretilerden alan Osmanlı politik literatürünün Fodor’a göre öncüsü İskendernâme değilse Tarih-i Ebû'l-Feth olarak düşünölmelidir. Ve bu eser, her ne kadar tarihsel gerçeklikle iç içe örölü bir anlatı kurmuşsa da yönetici makama karakterini veren İslamî devlet yorumunun bilgisinden faydalanmayı ihmal etmemiştir¹⁸³. Fakat yine de İslamî öncülleriyle karşılaştırıldığında, elbette değışen yapısal ve zihinsel süreçler vardır. Bu tezin konusu itibariyle de Osmanlı siyasetnâmelerinin adâlet ve siyaset ilişkisinden alınacak verimi çoğaltmaya yönelik pratik çözümlere meyilli olduğu gözlemlenebilir.

2. Daire-i Adliye-Politik Meşruiyet İlişkisi

Osmanlı siyaset düşüncesinin kültür tarihindeki yeri ve önemi ilk bakışta dikkat çeken kavram, araştırmacılara göre, Osmanlı bilim adamlarının sistemi ussal bir temele dayandırmak için, kanunu kullanan güçlü bir merkezi otorite olmadan şeriatın

¹⁸¹ Aksan, “Ottoman Political Writing”, s. 54; Howard, “Genre and myth...” s. 139.

¹⁸² Fodor, Pal, “State and Society in 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Tomus*, vol. XL, no. 2-3, 1986, pp. 217-240, s. 218.

¹⁸³ Fodor, s. 221.

korunamayacağını göstermek amacıyla tanıttıkları felsefi ilkelerin klasik ifadesidir. Daire-i Adliye, Aristoteles'e (başkalarına da¹⁸⁴) atfedilen, Devvani ve onu Osmanlı'ya uyarlayan Kınalızâde tarafından sistemleştirilen ve İslamileştirilen eski bir siyasal bilgelik örneğidir¹⁸⁵. Dolayısıyla Kınalızâde'nin Ahlâk-ı Alâi adlı eserinde verilmiş olan formül, aynı zamanda, daire-i adliye kavramının İslamın orta zamanlarında eriştiği mertebeye ilişkin fikir veren en yetkin anlatısıdır. Kınalızâde, bunu şu şekilde ifade etmiştir:

Adldir mucib-i salah-ı cihan
Cihan bir bağıdır dıvarı devlet
Devletin nazımı şeriattır
Şeriata olamaz hiç haris illa melik
Melik zapt eylemez illa leşker
Leşkeri cem idemez illa mal
Malı cem eyleyen raiyyetdir
Raiyyeti kul ider padişah-ı âleme adl¹⁸⁶.

Anlamı: Dünyayı barışa kavuşturacak olan adâlettir. Dünya duvarları devlet olan bir bahçedir. Devletin düzeni şeriatla olur. Padişahlar olmadan şeriat gerçekleşemez.

---

¹⁸⁴ Kaynağı Sâsani Hükümdarı Anurşivan Adil'e atfedilen Daire-i Adliye de (bkz. Lambton, A. K., "Changing Concepts of Justice and Injustice from the 5th/11th Century to the 8th/14th Century in Persia: The Saljuq Empire and the Ilkhanate", *Studia Islamica*, no. 68, 1988, pp. 27-60.) üstelik Osmanlı Devleti'ne Selçuk dolayimli bir İran mirasıdır. Farsça uzun bir süre Osmanlı siyasî literatürünün *lingua franca*sı olmuştur. Kabusnâme'nin Nuşirevanın Sözleri başlıklı 8. Bâbında adl ile muamele etmeye dair pek çok öğüt vardır (bkz. Keykâvus, s. 68.) Fakat kuruluş döneminin dışında özellikle XVI. yüzyıldan sonra yaygınlaşan siyasetnâme geleneğini Arap İslamından devşirilen bir siyasal aklileştirme sürecinin ürünü olarak görmek de mümkündür. Zaten İlber Ortaylı'nın da belirttiği üzere ülkemizde İran etüdleri konusunda zayıf bile denemeyecek bir ilgisizlik mevcuttur. Bu sebepten Sasani tarihi ve siyaseti hakkında çok az şey bilmekteyiz. Bilgi için bkz. Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 2.bs., Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.

¹⁸⁵ Fleischer, a.g.e., s. 272; Ayrıca Türk devlet geleneğinde adâlet anlayışı ve adâletname için bkz. İnalçık, Halil, "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum*, vol. I, The Hague, 1969, pp. 105-138; aynı yazar, "Adâletnâmeler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, ss. 75-191; Rabat, Nasser O., "The Ideological Significance of Dar-al-adl in the Medieval Islamic Orient", *International Journal of Middle Eastern Studies*, no. 27, 1995, pp. 3-28.

¹⁸⁶ Kınalızâde, Ahlâk-ı Alâi, s. 539. Koçibey'de ise "ve'l hasıl saltanat-ı aliyyenin şevket ve kudreti asker ile, ve askerinin bekâsı hazine iledir. Ve hazinenin tahsili reaya iledir. Ve reayanın bekası adl ü dâd iledir" şeklinde verilmiş olup toplumsal sınıflar arasındaki organik bağ daha net ifade edilmiştir. Bkz. Koçibey Risâlesi, s. 65.

Askerler olmadan padişah ülkeleri zapt edemez. Para olmadan asker toplanamaz. Parayı sağlayan padişahın teba'sıdır. Teba'nın padişaha kul olmasını sağlayan da adâlettir¹⁸⁷.

Yukarıda belirtilen anlam doğrultusunda bir sadeleştirmeye gidildiğinde nesne/özne dikotomisi gibi okunacak fakat aynı zamanda organik bir bağın da yadsınmadığı bir sonuca ulaşmak mümkündür: Şeriat-melik/melik-leşker/leşker-mal/mal-raiyyet/raiyyet-padişah/padişah-adl ilişkisi sağlanabilsin ki şeriat-devlet/devlet-cihan/cihan-adâlet bütünleşmesi gerçekleşsin.

Bazı siyasetnâmelerde de bu işleyişin tersine örnekler verildiği görülür. Örneğin, Kabusnâme'de Sultan Mesud'un bir türlü hesaba gelmez davranışları yüzünden başlayan kırsırdöngü, aşağıdaki satırlarda aktarıldığı gibidir:

“Şöyle ki cemi beyliğinde hûb karavaşlarla işreti ihtiyar etti, ta ki akıbet ol ayş ana niş oldu. Can ve baş ve mülkü ol hevada heba etti; şöyle ki gece ve gündüz sırf bu işe meşgu olduğun gördüler. Çeri halkı ve âmiller bildiler ki buna beylik kaygısı yok, buyruğun basmak ardınca oldular. Her birisi başına bir hâkim oldu. Sipahiler raiyet üzerine korkusuz zulm etmeğe başladılar. El derhem oldu. Dâd verir kimse olmadığı için halkın mesalihi bağlandı”¹⁸⁸.

Böylelikle daire-i adliye¹⁸⁹ nosyonu, Osmanlı toplumsal/siyasal kuruluşunun en temel prensibi olarak klasik döneme damgasını vurmuş ve diğer değişkenleri (kanun-ı kadîm + nizâm-ı âlem + emanet [olgular], padişah + asker + raiyyet [erkân-ı erbaa = özneler]) de kapsayan bir şemsiye kavram durumundadır. En önemli özelliği ise döngüsel (sarmal) bir ilişkiselliği tarif ediyor görüldüğü halde tabandan tavana yükselen bir spiral meydana getirmesindedir. Adâlet isteyen kişi adâletle hareket etmelidir. Adâlet, kelime anlamı olarak deveye yükletilen iki yük arasında denge sağlama durumuna işaret ederken zamanla alışverişte tartanla tartılan yani ölçenle

---

¹⁸⁷ Fleischer, s. 272.

¹⁸⁸ Kabusnâme, s. 226.

¹⁸⁹ Siyasetnâme anlatılarında yine gelip adâletle yönetmeye dayanan başka daireler de olduğunu söyleyebiliriz: Mesela daire-i ilm olarak adlandırılabilir bir tane için bkz. Koçibey Risalesi: “İmdi malum-u humâyun ola ki şer-i şerifin bekâsı ilimledir. Ve ilmin bekâsı ulema ilemdir. Ve intizâm-ı hal-i ulema, mühimmât-ı din ü devlettir”, (s. 40). Bunu da tersinden okuma mümkündür: “Nihayet eyilere eyilikleri mukabelesinde riayetler ve kemlere kemlükleri için ihânet olmamağla ve âlim ve cahil temyiz olunmayub ulemanın kadri bilinmemek ile ulma-ı izâmın avâm-ı nas nazarında rağbeti kalmadı, izzet ve hürmetleri gitti”, (s. 44).

ölçeğe vurulan arasındaki eşitliği ifade eden soyut bir anlam taşıır¹⁹⁰. Eşitliğin sağlanmasından sorumlu bu kişi, yönetsel aygıtın en tepesinde yani tavanda bulunan padişahdır. Fakat ilk ilişki raiyyete yani tabana sunulan adâlet ile başlamaktadır. Bu fikirlerin her dem taze kalmasında ise düşünsel eserlerin belirleyiciliği yadsınamaz:

“Eski Hint-İran nasihatname ve siyasetnamelerinde devlet, hükümdarın kuvvet ve kudretinden, otoritesinden başka bir şey değildir. Siyaset ise, hükümdarın bu otoritesini koruma ve kuvvetlendirme ve bunun araçları olan askeri ve parayı halkın hoşnutsuzluğuna sebep olmadan sağlama yoludur... Bu da ancak adil olmakla mümkündür. Bu eserde (*Kelile ve Dimne*) *adâlet* esas itibariyle, halkın üzerinden zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebaanın can ve malını güvence altında bulundurmak şeklinde anlaşılır. Özetle, egemenlik, adaletle sıkı sıkıya bağlı bir kavram olarak meydana çıkar. Başka deyimle, iyi bir siyaset hükümdarın kişisel moral niteliklerine gelir dayanır. Hükümdar; insafı, yumuşak ve af edici karakterde ise adil bir hükümet kurmak mümkündür. Onun içindir ki, siyaset ahlaktan ayrılmaz; siyasetnameler aynı zamanda bir ahlak kitabı, bir ahlaki öğütler dergisi niteliğindedir”¹⁹¹.

Böylesi bir tespitin İran siyaset geleneğine mal edilmesindeki en büyük rol Taberi'nin Tarih al-umam va'l-müluk adlı eserine atfedilir¹⁹². Burada görünen dilemma, hem halkın korunması için vergi ödemesi gerektiği hem de vergi ödediği için fakirleşeceğine dairdir. Öyleyse benimsenecek ayar son derece hassas olmalıdır ve bunun da tek ölçüsü *adâlet*dir.

“Kabusnâme'de de tekrarlanan bu gelenek Kutadgu Bilig'de daha açık ifade olunmuştur (b. 2057-59): ‘Memleket tutmak için çok asker ve ordu lazımdır, askerini belemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerektir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır (budun baylığına törü tüz kodun); Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır. Dördü birden ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar’”¹⁹³.

Yani merkezde kanunu doğru yürütme (köni törü) kaygısıyla hareket edilir. Yusuf, bu anlayış içerisinde devlet idaresinde adâlete başrolü tanıdığı için eserde Hükümdar Kün-Togdı, adâleti temsil etmektedir (b.68). ‘Beyliğin temeli adalet yoludur’ (bu beglik köki ol könilik yolu) (b.821).

¹⁹⁰ Eyuboğlu, İsmet Zeki, “Adâlet”, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 4.bs, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2004. Yine metinlerde rastlanan ‘adâlet terazisi’ soyutlamasının yanında “ağır terazi, eksik taş olma” öğüdü, adâletsizliği ifade eden bir eğretilime olarak sunulur. Bu öğüt aynı zamanda Kabusnâme’de “Çiftçi ve Zanâat Erbâbına Yönelik” bir öğüt olarak sunulurken raiyyeti de adâletin tecelli etmesinden sorumlu kılar (bkz. Kabusnâme, s. 233).

¹⁹¹ Halil İncalcık, “Kutadgu Bilig’de ....”, s. 14.

¹⁹² İncalcık, s. 15.

¹⁹³ İncalcık, a. y.

Bu kurgu, Platon'da ölçü, bilgelik ve cesaretle birlikte dört erdem arasında sayılan 'adâlet' ideasına ve Aristoteles'in 'haklar ve ödevler' kavramlaştırmasına¹⁹⁴ bir arada yapılan geribakış ile netleşir. İslamî adâlet anlayışı¹⁹⁵ hakkında edinilecek kanaate felsefî bir dayanak olduktan başka kurguya önem kazandıran işlevi, hakkaniyet ve meşru siyaset pratiklerinin durduğu uçları birbirine bağlayan güç-adâlet ilişkisinin saf bir temsili olmasından kaynaklanmaktadır¹⁹⁶.

Hükümdarın, toplumun hayrı için Şeri'atın dışında sırf kendi iradesine dayanarak çıkardığı kanunlar (lex principis) böylelikle adâlet mekanizmasını yüzde yüz işler kılabilme kaygısına dayandırılabilir. İnalçık'a göre göz önünde bulundurulması gereken başka bir ayrıntı da, Moğol yasasının İslam cemaati üzerinde uygulanmasını meşru göstermek için kutsanan adâlet fikridir. Adâlet, zayıfın kuvvetliye karşı korunması olarak ileri sürülmüştür¹⁹⁷. Kutadgu Bilig'e ait formülasyonun fikir birliğine ulaşılması açısından en yalın aktarımı şu şekildedir:

Hakan halkından üç şey ister;

- Yasalarımaya uyacaksınız,
- Vergilerimi ödeyeceksiniz,
- Dostumla dost, düşmanımla düşman olacaksınız.

Buna karşılık halk da hakandan üç şey ister;

- Yasalarına uyacağız fakat âdil olacaksın,
- Vergilerini ödeyeceğiz fakat gümüşün ayarını bozmayacaksın,
- Dostunla dost, düşmanınla düşman olacağız fakat güvenliğimizi sağlayacaksın¹⁹⁸.

---

¹⁹⁴ Ağaogulları, *Kent Devletten İmparatorluğa*, İmge Kitabevi, Ankara, 1994, ilgili bölümler.

¹⁹⁵ İslamî adâlet yorumlarının Kur'an temeli için bkz: Bakara 2/48-123-282, En'am 6/70-152, Al-i İmran 3/75, Nisa 4/3-58-135, Maide 5/8-44-45-48, Araf 7/29, Nahl 16/90, Mü'minûn 23/71, Yunus 10/54-55, Zümer 39/69, Şura 42/15, Hucurat 49/9. âyetler. Hadislerden temellenen yorumlar için de bkz. Rudânî ve Kettâni.

¹⁹⁶ Kelsen, Hans, "Platonic Justice", *Ethics*, Almanca'dan İngilizce'ye trans. Glenn Negley, vol. XLVIII, no. 3, 1938, pp. 367-400, s. 378.

¹⁹⁷ İnalçık, a.g.e., s. 28.

¹⁹⁸ Dilaçar, *Kutadgu Bilig...*, s. 131.

Tek taraflılıktan ziyade karşılıklılık ilkesini öne çıkaran bu anlayış, Foucault'nun, Yunan-Roma antik çağı kadar ortaçağ boyunca da rastlandığına işaret ettiği, prene öğüt ile siyaset bilimi arasında “yönetim sanatları” diye adlandırdığı Osmanlı'daki muadillerinin üzerinde yükseldiği Türk-İslam örneğini arz eder¹⁹⁹. Yine Foucault'ya göre bu risaleler, “nasıl yönetmeli?” sorusuna cevap olarak Batı'nın XVI. yüzyıl itibariyle bildiğimiz yönetme sanatı sabitesini vermektedir²⁰⁰. Türklerin yönetsel geleneğine de mal olan bu sabite, her dönem adâlet algısındaki değişime göre yeniden kurgulana gelmiştir.

Selçuklu'da var olan *adab* literatüründen değişimi takip edilebilen adâlet kavramlaştırmasına bağlı olarak değişen politik, ekonomik ve sosyal yaşantıdaki pratikleri tartıştığı makalesinde, Lambton²⁰¹, özellikle Farisî geleneğe odaklanmaktadır. Cengiz Han yasası olarak bilinen keyfi adâlet kodlarından adâletsizliği ve zulümü tarihin semantik çölüne terk etmeye kadar genişleyen yaklaşım ve pratik çeşitliliği, adab yazarlarına göre, ideal kıvamını daru'l-islam ve daru'l-adl'in birbirine içkin kapsamlarında bulur. Lambton'a göre, dinî ve ahlâkî yan anlamlarıyla beraber düşünülen adâlet, olumsuz terim çifti adâletsizliğin de inançsızlık ve dinsizlikle özdeş görüldüğü bir bağlama yerleşir. Bu da zorbalığın hüküm sürdüğü bir coğrafyada İslamî yönetsel ideallerden uzaklaşılacağına dair bir belirlenimi haber vermekle mükellef siyasetnâme yazılarının merkezinde yer alır²⁰².

2.1. Adâlet-Gazâ-Politik Meşruiyet ilişkisi

Yine bu nosyonun (daire-i adliye) Türk İslamının tarihsel coğrafyasında ne kadar önemli bir yer kapladığının bilgisini edinmek amacıyla iz sürmek gerekirse yeniden karşılaşacağımız motifler: Dar ül-İslam ve Dar ül-Harb'dır. Türklerin bu İslamî kartografyada zuhur edebilmelerinin en önemli sebebi, Şamaniliğin İslamî akaide yakın

---

¹⁹⁹Foucault, “Yönetimsellik”, ss. 264-287.

²⁰⁰ Foucault, s. 265.

²⁰¹ Lambton, “Changing Concepts of Justice...”, ss. 53-56.

²⁰² Lambton, s. 31.

olmasıdır²⁰³. Bu yakınlık, aynı zamanda, Dar ül Harb'in alanını daraltan İslamî cihad idealine hizmet eden bir işleve sahiptir²⁰⁴. Fakat Orta Asya steplerinin aşiret yaşantısı ile Herat ya da Tebriz'de icra edilen kentli siyaset geleneği arasında kalan Türkler için bu çelişkiden doğan sinerji –politik meşruluğun teminatı olması gibi- cihad ülküsünün bileşeni haline gelmiştir. İlerleyen yıllarda 'Gazâ'nın niteliksel olarak fetih ve yağma boyutuyla öne çıkmasına engel olan merkezileşme temayülleri, aynı zamanda, gücün ve ganimetin de yeniden dağılım süreçlerini bir süre için sona erdirmiş gibi görünmektedir. Bununla beraber yönetim ve karar mekanizmalarının kontrolüne alışkın olan gâziler (akıncılar, alp erenler) merkez-kaç kuvvetlere dönüşürler.

Cemal Kafadar'ın 'Between Two Worlds: Construction of the Ottoman State' – İki Cihan Âresinde- adlı çalışmasında irdelemeye çalıştığı süreç bu çatışkılı ortama denk düşer: Gâzilik müessesesinin fetih yanlısı politikaları ile iktidarın bürokrasisini merkezileştirme çabalarını ortaya koyan zümrenin ilişkilerini belirleyen çatışma ortamını yine Osmanlı'nın kendi politik kültürüne referanslarla ilişkilendirerek tartışmıştır²⁰⁵. Yazılı metinlerde de hizipleşmenin kaynağı, heterodox vs ortodox izdüşüm sergilediğinden, Kafadar, tarih yazıcılığı etkinliğinde yazılanların gerçekliğinin sorgulanmasından ziyade beylikten devlete ve devletten imparatorluğa geçişte bu anlatıların (psikolojik, politik, sosyo-kültürel, dini-etnik) işlevlerinin tespit edilmesi gerektiğini vurgular²⁰⁶.

İstanbul'un fethinden sonra ise bu çatışmalar hükümlerlik aygıtının içinde devam ederken dış güçlerle de mücadeleler siyasi rekabetin önemli etkinliklerden biri haline gelmiştir²⁰⁷. Bu sebepten gazâ etkinliğinin önemi her dönem fark edilmiştir.

Fakat, başa dönmek gerekirse, Wittek'in gâzi tezini günümüz tarihçisi açısından işler kılan en belirgin yaklaşım, Osmanlı'yı *Osmanlı* yapanın aynı zamanda kurumsal ve kültürel mirasıyla Bizans, İslam medeniyeti ve Doğu Akdeniz havzasının jeokültürel bileşenleri (İpek Yolu, Baharat Yolu, Limanlar, Kervansaraylar, Roma'nın yolları,

---

²⁰³ Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsani Esasları*, 15.bs., Ötüken Neşriyat, Ankara, 2005, s. 166; Türk-İslam sentezinin nüvesi olarak tartışılan yakınlık yukarıda da kurulmuştu, bkz. 134 no'lu dipnot.

²⁰⁴ a.y.

²⁰⁵ Kafadar, Cemal, "İki Cihan Âresinde: Söyleşi", *Cogito*, sy. 19, YKY, İstanbul, 1999, ss. 41-62.

²⁰⁶ Kafadar, *Between Two Worlds*, University of California Press, Berkeley, 1995; özellikle Chapter I.

²⁰⁷ Faroqhi, Suraiya, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B.Tauris, London, 2007, ss. 27-28.

strata yani sirat) olduğunu hatırlatan yaklaşımdır²⁰⁸. Bu tespit temel alındığında, ezber bozan bir yeni bilgiyle beraber kuruluştan itibaren politik güç mücadelelerine ilişkin çok farklı tarihler yazılması mümkün görünmektedir.

Çalışmasının “Osmanlı Devletinin İnşası” başlığıyla ele aldığı bölümünde Cemal Kafadar’a göre (102 no’lu dipnot göz önünde bulundurularak), sürecin en başında yani İslam öncesi kaynaklarda “politik teşebbüs”ü belirtmek üzere kullanılan “*hurûc*” kavramı, erken dönemlere dair pek bilgi vermemekle beraber, hurûc, başarılı olmadığında isyandan öteye gitmez. Böyle bir kullanım aynı zamanda bir girişim iddiasında yer alan meşruiyet sorununa dair sağlam bir göstergedir. Yine de gerçekliğinin kanıtlanması zor bir sınav: Kişi, ancak ve sadece, girişimine kutsallık atfedilmişse başaracaktır; başardıysa kutsallığının tasdik edildiğini dolayısıyla meşruiyetini iddia edebilir²⁰⁹.

Osman zamanında ortaya çıktığı düşünülen, erken Osmanlıların politik irade üzerindeki iddiaları, işlevselliğini ne zaman kazandığını söylemenin zor olduğunu öne süren Kafadar, bunu anlamının yolunun politik rakiplerinin de hali hazırda paylaştığı uç beyliği dinamikleri ile gazâ inancını ve bir o kadar da melez kültürel mirası Osmanlı’nın neden diğerlerinden daha başarılı harmanladığının anlaşılmasından geçtiğini belirtir. Yukarıda belirtilen faktörlerden hiçbiri tek başına Osmanlı’ya mal edilemeyeceği için Osmanlı gücünün yükselişini araştırmanın mantığı karşılaştırmalı ilerlemelidir. Dahası Osmanlı gücünün gelişiminde farklılaşan aşamaları daha kapsamlı analiz edebilmek için sorunsal sürekli yenilenmelidir²¹⁰. Nasıl ki gazâ ideolojisi sayesinde aşiret yapılanmasının geride bırakıldığını düşündüren 1337 tarihli Bursa Kitâbesi Osmanlı Devletinin 600 yıllık gücünü açıklamaz, bu sebepten her zaman farklı sorular sorulması gerekir. Gazâyâ olan ideolojik bağlılık Osmanlı’nın tüm çağlarına hitap etse de karakteri ve yoğunluğu değişir²¹¹. Wittek’in Gâzi tezini dayandırdığı önemli iki

²⁰⁸ Lindner, Rudi P., *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington, 1983, s. 8.

• **Political bid**: Sortie or coming out with a political intention or purpose; **Bid for power**: İktidarı ele geçirmeye teşebbüs; İz, Fahir, et. al., İngilizce “Bid” mad., *Oxford Turkish Dictionary*, 3rd ed., Oxford University Press ve İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 49.

²⁰⁹ Kafadar, *Between Two Worlds*, ss. 118-119.

²¹⁰ Kafadar, a. y.

²¹¹ Kafadar, a. e., s. 120. Ayrıca Türk dünyasında savaşmak, cenk etmek olarak düşünülürse manevi boyutlarından ayrıştırılamaz. Böylece adâlet, adâb ve itaatin varlığı ile beraber pratik edilen askerlik söz konusu olur, **Alev Alatlı ile Hadi Baştan Alalım**, TRT 2’de 08.11.2009 tarihli program.

kaynaktan bir tanesi olan 1337 tarihli Bursa Kitâbesi, (diğeri Ahmedî'nin İskendernâme'sidir) erken Osmanlı devletinin ideolojisi ve devletin doğasına dair en temel metin kabul edilmiştir. Gazâ prensiplerine göre Gâzilerin Osmanlı devletinin kuruluşundaki rolü bir noktaya kadar işlevsel olmaktan başka kitâbenin kendi tarihsel macerasından kaynaklı bilinmezler, Wittek'in Osmanlı çıkışını açıklamadaki boşluğu doldurma çabasını bugün geçersiz kılmaktadır. Selçuklu'dan farklı olarak Wittek'in tamamen Osmanlı'ya özgü bir formülasyon olarak tanıttığı lakapların (elkabin) epigrafik ve filolojik sorunlar²¹² teşkil etmesinin dışında İngilizceye çeviri esnasında meydana gelen semantik kaymalar nedeniyle, başlangıç noktasından ayrılarak spekülasyon sonucu Orhan Camine ait olan kitâbenin değiştirilerek sonradan birkaç kez restore edilen Şehadet Caminin kapısına asıldığını ve en azından Fetret devrini takip eden zamanlarda Osmanlı'nın imaj tazeleme göstergelerinden bir tanesi olduğunu kabul eden görüş²¹³ karşısında Lindner, kitâbenin öneminin ortodox yapıyı pekiştiren kelime seçiminden kaynaklandığına işaret ederek daha geç dönemlerde kullanıma sokulan propagandist etkisi konusunda Heywood ile hemfikirdir²¹⁴. Dolayısıyla kitâbe, Lindner'e göre, ortodox ve yerleşik kitle için hanedanın yapılanma süreçlerine dair Gazâ ilkesinin mutabakat sağlayıcı niteliğinin öne çıkarıldığı ve Osmanlı toplumunda meydana gelen değişime dair ilk kanıt olarak görülmelidir²¹⁵. Bu motivasyonun kullanılmamasıyla meydana gelen boşluğu doldurmanın araçları ise kanun-i kadîmin sofu yorumları tarafından sağlanmış ve bunu kırmaya çalışan her girişim, vakanüvis geleneğinin kelimelerle olan savaşına yeni ve karmaşık boyutlar eklemiştir: Artık sultan kâh dinde yenilikler getirmesi beklenen “O” müceddiddir kâh gerçekçi olmayan emeller peşinden giden bir divânedir, örneğin;

“II. Osman'ın kendisi için kurgulamaya giriştiği ama aslında o dönem için Osmanlı protokol düzenine ve Osmanlı devletinin içinde kendini gördüğü imgeye

²¹² ‘Marzbana’l-Afaq’ olarak kitâbede okuduğu yazıyı Wittek'in ‘Lord of the Horizons’ yani ‘Ufukların Efendisi’ anlamına getirmesine karşı kelimelerin marzuban ve afaki olarak okunduğunda ‘uc beyi olan ve uzaklardan gelen’ anlamları taşıyabileceğini iddia eden makale için bkz. Heywood, Colin, “The 1337 Bursa Inscription”, *Turcica*, no. 36, 2004, pp. 215-232.

²¹³ Jennings, R. C., “Some Thoughts on Ghazi Thesis”, *WZKM*, vol. LXXXVI, 1986, pp. 151-161, s. 154'den aktaran Heywood, bkz. yuk. dipnot.

²¹⁴ Jennings'in Wittek eleştirisini yine de önemseyen Heywood'un gazâ üzerine düşünceleri için bkz. Heywood, a.g.m., s. 223; Lindner, a.g.e., s. 7.

²¹⁵ Lindner, a. y.

taban tabana zıt olan, sultani hükümdarlığın temsil biçiminde ortaya çıkıyordu. Daha basitçe ifade etmek gerekirse, II. Osman, *gazi* (ya da savaşçı) sultan imgesini – hudut-odaklı bir devletin, yalnızca İslam’ın sınırlarının ötesine akımlar düzenlemekle kalmayan, daha genel anlamda sık sık sarayı terk ederek kendisini tebaasının kişisel temasına açan hükümdarı- yeniden canlandırmaya çalıştı. Buna paralel olarak da, kendisini, kendisinden sonra çok daha yaygın bir şekilde hüküm sürecek olan, görkemli imparatorluk başkentinde yaşayan, hayatının büyük kısmını sarayın üçüncü avlusundan dışarı çıkmadan geçiren ve tebaası için gerçek bir kişiden çok sanal bir kişilik olan yerleşik sultan imgesinden sıyırmaya çalıştı”²¹⁶.

Piterberg’in konu edindiği tarih anlatılarında (Kâtib Çelebi, Tuğî ve Peçevî (Naima) tarafından kaleme alınan şekliyle) takip edildiğinde ortaya çıkan sonuç, özüne sadık kalarak gerçekleştirilen ve geleneğin sınırları dışında düşünülemeyen bu değişim süreçlerinin bile öncü isimlerin hayatlarına mal olabildiği ve Genç Osman’ın herkesce malum akibetinin buna dayandırılmış olmasıdır. Osmanlı Hanesi’nin ve Osmanlı yöneticilerinin herhangi bir yönetim ilkesi ve onun temsil biçimleriyle ilişkisindeki kökten değişimin ifadesine yönelik sorular soran Kafadar’a göre,

“Gazi olmak, Osmanlı hükümdarının çok yönlü kimliğinin işlevsel bir bileşeni değilse artık onun yerini alan başka bir bileşen bulunabilir. Öncelikler değiştiğinde –inanç için mücadele etmeye devam etse bile- yerleşik hanedan devleti inşa etme uğraşını temsil edenler, uç ülküsü ve gazi-sultan imgesi temsilcileri ile gerilimli bir ilişkiye girerler. O, ilk olarak ve her şeyden önce bir sultan, bir han, bir sezar ya da Fatih [Sultan] Mehmed’in yeni başkentindeki yeni sarayının kapısındaki yazıtta kendisi için söylediği gibi ‘iki denizin ve iki kıtanın hükümdarı’ydı”²¹⁷.

cevabı yönetim ilkelerindeki kurumsal başkalaşmanın ikna edici boyutunu verir. Genç Osman meselesi ise görünüşte önemsiz olayların kontrolden çıkmasıyla bir trajediye dönüşmüştür. Ulema’dan bir evlilik, gâzi-sultan imgesini canlandırmak ve en son da kardeş katli yöntemine başvurmak (erkek kardeşi Şehzâde Mehmed’in idamını emretmiştir). Piterberg’e göre, 17. yy’ın ilk yarısında tanıklık edilen kardeş katillerinin sorumlusu gâzi-sultan ünvanlarıyla öne çıkan II. Osman ve IV. Murad olduğundan, Osmanlı siyasal kamuoyunun gâzi-sultan imgesiyle özdeşleştirdiği olumsuzluk, bu antipatiyi açıklamaya çalışabilir. Paradoksal olarak da gâzi-sultan imgesinin canlandırılmasıyla ordunun seferlerine dair kamuoyunda oluşan beklentiler, böyle bir hükümdarın başarısızlığının hiç tolere edilemeyeceğini bize göstermektedir. Bu

²¹⁶ Piterberg, a.g.e., s. 21.

²¹⁷ Piterberg, s. 22; Kafadar, s. 152.

durumda, meşruiyetin kaynaklarından bir tanesi hurûc ise bu meşruiyeti pekiştirmenin araçlarından bir tanesi de hükümdarın gazâda elde ettiği başarıdır.

Bu anlamda, tahtı kurtarmak uğruna teba'sından kendilerini feda etmelerini isteyen²¹⁸ iktidarın XVI. yüzyıl dünyasına özgü olarak saptanan yönetim sorunsalına takıldığı eşik Osmanlı siyasetnâmelerinde ifadesini şu şekilde bulur:

“Hudâvendigâr²¹⁹ –kaddesallâhu te’âlâ rûhahu- buyurmuş ki “Ey mâder, biz bu ta’ab u zahmetleri mahzâ bir memlekete isti’lâ ve baz’ı ganâyim ü üserâyâ istîlâ için etmeziz, belki i’zâz-ı dîn-i İslâm ve imtisâl-i emr-i Seyyidü’l-enâm –aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm- için ederiz! ki buyurmuştur “el-Cihâdu mâdin ilâ yevmi’l-kiyâmeti”” Çün Hakk –celle ve alâ- esbâb-ı kudret-i gazâ ihsân u atâ buyurmuştur, eğer sâye-i eyvân u kusûrda istirâhat u huzûr ihtiyâr edevüz, “Ve men igberret kademâhu fi sebîlillâhi dehalâ’l-cennete”” şerefi müşerref olmayavuz; ferdâ-yı kıyâmette –ki guzât u mücâhidîn –ki ki ikâmet-i câh-ı dîn etmişlerdir- mesûbât-ı uzmâyâ vâsıl oldukta bize nedâmet ü hasretten gayrı ne hâsıl olsa gerek?”. “Faddalallâhu’l-mucâhudîne bi-emvâlihîm ve enfusihîm ale’l-ka’idîne””

Pes pâdişâh-ı sâhib-himmet bu sîrete iktidâ edip âbâ vü ecdâdından intikal eden memleket ü riyâsete kani’ olmaya ve hâb u râhat ve zevk-i ayş u işreti isti’lâ-yı livâ-yı sa’âdetine mâni’ etmeye ve şûrb-i hamr ve istimâ’-ı eganî ve müşâhede-i cemâl-i vildân u gavânî, irâka-i dimâ-ı a’dâyı dîn ve istimâ’-ı tanîn-i tîg etmekten anı meşgûl eylemeye, belki bezmden ma’rız-ı remze râgıb, sadâ-yı eganiden sarîr-i avâli istimâ’ma ragbeti galib ola²²⁰.

2.2. Adâlet- Nizâm-ı Âlem- Politik Meşruiyet ilişkisi

Türk-Moğol devlet geleneği ise adâleti, değişmez bir töre veya yasanın tarafsızlıkla uygulanması şeklinde anlar²²¹. Ve bu yaklaşımı tamamlayan bir görüşe göre, Türk hükümdarlarının cihan hâkimiyeti ve dünya nizâmı mefkûreleri ve velilik sıfatları onları milleti ve tebaalarını korumak, beslemek ve umumi ziyafetler vermek vazifesi ile mükellef kılıyordu²²². Bu da hakanların, kağanların, İran kisralarından farklı olarak zenginliği toplayan değil dağıtan yöneticiler olduğunu gösteren ve adâlete

²¹⁸ Foucault, *Özne ve İktidar*, s. 65.

²¹⁹ Kınalızâde'nin aktardığı diyalog, -iddia ettiği şekliyle- Azerbaycan Pâdişâhı Uzun Hasan'ın annesinin Fatih Sultan Mehmed'e bir kâfir kalesinin muhtasarı için koskoca pâdişâhın neden (uzaklara) geldiğini sorması üzerine yaşanmıştır.

* Cihad kıyamet gününe kadar devam edecektir.

** Allah yolunda ayakları toza bulaşan kimse cennete girer.

*** Allah, mallarıyla canlarıyla cihat edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kılmıştır. Nisa,4/95

²²⁰ Kınalızâde, *Ahlâk*, s. 464-465.

²²¹ İnalçık, “Adâletnâmeler”, s. 75.

²²² Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 125.

yaklaşımında iki gelenek arasındaki farkı belirleyen bir unsur olarak öne çıkar²²³. Böylelikle nizâm-ı âleme giden yol, gücün ve ganimetin yeniden dağılımından geçerek iktidarın keyfi ve bencil doğasına getirilen kısıtlardan bir tanesi haline dönüşür.

Platonik bir tür epistemolojiden farklı olarak politik gerçeklikteki izdüşümü yansıtmaya çalışan bu tesbit, Osmanlı'da yönetenin yönetilenle girdiği ilişkideki diyalektiğe işaret eder. Bürokratik aygıtın işleyişinde karmaşıklaşma ve ayrıntılandırma süreçlerinde takibi kolaylaşan ve vergi ödeyen nüfus ile tehlikelerden koruyan iktidar arasındaki akti (sözleşmeyi) de şekillendiren bu tedbirler (redistribution), mutlak ve nihaî bir amaç olarak nizâm-ı âlem'in korunmasına yönelik eğilimlerden besleniyor görünmektedir. Geri beslemede ise padişah-i yasağı doğrultusunda hem keyfiliğin sorgulanamaz olmadığını hem de amaca ulaşmak için mutlak bir iktidarın varlığına niçin gerek duyulduğunu anlatan paradoksal bir cevap vardır: Fatih devrinin idare adamı ve müverrihi Tursun Beg'e göre, 'nizâm-ı âlem' için akla dayanarak hükümdarın koyduğu nizâma, 'siyaset-i sultani ve yasag-ı padişahî derler ki, urefamızca ona örf derler'²²⁴.

İslami adâlet nosyonuyla çakışması açısından ise adâlet-nizâm-ı âlem ilişkisini bu diyalog itibariyle "ahde vefa" ilkesiyle örtüştürmek mümkündür. Buna ilişkin en kuvvetli âyet meâlî şu şekilde verilebilir: "O fâsıklar ki, Allah'ın kendilerinden aldığı sözü sağlama bağladıktan sonra O'nun ahdini bozarlar ve Allah'ın vaslını emrettiği şeyi keserler, yeryüzünde fesad ve bozgunculuk yaparlar"²²⁵.

Bu âyetin yorumunun yöneten-yönetilen arasındaki pratiklere ikame edilmesi halinde İbn Haldun'un tanımladığı şekliyle "bîat", işlevsellik arz eder. Haldun'a göre bîat, tarafların el sıkışarak boyun eğileceğine söz vermesidir²²⁶. Bîat eden kimse, kendi işine ve Müslümanların işlerine ilişkin konularda, tüm görüşünü, hiçbir konuda tartışmamacasına buyruğuna gireceği kimseye bağlı kılacağına söz vermiş gibi oluyor. Fakat geleneksel anlamından koparak İran hükümdarlarına sunulan türden bir selam ve

²²³ İncalcık, a.g.e, s. 78.

²²⁴ Tursun Beg, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, yay. haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1977, s. 12-15; Ahmedî, *İskendernâme*, yay. haz. İsmail Ünver, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, İncalcık, Halil, 'Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği', *Doğu Batı*, sy. 13, Yıl 4, Ankara, 2000-01, ss. 157-179, özellikle ss. 167-168.

²²⁵ Bakara 2/27, Ahde vefaya dair diğer ayetler; Ali İmran 3/76, Maide 5/1-13, Enfal 8/72-74-75, Ra'd 13/20, Nahl 16/91-95, Isra 17/34, Müminun 23/8-9.

²²⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Dursun, s. 72.

saygı gösterisine dönüşen bîat, baş eğme, bel bükme ile el-etek öpmek şekline dönmüştür²²⁷. Osmanlı dünyasında ise nizâm-ı âlemin sağlanmasının koşulu olarak bîat, siyasetnâmelerde hükümlerlik aygıtının dışında kalan unsurlar arasında bir uzlaşma sağlamanın anahtarı olarak yorumlanmaktadır. Fakat bu kurgunun en önemli niteliği, şeriatın hükümlerine yaklaşmasıdır. Zira Imber'e göre, XVI. yüzyılın ortaları, meşruiyet kaynaklarının epik anlatılardan katı İslamî anlayışın tarih yorumlarına kaydığı zamana denk gelir:

“XVI. yüzyıl aynı zamanda Osmanlı egemenliğini İslami hukuk geleneği çerçevesinde tanımlama ve doğrulama yönünde sistematik bir girişime de tanık olmuştur...Ebussuûd'a göre sultanın egemenliğini haklı kılan unsur, şeriatı uygulaması ve korumasıydı...Hatta Süleyman'ı ...”yüce kelâmı bildiren kişi” olarak tarif etmiş...bu yüzden sultana itaatsizliğin Allah'a itaatsizlik anlamına geldiğini yazmıştır...Bu ifade, nizâm-ı âlemi kurmak için sultanın egemenliğinin gerekli, onsuz şeriat hâkimiyetinin imkansız olduğunu belirtir. Öte yandan, yine bu formülasyona göre, Osmanlı yasaları, bizzat şeraitten kaynaklanmasalar da, şeriat uygulamaları için gerekli bir önkoşul olmaktadır”²²⁸.

Weber'e göre, yalnızca efsanevi hükümdar Solomon'un kanunları çerçevesinde hüküm veren kâdı-hâkim, adâletin tecellisine giden yolda işleyen bir rasyonelin biricik taşıyıcı öznesi, ideal tipi olabilir ve bu da -ilke bazında imperium yapılarını destekleyen kanûn kodlarıyla çatışmalı bir süreçte- adâlet dairesinin patriyarkal niteliğini öne çıkarır²²⁹. Ancak hikmet-i hükümetin değişen içeriğinde yönetimsellik; tebanın değil fakat nüfusun, toprak parçasının değil ziraat alanların idaresine yakınlaşmaktadır²³⁰.

Nitekim, Defterdar Sarı Mehmet Paşa'ya göre;

“Hâsılı bu ahvâle nizâm, cümlelerin ittifâk ve gönül birliği idüb devlet-i aliyyeyi himâyet ve siyânet ve derûn-î ikdâm ve ihtimâm eylemeleri ile olur”²³¹.

²²⁷ Haldun, s. 73.

²²⁸ Imber, Colin “Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruiyet”, *Kanuni ve Çağı: Yeni Çağda Osmanlı Dünyası*, der. Christine Woodhead - Metin Kunt, çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 138-154, s. 151 ve sonrası.

²²⁹ Weber, Max, *Economy and Society*, Almandan İngilizceye çev. Johannes Winckelmann, 2.bs., University of California Press, California, 1978, ss. 844-845.

²³⁰ Foucault, “Yönetimsellik”, s. 273 ve sonrası.

²³¹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Nesâyihu'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ*, yay. haz. Hüseyin Ragıp Uğural, Kültür Bakanlığı Yayınları, İzmir, 1990, s. 83.

2.3. Adâlet- Selâtin-i Mazi- Politik Meşruiyet ilişkisi

Kudsiyyet atfedilen geçmişin anlatılarını kullanarak oluşturulan metinler, Osmanlı siyasetinin temel unsurlarının günümüze taşınmasında en önemli araçlardır. Bu yönüyle altın çağ anlatıları hem geleneğin icadı (invention of tradition) aracılığıyla yenileşerek değişmeye rıza gösterebilmiş hem de zihinsel bilişlerin sürekliliğinin korunmasını sağlamışlardır. Altın çağ (l'âge d'or) anlatılarının çağdaş sahipleri, yaşadıkları dönemlerde apokaliptik ya da millenaryalist kehanetlerin altını çizerek hükümlerlik aygıtının işleyişini karmaşıklaştıran bir başka boyut da katmışlardır.

Siyasetnâmelerde zikredilen dinamik süreçlerle beraber düşünülen ayrıntı, Osmanlı merkezi bürokrasisinin ve kurumlarının durağan yani değişmeyen bir içeriğe sahip olduğu üzerine tekrarlanan batımerkezci ısrarlara daha temkinli yaklaşmak gerektiğidir. Değişim gerçekleşmektedir fakat çok sancılı yaşanan süreçler belki de kazanımları tatmin edici olmaktan uzak göstermektedir. Örneğin, kardeş katlinden kıdemlilik esasına geçişte, dönemi zorlayan koşullar diğer bir takım kurumlardaki değişim ve devamlılık arasındaki gerilimli ilişkide aranmalıdır. Gabriel Piterberg'e göre,

“Osmanlı tarihçileri kardeş katlinden kıdemlilik esasına dönüşümün alametlerini ve bu dönüşümün gerektirdiği her şeyi, rutin bir olaylar dizisi gibi, bir sultanın halefi olarak, o sultanın oğulları fazla genç olduğu için, kardeşinin belirlenmesini sanki Osmanlı hükümet işleyişinde çok aşına bir vakaymış gibi sunarlar... Osmanlı tarihçilerinin bu konuda üstü kapalı biçimlerde neler söylemek zorunda kaldıklarına dair birçok şey söylenecek”²³²

Arkaplanda ise saltanat için verilen mücadelenin değişen niteliğinin saray yaşantısındaki dönüşümün biçimine ve süresine özgü olduğunu vurgulayan Piterberg, özellikle haremlük gibi kurumların zaten karmaşık olan yapısını anlamaya yönelik bir analizin haseki çağ ve valide çağ arasındaki tahakküm ve güç dengelerini en gerçekçi şekilde resmetme yeteneğinden bağımsız düşünülemediğini anlatmaya çalışır²³³. Kanuni Sultan Süleyman'ın figür olarak merkeze alındığı anlatılar, valide çağ, haseki

²³² Gabriel Piterberg, *Osmanlı Trajedisi*, s. 16.

²³³ a. e., s. 17.

çağı olarak ayırarak²³⁴ damat siyaseti, harem unsurlarından güçlü hadım ağalar (darüssaade ağası), bacı kalfaların siyasi ihtirasları ve gündelik yaşantıları iç içe verilerek kurgulanmıştır.

Osmanlı devlet inşasına giden yolda atılan önemli adımların irdelendiği kısımda Cemal Kafadar, hanedanın iktidarını pekiştirmek ve yaymak üzere izlediği stratejilerin merkezi devlet vizyonuna da nasıl hizmet ettiğini göstermektedir. Tarih-yazımsal söylem, devlet olgusunu yeniden ve yeniden tanımlama süreciyle doğrudan bağlantılı olduğu için²³⁵ kanun-ı kadîme yapılan vurgu görkemli geçmişin vazgeçilmez bir unsuru olarak siyasetnâme anlatılarında sürekliliği olan bir referans noktasına dönüşmüştür. Bu ise değişime yönelik yaklaşımın altın oranını veren bir katalizör işlevi görür:

İmparatorluğun değişim süreçlerinde aynı altın çağa inananlar aynı tarafta mücadele vermeseler de sistemden aynı politik çıktıyı alabilmeleri ya da birbirlerini ne kadar anırtırsalar da altın çağ mitlerinin farklı kurgulanmasının farklı sonuçlara yol açabilmesi, herkesin siyasal sistemle farklı tecrübesi olmasından kaynaklanmalıdır. Tek bir altın çağ yoktur. İdeal geçmişin tanımı içinde yaşanan çağın durumuna göre değişiklik sergilemektedir. (Altın çağ anlatıları, mahrumiyet anlatılarıdır!!!) İnsanlar kendilerini neyden mahrum hissediyorlarsa ona sahip olduklarını düşündükleri zamana geri dönmek istiyorlar. Bazen de yüceltilen, içinde yaşadıkları çağın zorunlu karşı tezi olarak tanımlanabilecek bir dönemdir. Nitekim Burke'e göre, bir yandan dünyanın farklı coğrafyalarında (Hint/Peru) birbirine çok benzeyen altın çağ mitleri bulunabilirken tekil bir coğrafyada değişen zamana göre farklılaşan anlatılara rastlanabiliyor²³⁶.

Gerilemeye tanık olan 17. yüzyıl Osmanlı gözlemcileri ise, imparatorluğun altın çağı olarak Süleyman'ın hüküm sürdüğü devri kabul ediyorlardı. Oysa Süleyman devrindeki reformcular da II. Mehmed dönemine yönelmişlerdi²³⁷.

---

²³⁴ Pierce, Leslie, *Harem-i Humayun*, çev. Ayşe Berkday, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 18-19.

²³⁵ Piterberg, s. 173; Kafadar, s. 100.

²³⁶ Burke, Peter, "Rönesans'ta "Altın Çağ" Anlayışları", *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, çev. Sermet Yalçın, der. Metin Kunt, Christine Woodhead, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 155-164 içinde s. 156.

²³⁷ Burke, s. 157.

Aynı metinlerde metnin öznesinin yine yöneten ya da yönetilen olmasına göre ‘yönetme sanatı’ndan ‘yönetim zihniyeti’ne doğru bir gidişatın paralelinde politik iktidarın devlet aygıtı tekelinden bireyselleşmiş boyuta geçişi de gözlemlenir. Tarihsel bir olgu olması açısından iktidar, -niteliği ne olursa olsun- kendisini yeniden üretmek amacıyla işlevsel kıldığı söylemi organik bir uzantısı gibi benimsemeye başlar. Ve aynı zamanda iktidar ile söylem arasında gerilimli bir ilişki süre gider²³⁸. Mesela, devletlerin ömürlerini tamamlamış ve geri dönüşü olmayan yola girdiğini düşündüğümüz anda yükselişe geçen edebiyat -idealize edilen ya da hiç var olmayan geçmişin yüceltilmesi, (Batı’da altın çağ, İslam’da asr-ı saadet ve Hulefa-yı Raşidin, Osmanlı’da **selâtin-i mazi**) siyasetnâme literatüründe yoğun hacmi olan bir anlatıdır. İşlevi iki yönden karşımıza çıkar. Birincisi, iktidarın ezelden beri varolduğuna ve var olmaya devam edeceğine dair inancı her dem tazeleyen bir anlatıyı kurgulama başarısındadır. İkincisi ise tam da bu sebepten veri anlatının iktidarın varlık sebebi haline gelmesiyle oluşuveren dinamizmadır. Böylece anlatı, iktidarı aşkın hale gelir. Akabinde bu aşkınlık, karşı-anlatılara kapı aralamış olur. Bu dikotominin kurumsallaştığı metinler ise rasyonalite süreçlerinin dönüştürücü gücünden türemiştir. İşlevsel olarak iktidarın dünyevileşmesi (**raison d’état**) eğiliminin karakterini okuyucuya vermenin peşindedir. Artık Machiavelli²³⁹ hem Kautilya (M.Ö. 500/ Hindistan) ya da Han Fei-Tsu (M.Ö. 500-400 / Çin İmparatorluğu) kadar eskidir hem de Bismarck ya da Neo-Con’lar kadar yenidir.

Bürokrasideki ayrıntılar ve karmaşıklıkla, derinleşen mali kriz, Anadolu’daki isyanlar, imparatorluk sınırlarıyla beraber genişleyen sorunlar, payitaht İstanbul’un Edirne’ye taşınan siyaseti bastırma mücadelesine eklenerek siyasetnâme yazarlarının Pandora’nın kutusuna hapsedip mühürlemek istedikleri kötücül gelişmeler beraberinde kıyametvari söylemlerin öznesi deccal ve milenarist söylemlerin öznesi mehdi ya da her asrın başında geleceği müjdelenen müceddid (dinde yenilik yapacak kişi) beklentisini doğurmaktadır. Bu anlamda modern dile ilerici kesimlerin sahiplendiği bir

²³⁸ Foucault, *Entelektüelin Siyasi ...*, s. 270-272.

²³⁹ Machiavelli, Niccolo, *Prens*, çev. Nazım Güvenç, 2. bs., Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1994.

kavram olarak semantik kayma ile girmiş olan kelime (ve türevleri: cedit, teceddüt vs.) tarihe bakışta kronik anakronizm eğiliminin başta gelen sorumlusu ilân edilebilir.

Bunların yanı sıra, çözümlenmiş edebiyatı olarak da adlandırılan türün, siyasetnâme yazarlarının değişim ile olan ilişkisini açıklayan bir yanı vardır²⁴⁰. Daha Kâtib Çelebi'nin *Düstürü'l-amel li-ıslahi'l-halel*²⁴¹ adlı eserinden itibaren devlet işlerini düzeltmeye girişecek olan kişilerin maneviyatını güçlendiren eserinden sonra kaleme aldığı *Mizanü'l-hak fi ihtiyari'l-ehak*²⁴² adlı eseri ile kurduğu serinkanlılık arasındaki çarpıcı zıtlık siyaset metni kaleme alan kişilerin de kafa karışıklığını bize anlatmaktadır. Başka bir zihinsel bulanıklık da altın çağ anlatılarının Osmanlı ve İslam tarihine yaptığı göndermelerin bazı modern çalışmalarla paralellik arz etmesinden kaynaklanır:

Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası* adlı kitapta yaklaşık yüzer yıllık altı değişik zaman dilimine bölerek 625 yıl süren siyasi egemenliğini harita imgesiyle gerçekçi şekilde yansıtabilmeyi amaçlamıştır. Fetret devrine kadar süren ilk dönem (1300-1402), 1333 yılında Anadolu'da seyahat eden İbn Battuta'nı seyahatnamesinde,

“Bursa Sultanı, Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'dir. Kendisi Türkmen beylerinin en büyüğü olup askerî gücün, toprakların ve zenginliğin de en fazlasına sahiptir. Sıkı bir şekilde denetlediği ve sağlamlaştırdığı yüz kadar kalesi vardır. Kâfirlerle savaşır onları kuşatır. Bursa'yı Bizans'tan alan babasıdır. Söylendiğine göre İznik'i neredeyse yirmi yıl boyunca kuşatmış ancak şehri ele geçiremeden ölmüştür. Oğlu Orhan'ın bu şehri alması için ise on iki yıl geçmiştir. Ben de kendisini zaten burada gördüm.”²⁴³

şeklinde ifade edilmiştir. Battûta böylece Kuruluş'tan Fetret'e kadar olan dönem hakkında önem verilmesi gereken noktaları arz etmiş olur.

---

²⁴⁰ Öz, *Çözülme...* b.a.

²⁴¹ Kâtib Çelebi, *Düstürü'l-amel li-ıslahi'l-halel*, yay. haz. Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

²⁴² Kâtib Çelebi, *Mizanü'l-hak fi ihtiyari'l-ehak*, yay. haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, 2. bs., Marifet Yayınları, 1990.

²⁴³ Pitcher, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası: Başlangıcından 16. Yüzyılın Sonuna Kadar Genişleme Sürecini Gösteren Ayrıntılı Haritalarla Birlikte*, çev. Bahar Tırnakçı, 3. bs., YKY, İstanbul, 2007, s. 61; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2004.

1389 yılında imparatorluk sınırlarına erişerek kuruluş devrini çoktan geride bırakan Osmanlılar, İstanbul'un fethi ile yaşanan zaman aralığı ise bazı Batılı tarihçilerin kaleminde çeteler halinde çobanlıkla geçinen kavmin İslam dinine bağlanmasından sonra "bu kavmin büyük bir hükümet merkezine yerleşerek çeşitli Hristiyan milletleri üzerinde hüküm sürmesi. Bizans'ın çöküşüyle başlayan bu devir, II. Mehmed'in tesisatına benziyor" ve "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın en kuvvetli devleti haline geldiği yükselme devri. Bu devir Kanuni Süleyman'ın tesisatına rastlıyor" gibi bölümleri Fuad Köprülü'nün *Lavissee et Rambaud*, Gibbons, Diehl ve Oberhummer'in açıklamalarındaki ideolojik önyargıları çalışmalarından alıntılararak²⁴⁴ göstermeye çalıştığı ve Osmanlı tarihini tahrif eden Batımerkezci yaklaşım sorgulanmaya çalışılmıştır. Böylesi bir devamlılığın Osmanlı metinlerinde de verilmesi siyasi kültür dünyasına dair paylaşımların asgari müştereklerini belirlememize yardımcı olacaktır. Zira Fetret devrinden sonraki küllerinden doğuşun görkemiyle kurgulanan yönetim zihniyeti ve bu zihniyetin var ettiği kurumlardaki sentezin başarısı siyasetnâme geleneğinin her döneme göre yeniden inşa edilen söylemine içkindir.

Bunlara karşın, Batı'da akademi aracılığıyla kurumsallaşan bilginin acımasız fakat bir o kadar da gerekçeli bir eleştirisini verdiği etkileyici çalışmasında Edward Said, müsteşrik faaliyetin, kuşkusuz Doğu üzerinde kurulan tahakküm biçimlerinde en büyük gücü aldığı imgelemler seçkinde altın çağ anlatılarının da bulunduğunu ima eder²⁴⁵.

---

²⁴⁴ Köprülü, Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 2.bs., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 6.

²⁴⁵ Said, Edward, *Oryantalizm*, çev. Berna Ünler, 2. bs., Metis Yayınları, İstanbul, 2001, s. 95; Mısır'ı Türklerin idaresindeki barbarlığından kurtarıp eski debdebesine kavuşturmak niyetiyle Napolyon'un Mısır seferine katılan alimler aynı zamanda "Şark'ı onurlandıran Homeros, İskender, Sezar, Platon, Solon, Pythagoras gibi şöhretli simalarca belirlenen bir tarihe de katılacaktı. Kısacası Şark, çağın gerçeklerine değil, Şark ile uzak bir Avrupa geçmişi arasında kurulmuş, değeri saptanmış bir dizi bağıntıya iliştilen bir değerler öbeği olarak var oluyordu", a.e., s. 94.

SONUÇ

Osmanlı siyasetnâme metinlerinin tarihselliğine içkin bir yönetsel geleneğin incelenmesinden çıkarılacak sonuçlar, aynı zamanda, kuramsal yaklaşımlarla da desteklenmelidir. Tarih araştırmalarında önemli bir yer tutan hâkimiyet geleneğini anlamaya yönelik herhangi bir çalışmanın başvuracağı kaynakların yüzyıllara ve geniş bir coğrafyaya yayıldığı düşünülürse, çeşitlilikle başa çıkmak üzere oluşturulacak zorlama kategoriler yüzünden gerçekçi olmayan analitik sorular ve cevaplar içinde kaybolma riski her zaman vardır. Bu boyutuyla Osmanlı tarihi diğer tarihlerden biraz daha farklıdır. Özellikle hâkimiyet geleneği ve bu geleneğe farklı boyutlar katan bir takım ilkeler konusunda yapılan öncül çalışmalar, araştırmacıya yönünü kaybetmeme konusunda büyük avantajlar sağlar. Fakat akademik yaklaşımla kişisel duygu ve düşüncelerin birbirine karıştırılmış olması riski de Osmanlı tarihi araştırmacısını diğer tarihlerden daha büyük bir riskle karşı karşıya bırakabilir. Bu riski atlamanın yolu yine öncül çalışmalardan gelir. Metinlerin birbiriyle ilişki içerisinde okunması aynı zamanda metinlerin birbirini denetleyeceği bir mekanizmayı da harekete geçirir. Bunun sonucunda da hurafeyi gerçekten ve efsaneyi epik anlatıdan ayırmak imkânı doğar.

Bütün bunlar önemli problemlerdir çünkü Osmanlı tarihi en çok tahrif edilen ve ideolojikleştirilen tarihlerden bir tanesidir. Elbette Osmanlı yönetim tarihinin içerdiği her unsurun ideolojik bir işlevi vardır. Ama bu ideolojik işlevin ‘tarihselliği’dir ki işte araştırmacının odaklanması gereken tek politik problem de bu olmaktadır.

Osmanlı siyasetnâmelerinin de tarihe mâl olan söylemsel yapısı, ideolojik işlevinden ayrı düşünülemez. Hükümlerliliğin sürdürülebilirliği konusunda ortaya konan propagandanın önemli parçalarını oluşturan siyasetnâmeler, Foucault’un Batı dünyasına has tesbitleri doğrultusunda ele alındığı zaman, yönetme sanatını yönetim zihniyetine taşıyan zamansal eşik olarak XVI-XVIII. yüzyıllar Osmanlı siyasetnâme yazarları için de kabul edilebilecek bir geçiş aşamasıdır. Bire bir aktarımları söz konusu olması açısından kıymetli görülmesi dahi İslami bir felsefe dilinin yerleşmesine büyük katkısı olan İslam filozoflarının Platon ve Aristoteles’ten mülhem siyasi önermeleri, Osmanlı siyasetnâme yazarlarının çok iyi bildikleri anlaşılabilir önermelerdir. Tarihin biricik öznesi olarak Osmanlı devleti 19. yüzyıldan beri pek çok çağdaş sosyal

bilimcinin geç ortaçağ ya da erken modern dönem bürokratik politik örgütlenme biçimi olarak evrensel bir prototip olarak tanıtmış olması da çalışmanın çerçevesini Foucault'nun yönetimsellik (governmentality) dediği fenomenle çizmenin isabetli bir karar olduğunu gösterir.

Bu durumda, çalışmada, Osmanlı siyasetnâmelerinin tek tek içeriklerine odaklanmadan söylemsel yapının iktidarı kurma biçimleriyle olan ilişkisi doğrultusunda adâlet ve politik meşruiyet arasındaki bağın gücü anlaşılmaya çalışılmıştır. Aslında politik meşruiyetin kaynağının geleneksel dünyada önce ilahî sonra yönetenin adilâne tasarrufları olduğu bilinmektedir. Fakat bu çalışmada Osmanlı politik kültürünün melez niteliğinden kaynaklanan zenginlik de tüm potansiyeliyle kullanılmaya çalışılmıştır. Böylelikle adâlet ve politik meşruiyet ilişkisinin doğrudan değil dolaylı okuması çerçevesinde nevi şahsına münhasır ayrıntılar da ortaya çıkmıştır.

Öncelikle daire-i adliye kavramının unsurları açısından bir ideal ya da metafor olarak kalmaması için adâletin politik meşruiyete uzandığı yolda gâza, nizam-ı âlem ve selâtin-i mazi kavramlarıyla beraber düşünülmesini sağlayan tarihsel söylem, Osmanlı politik kültürüne melez karakterini veren en önemli başlangıçtır.

Daha sonra, devasa ebatlarıyla iktidar yapılarını eleştiren ya da pekiştiren söylem, kendisini güncelleme kabiliyeti açısından şaşırtıcıdır. Bu da adâlet-politik meşruiyet arasında iletkenliği sağlayan gâza, nizâm-ı âlem ve selâtin-i mazi anlatılarının durağan olmayan bir içeriğe sahip olmasıyla mümkün hale gelmiştir. Döneminin politik konjonktürünü, güç mekanizmalarının işleyişini ve muhalefet odaklarını takip edebilme yeteneğine sahip siyasetnâme yazarı, yönetme sanatının üzerinde yükseldiği zeminin kuvvetlendiricisi olmayı sürdürmüştür.

Ve son olarak da, Osmanlı siyasetnâmelerinde zihinsel değişime dair sürekliliklerin ve kesintilerin bir arada verilmesiyle karşılaşılan manzarayı yorumlayabilmek ve bu birikimi sosyal bilimler için kullanışlı kılmak açısından tarih bilgisiyle politik teorinin birbirinden ayrı düşünülmediği çalışmalara duyulan ihtiyaç bir kez daha açığa çıkmıştır.

KAYNAKÇA

ANA KAYNAKLAR

Ahmedî, *İskendernâme*, yay. haz. İsmail Ünver, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Alugh Beg Mirza, *Shajrat ul Atrak*, Arapça'dan İngilizce'ye trans. William Col. Miles, Wm. H. Allen&Co., London, 1838.

Bedr-i Dilşâd, *Muradnâme*, yay. haz. Adem Ceyhan, İstanbul, 1997.

Beydaba, *Kelile ve Dimne*, çev. Ömer Rıza Doğrul, 5.bs., Ahmet Halit Yaşaroğlu Kitapçılık ve Kâğıtçılık, İstanbul, 1962.

Bursalı Mehmed Tahir, *Siyasete Müteâllik Asâr-ı İslamiyye*, İstanbul, 1332.

Dede Korkut Kitabı, I-II, yay. haz. Muharrem Ergin, 4.bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.

Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Book of Council for Vezirs and Governors*, Eski yazıdan İngilizce'ye trans. Walter Livingstone Wright Jr., 2nd ed., Greenwood Press & Publishers, Connecticut, 1971.

-----, *Nasa'ih ül Vüzera ve'l-Ümera*, çev. ve yay. haz. H. Ragıp Uğural, Kültür Bakanlığı Yayınları, İzmir, 1990.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2004.

Ebu'n-Necib Sühreverdi, *Nehcu's-Sülûk fi siyaseti'l-Mülûk*, çev. Nahifî Mehmed Efendi, yay. haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1974.

Fârâbî, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan, 2.bs., Vadi Yayınları, Ankara, 2004.

Firdevsî, *Şahnâme*, çev. Nejat Lugal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2009.

Gazali, *Et-Tıbru'l-Mesbuk fi Nasihati'l-Mülûk*, çev. Hüseyin Okur, 5.bs., Semerkand Yayınları, İstanbul, 2006.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Counsel for Sultans*, I-II, Eski yazıdan İngilizce'ye trans. Andreas Tietze, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1979.

Hırzû'l-Mülûk, yay. haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, çev. Semih Lim, YKY, İstanbul, 1993.

İbn Haldun, *Mukaddime:Kitabu'l-İber ve Divani'l-Mubtedei ve'l-Haber fi Eyyami'l-Arabi ve'l-Acemi ve'l-Berber ve men âsarahum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, I-II, çev. Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara, 1977.

-----, *Mukaddime*, I-III, çev. Zakir Kadirî Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.

-----, *Mukaddime*, I-II, çev. Süleyman Uludağ, 4. bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

İbn Teymiye, *Es-Siyasetü's-Şeriyye*, çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985.

Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati't-Türk*, yay. haz. Besim Atalay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Kâtib Çelebi, *Düstûrül-amel li-ıslahi'l-halel*, yay. haz. Ali Can, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

-----, *Kesfü'z-Zünûn*, I-V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

-----, *Mizanü'l-hakk fi ihtiyari'l-ehakk*, yay. haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, 2.bs., Marifet Yayınları, İstanbul, 1990.

Kettânî, *Et-terabitü'l-idariyye*, I-II, çev. ve yay. haz. Ahmet Özel, 2. bs., İz Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Keykâvus, *Kabusnâme*, çev. Mercimek Ahmed, yay. haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâî*, yay. haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.

Kitâb-ı Mesâlihi'l-Müslimin ve Menâfi'i'l Mü'minin, yay. haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Kitâb-ı Müstetâb, yay. haz. Yaşar Yücel, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Koçi Bey, *Nizâm-ı Devlete Mûta'allık Görüceli Koçi Bey'in Sa'adetlu Mehabetlu Râbi' Sultan Murad Han Gâzi'ye Verdüğü Risâle*, yay. haz. Yılmaz Kurt, 2.bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

Kur'an-ı Kerim ve Meâl-i Âlîsi, yay. haz. A. Fikri Yavuz, Sönmez Neşriyat ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1974.

Lâtîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, yay. haz. Nermin Suner, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1977.

Lütfî Paşa, *Asâfnâme*, Yurd Ocağı Yayınları, Ankara, 1977.

Machiavelli, Niccollo, *Prens*, çev. Nazım Güvenç, 2. bs., Anahtar Kitaplar, İstanbul, 1994.

Maverdi, *el-Ahkâmu's-Sultaniyye*, çev. Ali Şafak, 2.bs., Bedir Yayınevi, İstanbul, 1994.

Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, çev. Nurettin Bayburtlugil, 3.bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 1995.

Oğuznâme, yay. haz. Umar Ö. Oflaz, Verlag Anadolu, Ankara, 2007.

Orhon Abideleri, yay. haz. Muharrem Ergin, 41. bs., Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2008.

Rûdanî, *Cemü'l-fevaid*, I-III, çev. Naim Erdoğan, yay. haz. Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Şeyh Gâlib, *Dîvan*, yay. haz. Muhsin Kalkışım, Ankara, 1999.

Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Tursun Beg, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, yay. haz. Mertol Tulum, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1977.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, c. I Metin, yay. haz. Reşit Rahmeti Arat, Türk Dil Kurumu, İstanbul, 1947.

-----, *Kutadgu Bilig*, c. II Tercüme, yay. haz. Reşit Rahmeti Arat, Türk Tarih Kurumu, İstanbul, 1959.

YERLİ-YABANCI ARAŞTIRMALAR

KİTAP

Abou-El-Hajj, Rifa'at, *Modern Devletin Doğası, 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel-Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, 2.bs., İmge Kitabevi, Ankara, 1994.

Arslan, Ahmet, *İbni Haldun*, 3.bs., Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

Aynî, Mehmet Ali, *Türk Ahlâkçıları*, c.I, Marifet Basımevi, İstanbul, 1939.

Bağcı, Serpil v. dğr., *Osmanlı Resim Sanatı*, der. Serpil Bağcı, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006.

Brockelmann, Carl, *History of the Islamic Peoples*, Almanca'dan İngilizce'ye trans. Joel Carmichael-Moshe Perlmann, 3rd ed., Capricorn Books, New York, 1973.

Burke, Peter, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, çev. Mete Tunçay, 2.bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Campbell Thomas P., *Henry VIII and the Art of Majesty: Tapestries at the Tudor Court*, Paul Mellon Center for Studies in British Art, 2007.

Cardini, Franco, *Avrupa ve İslam*, çev. Gürol Koca, Literatür Yayınları, İstanbul, 2004.

Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji*, 3.bs., YKY, İstanbul, 2007.

Dilaçar, Agop, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 4.bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

El-Câbirî, Muhammed Âbid, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, çev. Vecdi Akyüz, 2.bs., Kitabevi, İstanbul, 2001.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001.

-----, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris, London, 2007.

Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli: Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç, 2.bs., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

Foucault, Michel, *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, 2.bs., İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Frye, Curtis, *Adım Adım Microsoft Office Excel 2003*, ed. Adnan Pamukçu, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2004.

Gökalp, Ziya, *Kızıl Elma*, Toker Yayınları, İstanbul, 1995.

Groff, Ruth, *Revitalizing Causality: Realism About Causality in Philosophy and Social Science*, Routledge Press, New York, 2008.

Hammond, Robert, *The Philosophy of Al-Farabi and Its Influence on Medieval Thought*, The Hobson Book Press, New York, 1947.

Harré, Rom, *The Philosophies of Science*, 2nd ed., Oxford University Press, Oxford, 1985.

Hassan, Ümit, *Osmanlı: Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Hobsbawm, Eric, *Tuhaf Zamanlar*, çev. Saliha Nilüfer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Howell, Martha-Prevenier, Walter, *From Reliable Sources*, Cornell University Press, New York, 2001.

Iggers, George G., *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

İnceoğlu, Yasemin G.-Çomak, Nebahat A., *Metin Çözümlemeleri*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2009.

İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kuran: Gerekeçeli Meâl-Tefsir*, I-II, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Kafadar, Cemal, *Between Two Worlds*, University of California Press, Los Angeles, 1995.

Köprülü, Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 2. bs., Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1986.

Landau, Rom, *Islam and Arabs*, The MacMillan Company, New York, 1959.

Lewis, Bernard, *İslamın Siyasal Söylemi*, çev. Ünsal Oskay, Cep Kitapları, İstanbul, 1993.

- Lindner, Rudi P., *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington, 1983.
- Lowry, Heath W., *The Nature of Early Ottoman State*, New York, 2003.
- Lugal, Minin-Bayraktar, Nimet, *Türkiye Yazma Eserler Kütüphaneleri ve bu Kütüphanelerde Bulunan Yazmalarla İlgili Yayın Bibliyografyası*, IRCICA, İstanbul, 1995.
- Manning, Christopher D. et. al., *Introduction to Information Retrieval*, Cambridge University Press, New York, 2008.
- Meriç, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, 3.bs., Ötüken Yayınları, İstanbul, 1979.
- Necipoğlu, Gülru, *15. ve 16. yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, çev. Ruşen Sezer, YKY, İstanbul, 2007.
- Oğuzoğlu, Yusuf, *Osmanlı Devlet Anlayışı*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Ortaylı, İlber, *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
- , *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 2.bs., Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.
- Öz, Mehmet, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları: XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına*, 2.bs., Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.
- Peirce, Leslie, *Harem-i Humayun*, çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Pitcher, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğunun Tarihsel Coğrafyası*, çev. Bahar Tırnakçı, 3. bs., YKY, İstanbul, 2007.
- Piterberg, Gabriel, *Osmanlı Trajedisi: Tarih-Yazımının Tarihle Oyunu*, çev. Uygur Abacı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2005.
- Rayyıs, Ziyaeddin, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, çev. İbrahim Sarmış, 2. bs., Nehir Yayınları, İstanbul, 1995.
- Rosenthal, Erwin I.J., *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- Said, Edward, *Oryantalizm*, çev. Berna Ülker, 2.bs., Metis Yayınları, İstanbul, 2001.
- Skocpol, Theda (edt.), *Tarihsel Sosyoloji*, çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Şirvani, Harun Han, *İslamda Siyasi Düşünce ve İdare Üzerine Araştırmalar*, çev. Kemal Kuşçu, Ankara, 1965.

Tanımdı, Zeren, *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1996.

Topkapı Saray Müzesi, *Padişahın Portresi: Tesâvir-i Âl-i Osman*, Hazine ve Hırka-i Saadet Koğuşları Sergi Kataloğu, Türkiye İş Bankası ve T.C. Kültür Bakanlığı Ortak Yayını, 2000.

Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi: Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî, ve İnsanî Esasları*, 15.bs., Ötüken Neşriyat, Ankara, 2005.

Walter, Ingo F.-Wolf, Norbert, *Masterpieces of Illumination*, Taschen GmbH, Köln, 2005.

Watson, Adam, *The Evolution of International Society*, 2nd ed., Routledge Press, New York, 1993.

Weber, Max, *Economy and Society*, I-II, Almanca'dan İngilizce'ye trans. Johannes Winckelmann, 2nd ed., University of California Press, California, 1978.

MAKALE

Aksan, Virginia H., "Ottoman Political Writing", *International Journal of Middle East Studies*, no. 25, 1993, pp. 53-69.

Bardakoğlu, Ali, "Fıkıh" mad., *İ.A.*, c. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1996, ss. 1-27.

Bayram, Mikail, "Anadolu Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi", *Cogito*, 4.bs., sy. 29, YKY, İstanbul, 2007, ss. 61-74.

Burke, Peter, "Rönesans'ta "Altın Çağ" Anlayışları", *Kanuni ve Çağı: Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, çev. Sermet Yalçın, der. Metin Kunt-Christine Woodhead, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 155-164.

Canbolat, İbrahim, "İmaj-Gerçeklik ve İşlevsellik Bağlamında Eleştirel Bir Uluslararası İlişkiler Çözümlemesi Üzerine", *Akademik Bakış*, c. I, sy. 1, Ankara, 2007, ss. 1-25.

Cevizci, Ahmet, "Farabi" mad., *Felsefe Sözlüğü*, 4.bs., Paradigma Yayınları, İstanbul, 2000, s. 354.

Çağman, Filiz, "Şahnâme-i Selim Han ve Minyatürleri", *Sanat Tarihi Yıllığı*, c. V, 1973, ss. 411-442.

Çiftçi, Cafer, "Charity and Social Welfare Activities in the Ottoman Empire", *Fluctuations in the Ottoman Social Order*, edt. Yusuf Oğuzoğlu, Harvard University, 2006, pp. 123-183.

Çolak, Orhan, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. I, sy. 2, Yıl 1, İstanbul, 2003, ss. 339-378.

Deniz, Gürbüz, "Son Dönem Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmed Tahir Bey ve Siyasete Yönelik İslami Eserler Risalesi", *İslami Araştırmalar*, c. XII, sy. 1, Ankara, 1999, ss. 58-65.

Devellioğlu, Ferit, "Dâd" mad., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, 17.bs., Aydın Kitabevi, Ankara, 2000, s. 159.

-----, "Siyaset" mad., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, 17.bs., Aydın Kitabevi, Ankara, 2000, s. 959.

-----, "Siyaset-nâme" mad., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügât*, 17.bs., Aydın Kitabevi, Ankara, 2000, s. 959.

Doğan, Nejat, "Kutadgu Bilig'in Devlet Felsefesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, sy. 12, 2002, ss. 127-158.

Eyuboğlu, İsmet Zeki, "Adâlet" mad., *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, 4.bs., Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2004, s. 9.

Fairclough, Norman, "Critical Discourse Analysis as a Method in Social Scientific Research", *Methods of Critical Discourse Analysis*, ed. Ruth Wodak-Michael Meyer, Sage Publications, London, 2002, pp. 121-139.

Fodor, Pal, "State and Society in 15th-17th Century Ottoman Mirror for Princes", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum*, vol. XL, no. 2-3, 1986, pp. 217-240.

-----, "Sultan, Imperial Council, Grand Vizier: Changes in the Ottoman Ruling Elite and the Formation of the Grand Vizireal Telhis", *In Quest of the Golden Apple*, Isis Press, İstanbul, 2000, pp. 207-226.

Foucault, Michel, "Yönetimsellik", *Entelektüelin Siyasi İşlevi: Seçme Yazılar 1*, çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay-Ferda Keskin, yay. haz. Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, 2000, ss. 264-288.

-----, "Özne ve İktidar", *Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2*, çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay, yay. haz. Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 57-83.

Gibb, H. A. R., "The Islamic Background of Ibn Khaldun's Political Ideology", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, vol. VII, no. 1, University of London, 1933, pp. 23-31.

Heywood, Colin, "The 1337 Bursa Inscription", *Turcica*, no. 36, 2004, pp. 215-232.

Howard, Douglas A., "Genre and myth in the Ottoman advice for kings literature", *The Early Modern Ottomans: Remapping The Empire*, ed. Virginia H. Aksan-Daniel Goffman, Cambridge University Press, New York, 2007, pp. 137-166.

Imber, Colin, "Erken Osmanlı Tarihinde İdealler ve Meşruiyet", *Kanuni ve Çağı: Yeni Çağda Osmanlı Dünyası*, çev. Sermet Yalçın, der. Metin Kunt-Christine Woodhead, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 138-154.

İnalçık, Halil, "Suleiman the Lawgiver and Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum*, vol. I, The Hague, 1969, pp. 105-138.

-----, "How to Read Ashik Pasha zâde's History", *Studies in Ottoman History in Honour of Prof. V. L. Ménage*, ed. C. Heywood-C. Imber, Isis Press, İstanbul, 1994, pp. 139-156.

-----, "Türk Tarihinde Türe ve Yasa Geleneği", *Doğu Batı*, sy. 13, Yıl 4, Ankara, 2000-2001, ss. 157-179.

-----, "Hermenötik, Oryantalizm, Türkoloji", *Doğu Batı*, c. I, sy. 20, Yıl 5, Ankara, 2002, ss. 13-41.

-----, "Adâletnâmeler", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, 2.bs., Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 75-191.

-----, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Nazariye ve Gelenekleri", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, 2.bs., Eren Yayıncılık, İstanbul, 2005, ss. 11-27.

-----, "I. Mehmed (1413-1421): Merkeziyetçi Hükümlanlığın Yeniden Kuruluşu", *Devlet-i 'Aliyye*, der. Emre Yalçın, 8.bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 83-103.

İpşirli, Mehmet, "Islahat" mad., *İ.A.*, c. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 170-174.

İz, Fahir, et. al., İngilizce "Bid" mad., *Oxford Turkish Dictionary*, 3rd ed., Oxford University Press ve İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 49.

Joubin, Rebecca, "Islam and Arabs through the Eyes of Encyclopédia", *International Journal of Middle East Studies*, vol. XXXII, no. 2, 2000, pp. 197-217.

Kafadar, Cemal, "İki Cihân Âresinde: Söyleşi", *Cogito*, sy. 19, YKY, İstanbul, 1999, ss. 41-62.

-----, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinin Kaynakları Üzerine Gözlemler", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, I-IX, c. I, der. Mehmet Ö. Alkan, 5.bs., İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 23-28.

Karaismailoğlu, Adnan, "Kelîle ve Dimne" mad., *İ.A.*, c. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, ss. 210-212.

Kemal, Yaşar, "Kitab-ı Dede Korkut Üstüne Birkaç Söz", *kitaplık*, 72, Yıl 11, YKY, İstanbul, 2004, ss. 42-50.

Kelsen, Hans, "Platonic Justice", *Ethics*, Almanca'dan İngilizce'ye trans. Glenn Negley, vol. XLVIII, no. 3, 1938, ss. 367-400.

Keyder, Çağlar-İslamoğlu, H. N., "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", *Toplum Bilim*, sy. 1, 1977, ss. 49-80.

Lambton, A. K., "Changing Concepts of Justice and Injustice from the 5th/11th Century to the 8th/14th Century in Persia: The Saljuq Empire and the Ilkhanate", *Studia Islamica*, no. 68, 1988, pp. 27-60.

Levend, Âgah Sırrı, "Siyaset-nâmeler", *Bellekten*, 1962, ss. 161-194.

Meeker, Michael, "The Dede Korkut Ethic", *International Journal of Middle Eastern Studies*, vol. XXIV, no. 3, 1992, pp. 395-417.

Murphey, Rhoads, "Mustafa Safi's Version of the Kingly Virtues as Presented in His *Zübdet'ül Tevarih*, or Annals of Sultan Ahmed: 1012-1023 A.H./1603-1614 A.D.", *Frontiers of Ottoman Studies* 5, I-II, ed. Colin Imber-Keiko Kiyotaki, vol. I, I.B. Tauris, London, 2005, pp. 5-24.

Oğuzoğlu, Yusuf, "Osmanlı Döneminde Bursa", *Bursa Defteri*, sy. 3, 1999, ss. 9-28.

-----, "Ortadoğu Siyaset Geleneği'nin Kaynakları", *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, vol. XXXII, no. 1, Department of Near Eastern Languages and Civilizations Publishing, Harvard University, 2008, pp. 387-405.

Öz, Mehmet, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasi Düşüncesi: Tarihi Temeller ve Ana İlkeler", *İslami Araştırmalar*, c. XIII, sy. 1, Ankara, 1999, ss. 27-34.

Özaydın, Abdülkerim, "Nizamülmülk" mad., *İ.A.*, c. XXXIII, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2007, ss. 194-196.

Peters, Richard, "John Locke: 1632-1704", *Batı Dünyasında Siyaset Felsefeleri*, çev. Nejat Muallimoğlu, der. Maurice Cranston, Avcıol Basım-Yayımları, İstanbul, 2000, ss. 63-77.

Rabbat, Nasser O., "The Ideological Significance of Dar-al-adl in the Medieval Islamic Orient", *International Journal of Middle Eastern Studies*, no. 27, 1995, pp. 3-28.

Shaw, Stanford J., "Osmanlı İmparatorluğunda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve II. Mahmud Dönemleri", *Türkler*, çev. M. Faruk Çakır, c. XII, Ankara, 2002, ss. 609-628.

Tanırdı, Zeren, "Additions to Illustrated Manuscripts in Ottoman Workshops", *Muqarnas*, vol. XVII, 2000, pp. 147-161.

Tezcan, Baki, "İlerlemeci Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Osmanlı VII*, Ankara, 2000, ss. 658-668.

Tucker, Aviezer, "The Future of Philosophy of Historiography", *History and Theory*, vol. XL, no. 1, 2001, pp. 37-56.

Tunalı Koç, Gülçin, "Osmanlı Siyaset Kültürünü Anlamada Kaynak Olarak İlm-i Nücum", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. II, sy. 1, 2004, ss. 183-195.

Turan, Osman, "Ideal of World Domination Among Medieval Turks", *Studia Islamica*, no. 4, 1955, pp. 77-90.

Van Dijk, Teun A., "Introduction", *Discourse and Literature*, ed. Teun A. Van Dijk, John Benjamins Publishing, London, 1985, pp. 3-11.

-----, "Discourse as Interaction in Society", *Discourse as Social Interaction*, ed. Teun A. Van Dijk, Sage Publications, London, 1997, pp. 1-38.

Woodhead, Christine, "From Scribe to Litterateur: Career of a Sixteenth Century Ottoman Kâtib", *British Society for Middle Eastern Studies*, vol. IX, no. 1, 1982, pp. 55-74.

Yalçinkaya, M. Alaaddin, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnâmelerin Kaynak Değeri", *OTAM*, sy. 7, Ankara, 1996, ss. 319-338.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Kelâm" mad., *İ.A.*, c. XXV, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2002, ss. 193-203.

Yılmaz, Hüseyin, "Osmanlı Tarihçiliğinde Tanzimat Öncesi Siyaset Düşüncesine Yaklaşımlar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. I, sy. 2, Yıl 1, İstanbul, 2003, ss. 231-298.

Yinanç, Mükrimin H., "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat 2*, der. Komisyon, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 573-595.

TELEVİZYON PROGRAMI

Anadolu Mayası, Konuşmacı: Mustafa Kara, TRT 2, 26.04.2009 tarihli yayın.

Alev Alath ile Hadi Baştan Alalım, Konuşmacı: Alev Alath, TRT 2, 08.11.2009 tarihli yayın.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı : İSTANBUL, 1977

Öğr.Gördüğü Kurumlar : **Başlama Yılı** **Bitirme Yılı** **Kurum Adı**

Lise : 1991 1994 ÇAMLICA KIZ LİSESİ

Lisans : 1994 2001 BİLKENT ÜNİVERSİTESİ

Yüksek Lisans : 2006 ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Doktora : - -

Medeni Durum : BEKAR

Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi : İNGİLİZCE, İYİ DÜZEY

Çalıştığı Kurum : **Başlama ve Ayrılma Tarihleri** **Çalışılan Kurumun Adı**

04.01.2005 - ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Yurtdışı Görevleri : -

Kullandığı Burslar : -

Aldığı Ödüller : -

Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Topluluklar : -

Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri : -

Yurt İçi ve Yurt Dışında katıldığı Projeler : -

Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Dışı Bilimsel Toplantılar : -

Yayımlanan Çalışmalar : -

TARİH/İMZA
EMİNE VUSLAT ÖZKE